M. T. B. COLLEGE, SURAT
Manuscripts Library

No Ref. Ser. 655

Title: Tarka Ratna Prakasha

655

655

तर्करत्नप्रकाशः by वाचस्पतिः

Tarka-ratna-prakasha	Title
Vàchaspati	Author
	Editor
	Year, Vols.
	Publisher
655	Remarks

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ कनककमलकान्तं श्रीसमृद्धिं दधानं वागर्थितनयनभङ्गः स्मेरवक्त्रं चतुर्भिः ॥ नवगगनतमालश्यामलं
मङ्गलानां प्रथममवतु कर्मकृन्मङ्गलं मङ्गलं नः ॥१॥ श्रीमानुर्मेकरवधू [illegible] रमणी लावण्य [illegible] कारुण्यकनिकेतनेन्दिरा [illegible]
[illegible] नमः ॥३॥ तत्र गन्तव्यं प्रारम्भ तनुं नत्यर्थानि [illegible] त्रिपुरादि [illegible] पापापहारक [illegible] ॥४॥
[illegible] द्विषो लोकनाथं परमेश्वरं निरन्तरं ॥ इंद्रियानग्रनपालिवन्दयो [illegible] नरेन्द्रमस्तकाः पुनः ॥ ५ ॥ यस्य
[illegible] निषण्णोलिपालाः सहस्रं चन्द्र प्रतिमयशसो [illegible] विख्यात वीर्याः स्तोत्रं [illegible] जयति [illegible] कोपि
[illegible] वंशोत्तंसो राजाजनिनयः [illegible] ॥६॥ दृष्टान्तोपसौ गुणानां न यवतामग्रणी शौर्यै [illegible]
[illegible] परिवृढः [illegible] नंदसूनाः ॥७॥ [illegible] लालनियमित निखिल [illegible]
[illegible] तपः [illegible] तनय [illegible] वंशावनेसः ॥८॥ तस्यासीत् [illegible] गुणानां [illegible] लालावती [illegible]
[illegible] ॥९॥ [illegible] वती त्रिभुवन [illegible] विभवा मदिपानवस्य ॥१०॥ तस्यानियोग
[illegible] महामहोपाध्याय [illegible] गुरुपदां [illegible] नत्वा निशानाथ [illegible] कारी [illegible] न्यायरत्नं विश

व्यभिचारसत्त्वे प्रारब्धकस्य [illegible] ध्यादितिवाच्यं मङ्गलं विनापि प्रारिप्सितपरिसमाप्तिः सत्वे मंगलं

[illegible] प्रारिप्सितं ॥ [illegible] [illegible] नवरत्नं श्रीमतामतिकंठाचार्येण नगदुपशमनिदान [illegible] तन्यान यांगतापरै
न्यायरत्नाभिधान [illegible] ग्रन्थं कर्मप्रारिप्सितं [illegible] शिष्टाचारानुमितश्रुतिबोधितकर्तव्यताकं मंगलमाच
रितं प्रतिबंधं [illegible] नहि [illegible] तन्नान्विष्ट [illegible] प्रकारः [illegible] मंगलं [illegible] वर्तितस्यात् ।
तथाहि सिद्धान्ते मंगलं तावत् प्रारिप्सितस्य निर्विघ्नपरिसमाप्तौ कारणमुच्यते । तथा युक्तं सत्यपि मंगले कादंबरीप्र
[illegible] बंधस्यासमाप्तेः । [illegible] सत्यपि मंगले प्रमत्तनास्तिका [illegible] समाप्तेः । न चान्वयव्यतिरेक [illegible]
[illegible] व्यतिरेक व्यभिचारयोः परिवर्जिका [illegible] व्यभिचारश्चेत्याह [illegible] सिद्धिः [illegible]
[illegible] मंगले वेदतत्कारणता [illegible] तत्र च न व्यभिचारः परिवर्धितप्रारिप्सितसमाप्तौ न नियत [illegible] तथा च मं
[illegible] समाप्ति प्रति कारणत्वं [illegible] प्रतीयते [illegible] प्रयोग्यता [illegible]
[illegible] प्रमत्तानुष्ठितं [illegible] प्रमाणपरिवर्धितप्रमाणमात्रो
[illegible] तानु [illegible] प्रवर्तते इत्युक्तप्रमाणात् [illegible]
[illegible] मंगलं [illegible] परिसमाप्ति [illegible]

बाधप्रमाणविरहरूपयोग्यतायाः संशयेन ... तादृशानुमानस्य साधारणस्य तादृशीकारणस्य संपादनात् तद्धुले
मावर्जनात् आगममूलकस्य साधर्म्यव्याप्तिचारो न स्यादेवेति नापि भिन्नत्वश्च चारः परिपंथिविघ्नकारीकृतस्य विघ्नसंस्थायस्य
तत्रापि जननात् समाप्त्यभावे सत्यपि यत्र विघ्नं न प्रतिबध्यते न च प्रतिबन्धकस्य कर्मणि हृदये कारणतावगोऽतिप्रसं
गात् एवं च परिसमाप्तिकामो फलं विघ्नध्वंसो व्यापारो मंगलं तु तत्कारणमिति सिद्धं तत्क्रादिकापि निर्विघ्नप्रारिप्सित
परिसमाप्तिकामो मंगलमाचरेदित्याकारा श्रुतिरेव यद्यपि तादृशी श्रुतिर्न श्रूयते तथापि शिष्टाचारिप्सितेन निर्विघ्नपरिसमा
प्यतामिति कामनया शिष्टैर्मंगलाचरणमतत्र आचार एव तदनुमापकः यथापि लक्ष्यतया मात्रा ... त्यनुमानेनोक्तला
चारे विगीतावारे न व्यभिचारात् तथापि लोकिकवागातिलसदाचारात् तदनुमानं निराबाधन ... तत्र ति तत्मी
तरीयश्रेयादिकन्तु दृश्य शिष्टैस्तदनुकरणात् न च वैदिकरूपजवाष्ठेपुत्रेष्टादिवत् तदन्यो तरायेत स्यात् तत्र त्वेदिकानि
हिकसाधारणस्य पुत्रमात्रस्य श्रवणात् तद्धुचितं मंगलेन तु प्रत्यक्षा श्रुतिर्नास्ति किंत्वाचारानुमेयात्यता रश्रुत्यारि
छुतत्परिसमाप्तिकामनयेति तथैव श्रुतकल्पनयनो वैषम्यात् तस्मान्न मंगले समाप्तिकारणं ... वादादिति । अत्र

पर्वतीसंप्रा ... विघ्नस २१
... मैधिकर्म समाप्ति ... न साध

२

शि ... ति

नव्याः प्रारिप्सितपरिसमाप्तेरदृष्टकारणत्वनियमो विघ्नाभावसहितः सामग्री विघ्नानुबन्धश्चानेन ... कारणमपेक्षते तेन
एव प्रमाणाभावनिष्ठितसमाप्तिः कतिचिद्विघ्नितदृष्टे मंगलस्य कारणता तदधुंसश्च मंगलं विनेति न तत्रापि मंगलस्य व्य
भिचारः एवं च मंगलं विघ्नध्वंसेनान्यथासिद्धं विघ्नध्वंसोऽपि विघ्नसंसर्गाभावत्वेन हेतुः तथैव प्रतिबंधकाभावस्य कारण
त्वात् न तु ध्वंसत्वेन प्रागभावादिस्वाव्याप्तेरिति विघ्नध्वंसे तत्संसर्गाभावे घटत्वेन नान्यथासिद्धमिति एवं समाप्तः मंगलहे
तुत्वेऽस्थिते इदं मे निर्विघ्नं परिसमाप्यतामिति कामनयापि मंगलाचरणमदस्य गरीयस्त्वात् इति न तन्नार्हदीत विशेषणमन्यो
यात् तत्र स्वर्गवदत्रापि प्रारिप्सितविघ्नध्वंस एव फलं स्यात् तन्नोगौरव न्यवहरसमाप्तेः ... तत्प्रारिप्सितसमाप्तेस्तु
... निर्विघ्नपरिसमाप्ति ... तत्र विनायकतत्त्व ... तिन ... इति ... तत्रादौ ... वत्
... मंगलाचरणे ... कर्म समाप्ति ... ॥ तत्रादौ ...
... स्यात् ... न्यायस्यैति ॥ ... प्रकरणस्य ... यथा काला
... जानीत ... एवं ... न्याय एव ... तत्र ... ति समारोपत्वरा
... संचितया ... धाय ... प्रकृष्ट ... मिश्रा ...
... त्र ...

[illegible]

[illegible] ॥ तथा प्रथम लक्षण व्याप्यो निश्चयः स्वपरपर्यायतृतीयलिंगपरामर्श इत्यर्थः

तत्क्षण [illegible] पदव्यादौ तु तृतीयलिंगपरामर्शो निर्वीर्यः सोपि व्याप्तिपक्षधर्मताविशिष्टावगाहीति तंतो व्याप्तिपक्ष
धर्मताव [illegible] तत्रापि व्याप्तिस्तु कारणं चादि [illegible] तत्कार्यं इति [illegible] शतोद्भूत [illegible] रायते [illegible] संगत्वेव तद्धि
स्य प्रथमतो निश्चनन्मित्याहानुमानेति ॥ अनुमानेन तीलिंगपरामर्शः तस्यानिदानं आदिकारणं महानसादौ व्याप्तिग्रहस्तत्
[illegible] तर्कः तर्कं विना [illegible] आदिना व्याप्यग्रहादीत्यर्थः तर्कानंतरं [illegible] अनुमिति [illegible] दर्शनात् [illegible] तर्कस्य [illegible]
मात्रमायाति तन्नुतः स्वस्वानुमितिहेतु व्याप्तिग्राहित्वमुच्यते इति तद्व्यवस्थापयितुं परिशेषमादर्शयति तथाह ॥ तिसाक्षा
त्कारतां विशदयति तत्रेति साधकतमं करणं [illegible] तत्र तमबर्थः फलायोगव्यवच्छिन्नः व्यापारवच्चमिति करणे व्यापारनियमः ३॥
सिद्ध इत्यर्थः तत्रस्य यदि व्यापारत्वं तदा [illegible] यत इति तृतीयलिंगपरामर्शस्य करणं [illegible] सिद्धस्यादेव [illegible] नास्ति प्रत्यक्षव्याप्ति
स्मृतिः करणं तत्र व्यापारः ॥ [illegible] व्यापारत्वाह [illegible] तेन तत्र [illegible] तमतः स्याह तत्तीय न तृतीयलिंग

तादृशी व्याप्तिः [illegible] तत्तर्कस्य [illegible] ॥ तद्वयेव प्रति [illegible] इत्यर्थः ५

गपरामर्शस्यानुमितौ विलंबो दृश्यते येन [illegible] तर्कोप्युपयुज्यते किंतु नैव मित्यर्थः [illegible] इति ॥
परेति अनुमितिकारणीभूतो योग्यानावः साध्यतदभावकोटिकजिज्ञासा [illegible] संस्कृतियोगा [illegible] नैव जिज्ञासा तस्य [illegible]
धंसः संशयेन तावद् [illegible] कोटिकजिज्ञासा [illegible] संशयवद्धेराद्यविषयत्वेनानुमितिप्रतिबंधीका [illegible]
तावद् [illegible] तर्केण निरस्यत इत्यर्थः ॥ अनुमितिरिति तर्के [illegible] व्याप्यवाविरहः [illegible] प्रतिबंधक [illegible]
[illegible] तथा [illegible] स्मरणादिना [illegible] अनुमितं [illegible] गामित्यर्थः [illegible]
इत्यर्थं [illegible] अनुमानविषयपरिशोधकत्वमित्यत्र परिशुद्धिं विना [illegible] अनुमानविषयपरिशुद्धिरिति एव [illegible]
साध्याः साध्यवत्त्वेन यन्निश्चयः [illegible] विषयपरिशुद्धिः तत्राय [illegible] तर्कस्येति सिद्ध [illegible] दृष्टयो तु विरुध्यति [illegible]
[illegible] दूषणमाद [illegible] यामिति [illegible] धर्मी [illegible] समवायि [illegible] कारणत्वापत्त्या [illegible] इति [illegible] साध्यमात्रेति
साध्यजिज्ञासादि पर्वतीयवह्न्यनुमिति [illegible] ततः स्याद् [illegible] तथा च तस्य साध्यता [illegible]
[illegible] अनुमान [illegible] विषयपरिशोधक [illegible] स्यादित्यर्थः पर्वतीयवह्नि प्रति सामान्य [illegible]
[illegible] विशेषसिद्ध्यर्थः अनुमानात् [illegible] सामान्य [illegible] कारणा [illegible]

८

भवतीत्यर्थः वस्तुतस्तु गौरवं वादमात्रमेतत् अन्यथा उक्तदोषस्यातिव्याप्तिमात्रमुच्छिद्येत न ननु वेत्यापत्तिः अनुमितिसाधनत्वस्य
प्रतीतः व्याप्तिज्ञानाद्यप्रतीतावपि यांच मौ जिज्ञासाने यथा समानप्रकारकत्वेनैव इत्यत इन कमावो ... चानुमान
विषयस्य सतो गौरवादुष्करत्वादित्याशयः विषयत्वमिति चेत् तुल्यं प्रकृतेऽपि साध्यानुमानस्यापि स्वाव्यापकत्वादिति विषय
परिशोधकत्वमस्य युक्तमेवेति ... ननु जिज्ञासा ज्ञानमुक्त्वा दिव्यानुमित्या तथापि स्वरूपसत्पक्षादिधियः साधनत्वे गौरवा
त्याः प्रतीतानामेवसाधनताप्रतीतिर्विशेषान्तराङ्गीकारोऽतिरिच्यते इति तद्धि साधनताविषयीकृत्य प्रवर्तता ज्ञानादेव पक्षेऽप्यवस्था
दितिनतव्रतस्योपाधेरोपाधेयायां व्यक्तिवारादित्यर्थः ततो विशेषमाह संशय इत्येतित पादिसंशयालिङ्गज्ञानेसा
ध्यविरोधि तद्ज्ञाने वसाध्यतानस्यानुकूलत्वं भवति न हि जिज्ञासा चरा इत्यत संशयस्यापि नर्कोत्तरमुक्तरानुकरकोटिद्वय
न्यसेत तथा च जिज्ञासाप्यस्तीति तत्र कोटि द्वित्वविशिष्टत्वेन मानाभावादित्यर्थः॥ आत्माश्रयादिति सिसाधयिषा विषयत्वमिद्ध
साध्यत्वमिति सिसाधयिषा निरूप्य साध्यं साध्यविषयत्वं चावधिकत्वेऽदति साध्यनिरूप्यमधिकत्वे प्राधान्येऽसिद्धि रिकान्यसिसाधयि
षात्रेति सिसाधयिषापि निरूपवैशिष्ट्यावधि चेत्याश्रयः इत्यर्थः प्रतिबन्धेति तथा च प्रकृतानुमितिस्वरूपं ज्ञानं साध्यविषयत्वे
जिज्ञासाया उत्कर साध्यकोटिचेतस्तत्प्रतिरोधादिस्यात्तस्तीति तत्र विषयपरिशुद्धता वा पक्षेति रित्यर्थः तत्रापीति॥ संशये

कोष २४

प।

जिज्ञासा यौ तज्ज्ञानीय तैव सर्वत्रैव संदेते अपर मोवस्तुतः तद्धर्मता न पक्षे ५

विरुद्धतादिककोटित्वं कथमित्यनुयोगस्य समानत्वादित्यर्थः संशयेत्यादिना कृतेऽनुत्तकोटित्वमित्याशयेनाह अथवेति जिज्ञा
सानस्यकारणत्वतुल्यकोटिकजिज्ञासया चानुमितिसंभवेऽपि तर्केणेत्याह तुल्यवदिति वस्तुतस्त्विति नहि योग्यतायां साधक
प्रमाणानावरूपायामोक्तु द्यादिसंभवदित्यर्थः पक्षधर्मताज्ञानं इत्यत्र चादेति पक्षं निराकरोति नेति ततो वदति किन्तु वस्तुगत्येति
प्रत्यक्षपक्षे तस्यानज्ञानेद्वितीये तस्यापि ज्ञानमिति भेदत्वयथा [illegible] तिता इत्यत्र ज्ञानेन्द्रियादिरेव रागमच्छन्न तत्र त
र्कस्योपयोग इत्यर्थः एवमत्र पक्षताज्ञानवद्धेतुनापि पतानाइत्येन चतुर्थः व्याप्तिज्ञानं इत्यन्तमेवेति पक्षव्यभिचारशीर्षवृद्धिः
विपर्ययवादेतिति यथा व्यभिचारसाधनस्यमानाधिकरणत्वं तत्राभावप्रतियोगि साध्यं नचेति व्यभिचारशङ्कायां कोला
चिन्त्यपि संभवति तथा ज्ञानापि यमाशङ्कांनिरस्यनर्कोप्याप्तिग्राह कोऽन्यत्वे तेवति पूर्वापरीतो ग्रहणाद्यमपि चेति किंचात्र
विपर्ययपर्यवसान द्वारा च कारणादिकत्वापित्वात् तचेति विपर्ययापर्यवसितस्य तर्कस्यत्वात्तत्यर्थवसानमय
श्यत्वाद्विपर्ययो हेतुलिङ्गव्याप्तिग्राहकोपेक्षः तथाप्रियः स्वांशे कोऽपेक्षादेहः स च तर्कापेक्षः स च विपर्ययापेक्ष इति चक्रक
विपर्ययस्य तर्कापेक्षतर्कविपर्ययापेक्षासातान्यान्याश्रयः तर्क एव विपर्ययद्वारस्यात्र तर्कापेक्षत्वान्नाश्रय इत्यर्थः विद्धि
विनाधूमसत्त्वेकारणत्वे न तत्तेतत्यपि तर्कनिश्चितः सामानाधिकरण्यरूपव्याप्तिग्रहे कारणत्वं तद्धेतुमूले कारणस्त्वीच स

वं गावति यम दति तद्दूषयति तर्कापेक्षा तत्रापि तर्कान्तरापेक्षायामनवस्थास्यादिति तच्चेति कार्यं तस्य तर्कशंकायाः अप
नुदनात्र तर्कोपेक्षितास्तानवस्थेति शंकते ... येति दूषयति एतदपि नेष्टं नहि व्याघातस्य लेश्यभिचारान्तर्व्याप्ति
ग्रहकत्वाभित्यर्थः व्यभिचारशंकोदये स्तत्र तन्निवर्तनद्वारा तर्कस्य व्याप्ति ग्रहकारत्वं नतु सर्वत्र शंकितमपेक्षा
तेइति दूषयति यावदिति तत्रापि यावदशंकं तर्कावतरणं यत्र सर्वत्रैव शंका प्रसरत्तीत्तत्र सर्वत्र तर्कावतरे नव
स्था स्यादिति सर्पः व्याघातवधीस्थलेपि न तर्कोव्यभिचारित्वाद्व्याघातावितिदेवता न्वयि स्यले पि तर्कव्यापारमाह
साधनेति ॥ यथोक्तशंकादिव्याप्तिधीविरोधीति तर्कनिरस्य तत्राप्युक्तदूत एवेत्यर्थः शाब्दव्याप्तिधीस्थले तर्क
स्य कारणत्वं कल्पादयति तत्रापीति तत्रापी तत्र व्याप्तिग्रहसति ... त्वानुमिति ततश्च गृहीता प्रमाव कुरु
वाद्यपि इति शब्दप्रमाद्दितत्वाद्रूप्रमादिता यौ व्याप्ती नव्यभिचारादिशंकोदयति परिवर्यातमापितर्कोपयोगस्मरे
त्यर्थः वस्तुवस्तुप्रत्यक्ष विशिष्टे शंकाद्यं सद्भावे तर्कस्य कुत्र कल्पमिति न शाब्दस्थलेव्याप्तौ तस्यात्रेणत दप्ये व सार्थः ।।य।।
प ह... दृतित एण रणेति तर्कादि दमित्यमेवति साधारणव्याप्तित्रत्यक्षे ज्ञायते न विना इदप्य मित्याशये तत्रापि तर्क
स्य कारणत्व मित्यर्थः नतु व्याघातविरोधः स च सहानवस्थानं नियमः नियम एव च व्याप्तिरिति [redacted]

व्याघातस्यापि शंकावधकस्य ज्ञानाय तर्कानुसरणे पुनः पुनरवस्थेति शंकते नान्वितिपरिहरति मैवमिति सहानवस्थि
तस्य [redacted] ... हित यस्मा पक्ष मुचितत्वे व्या ... तः तस्य ज्ञाने व्याघातग्रहः नतु नियमतः सहानवस्थित्व
ये ननियमः ग्रहः यत्र तर्कापेक्षा स्यादिति सर्पः वस्तुतस्तु विरुद्धस्वभावयेवव्याघातः तत एव यत्र शंका तन्निप्र
तिबंधः। नहि वह्निं विना धूमोत्पत्तिरिति शंका तेधूमार्थी नानियततोऽग्निमुपादत्ते तिर्य्यवतीति तस्मात्
वधे बोधयता वह्नि यातर्कानुसरणीय यत्र व्याघातान्न शंकोदयस्तत्र न तदनुसरणमिति नानवस्था न चैवं
व्यभिचारान्तर्व्याप्तिग्राहकत्वे शंका धूमस्य तद्धेतुत्वादिति भावः॥ नतु यदि व्याघातोऽस्ति न तदा शंकास्त्वेव
तस्य शंकाप्ति तदा तर्कावतरी विनोपेक्षाया त्वतो शंकमानानां व्याघात तस्य प्रवृत्तेः नये व्याघातोस्ति
तदा स्तु तदाशंका निवर्तेता नावादे एवं च शंका चेद्व्याघातावधिका कुतस्तदा तस्या अवधिस्तर्कः स्यात्तद्व्या
घातस्थले तर्कं विनैव तन्निरासेन नवस्थाः॥ तदुक्तं खंडने व्याघातोयदि शंकास्तीनचेच्छंका ततः स्तरां
व्याघातावधिराशंका तर्कः शंकावधिकुत इति एतत्सर्वमाह यदेवं तर्हि तेनानुमितिदूषयति तस्येति यद्यदिशंका न्या २
तत एव व्याघातः स्यादित्यर्थः न्यायशंकामात्रेव वर्तमानो व्याघा तः शंकां वारयेदेवं यथा युक्तं यदिशंकामात्रेव

टीका ॥ यदि वर्तमाने बाधज्ञाने शंकावतारो न स्यात् [illegible] प्रदर्शनं

प्रत्यक्षविशेषदर्शनं च क्रकोटराशिधारूपतावारयत्कोऽल्पर्थः अप्रत्यक्षमिति चेत्तत्राह नचेति बाधज्ञानमात्रं बाध्यत्वं बाधके
तदपि न बाधे वक्ष्यमाणप्रमाणे तावत्सिद्धांतः इत्यर्थः यद्यपि सद्धेतौ वह्निबुद्धस्य नास्ति सिद्धांतोऽप्यनिष्टस्तथापि विशेषदर्शनी
बाधाज्ञातेऽपि शंकावारयितुं क्रम एवेत्यत्रैव तात्पर्यं [illegible] र्थः ननु यत्र सत्यत्वं प्रसिद्ध्य तथा प्रमुख्य बाधा ततः तद्दर्शने वर्ही वा
न्याशंक्यमिति तत्रापि नियमांतरं शंकोदये व्याघा [illegible] त्वकरणेन वस्थेति क्रम इति चेत्तन्न विरुद्धा यावच्चास्य न्यायाच
एव तत्र शंकाप्रतिबंधकत्वसादिति दृष्टव्याप्तिपक्षरूपकार्येण स्वभावरणेन यापत्तेः साध्यात्तस्य जे दाको ज्ञाय
मि [illegible] निर्णेनच्चाप्रत्यते इत्याह लक्षणं चिति न्यायेनारोपाद्यारोप इत्यर्थः माहाय इह पचति धूम एवेति [illegible] प
स्यायाध्यापकारोपः इति चेत्तत्राह न तथापीति व्याप्यत्वप्रकारकाध्यापस्यारोपाव्याप्यत्वपुरस्कारेण व्याप्या
पकारोपः स तर्क इति मूलीपरं न चेति बाधके [illegible] दि त्यर्थः बाधप्यनुमितिः तितथा चानुमितौ नातिव्याप्तिः बा ॥दा॥॥
धप्रत्यये सति तस्याः अनुदयात् सर्कस्य धूमज्ञानरूपे बाधकत्वं स्वत्वोदयादित्यर्थः बाधेप्यनुमितिः प्रत्यक्षादिवद्
त्पद्यत एव किंतु तस्याप्रामाण्यं तेन [illegible] ज्ञायते इत्याशयेनाह अप्रयमिति शंकत्वप्रत्ययत्वप्रतीति बाधे विद्यमाने
एवपीतिमात्र यावत् शंखे तथापकस्यरुचिम् वस्यानुमितिस्त्वनातिव्याप्तिः स्यादित्यर्थः अनुमितिप्रतिबंधकस्येव हेत्वाभा

सत्वान्न बाधस्यापि हेत्वाभासतया प्रतिबंधकत्वमित्याशयेनाह बाधकेस[illegible]लिना धरस्य प्रमाणमात्रपदार्थं पिंचित्याद्यर्थः
बाधे ज्ञाते [illegible] प्यनुमितिसामान्यत्र अयत्कुल्पद्य तएव सामग्रीसत्वादिति परिहरति नेति शंखवस्त्री त्य इत्याशावयो
ग्यताज्ञा[illegible]व प्रमापि न स्यादिति शंकते अयोग्यताज्ञान इति योग्यताशाब्दप्रमाया मंगं अतो योग्यताविरह प्रत्यक्षप्र
मानोदेति तन्मुनेन्नयोग्यता [illegible] धीर्यनिनि कोश नायोग्यताध्यानिश्चय स्यात्किंत्वन्वितार्थपरत्वं ज्ञानमत एव जग्री
नालि च तित्याहो तदभावान्तःशाब्दाभावादिति परिहरति॥ न योग्यताहीति अत्रैव वह्नित्वं मतिमाह अत एवेति यदि विरोध
दर्शिनोपि श्रोतुः रत्र घटोऽस्तीति शाब्दज्ञानस्वारूपत्वद्यते तदा तत्र घटो नास्तीति तदीयः प्रतिषेधो घटते प्रसंगी विनाप्र
तिषेधानुपपत्तेरित्यतोऽपि बाधकेसतीशाब्दज्ञानोत्पत्तिरंगीकार्ये स्यादिति योग्यापि नान्वितार्थपरत्वज्ञाने तत्र शब्दवंमत्य
याञ्जानात्किंतु योग्यताया माध्यामात्रान्वयोग्यताज्ञानमात्रस्य शाब्दज्ञानमात्रहेतुत्वे तत एवायोग्यतानिश्चय[illegible]स्म
तत्प्रतिबंधकत्वे शाब्दज्ञानोत्पत्तेः तदा रासीत्यादि प्रसंगस्याहार्यारोपरूपः तथा च न तत्रातिव्याप्तिः अतो दोषांतर
माह अव्यापकं चेदमिति यतिर्जलमित्यादिसंभावनानतर्कः निष्प्रसंगानाम बाद तो दोषांतरमाह किंवा सेन बाति निर्वहति निर्धूमचे
न तत्स्य विषयायेतयथार्थ्यं स्यात् किंतु पक्षस्य व्यवस्थितं न निर्वह्निः स्यात् प्रत्यक्षानुनिर्धूमस्येतनत्रादेव तीनारक्तेन वइत्याह वेदिति॥॥

एवं यत्र बाधप्रत्यये विद्यमाने व्याप्यस्यारोपस्तत्र व्यापकारोपस्तर्क इति [illegible] तदुक्तं दीधित्याम् [illegible] व्यापारो यस्या नुग
तत्वादेव विषयारोपं प्रति कारणता यस्य नोच्यते तथा च तद्ग्राहकेण ज्ञानेन ज्ञाना नाव करूपस्य स्वरूप सिद्धे [illegible]
[illegible] परनामाद्र दोष इत्यादि [illegible] व्यापारो तर्कस्य स्वरूप ग्रीत तत्र तु तर्कपदप्रयोगः कारणत्व [illegible] प्रति [illegible]
[illegible] तु तर्कस्यैवानिश्चयात् वादिति वस्तुगतिः तत्र तु तर्कत्वं जातिर्न्याय [illegible] चादिना [illegible] सर्व तर्कस्य [illegible]
[illegible] पश्यामि [illegible] तर्कयामि त्यप्रतीतः [illegible] ज्ञाने एवोपलब्धत्वादि [illegible] तर्कयामीति । तर्कया
मीत्यनुगतानुव्यवसायस्तर्कत्वे प्रमाणं तथा उक्तः [illegible] नापि निश्चयत्वे [illegible] तथापि [illegible]
[illegible] जातिरिति [illegible] प्रमाया तर्कयामि [illegible] तर्कत्वयोः सांकर्यः स्यात् [illegible]
[illegible] तर्कस्य [illegible] स्यादिति [illegible] इति न्यायेन [illegible]
[illegible] अनुगत [illegible] दोषः तथा [illegible] विशेषात् २७
न तु तर्कस्य [illegible] तदुक्तं [illegible] व्यतिरेक [illegible] [illegible] न तु [illegible]
तर्कयामीत्यनुव्यवसायापत्तिः [illegible] तथा [illegible] तथा च तर्कत्वं [illegible] जातिसंक
[illegible] व्यापारोपत्वावच्छिन्ना [illegible] । [illegible] कार्यता [illegible]

य

[illegible] व्याप्यारोपः स तर्कः [illegible] प्रतिपाद्यार्थं ज्ञानं [illegible] अनुमितरूपं [illegible] गमव्या
[illegible] पारोप [illegible] पदार्थ ज्ञानं [illegible] तदुक्त [illegible] ननु तर्कं कार्यता व
[illegible] विना [illegible] कार्य [illegible] रूपं [illegible]
तिचेत्तन [illegible] लिंगे [illegible] व्यापारो [illegible] व्यतिरेक
[illegible] तर्कत्वान्ता [illegible] व्याप्ति [illegible] एतस्मिन् [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

श्री २

[illegible] ... त्यर्थः ॥ यद्यप्युक्तो व्याप्येव [illegible] ... लेपि एवं तथापि ... इति
वेति [illegible] ... इति [illegible]
[illegible]
[illegible] ... यद्यप्ययमेतु ... स्यादिति ... तत्त्वाबोध ... [illegible]
च एव दोषः इत्यत आह तथापीति ... अनवस्थापरिस्थितिः ... [illegible]
... एव तत्र दोषत्वमिति परिहरतीनेतिदृष्टमिति ॥ तत्रादिविवरणे ... मुक्तमतेन कालादौ व्यभिचारः
यद्येतत्कातमिति नानवस्थेत्वर्थ ... उत्पत्तिकाल एव ज्ञायते तथा ... उपजीव्य ... भावादनवस्था
द्वित्वर्थः एवमिति पूर्वं तर्क एव ... तदज्ञान ... अन्यः स्यादि
ति चक्रके व्यापादकं ... स्यादिति नहि पक्षसामान्यवत् ... नियमो घटादौ व्यभिचारादित्यर्थः ॥ ॥८॥
द्वितीयतृतीययोरपि व्यभिचारो घटादावेव ... पादनमधिको दोषः यतो ... इत्यर्थः ॥
प्रथम इति अस्यापि व्यभिचारो ... एव संख्या ... सामान्यस्य ... इत्यर्थः ... इत्यर्थः
चेदिति नहि सार्वज्ञीयापेक्षाबुद्धिविषयत्वं सामान्यस्य ... इत्यर्थः द्वितीय इति नहि पक्षसामान्यवदिह ॥

सार्वज्ञीयापेक्षाबुद्धिविषय इति व्याप्तिग्रहदशायां व्यभिचारादित्यर्थः नचयापत्तिग्रहयोः ... अनवस्थापादनमनवस्थात्
याचयद्यापाद्यतत्त्वदिक्षार्थापत्तिप्रयोजकीभूततद्रूपवत्तितद्धेतेनरूपेण तदापादनादनवस्था ... यथा ... नस्येक
... अपादिवे तदङ्क ... स्यापिनोऽन्यवाडत्वादेवाङ्कुरः ... अनवस्थाइत्यत्र प्रामाणिकत्वा
दोषाचेत्यन्यदेतवत्तथाह ... अन्यतमस्यापादकस्य ज्ञातिमत्त्वेन न पुनः ... अन्यतमस्यापादनमुक्तिप्रकृतिरतत्क ... नियमनवस्थेत
तस्मादाह अधिकाधिक ... ॥ वस्तुतइयमनवस्था न ... इति किंच व्यवस्थेयैतत्पाचानवस्थाव्यपदेशोऽभाव ... बीजाङ्कुरवा
दाविच्छेदः विशेषणीय ... अनवस्था ... इति घमेवपक्ष ... ज्ञातिमत्त्वरूपं तदन्तर्गततज्ञातिरितेषु
पक्षइति ... इत्यर्थः ... अनवस्थादिनोऽक्रमेण ... तदन्तेति ... अनिष्टप्रसङ्गात्सानः ... इत्यर्थः यद्यपि
यं किंचिदिति प्रामाण्यानुमिति ... त्वर्थः विकल्पेनेति यथा ... अतएव ... निर्वहति
तत्रैकतरनिर्धारण ... तयोरपि ... ॥ ... शक्यत्वे तन्निर्धारणशक्यत्वाभावे विनिगमः
शक्यत्वाभावे सर्वधापि न तर्क इति ... निर्धारणाभाव एव ... इति ... विनिगमो तर्कः तदा एकतरनिर्धारणे अविनि
गमारव्यो दोष इत्याह कथमन्यथा विनिगमकाभावे इति विशेषणावधारणं इत्यत्र दर्शितं तेनाविशेषः निर्धारणादिति

विशेषणनिर्धारणाभावो विनिगमः॥ एवस्य मूलीविशेषनिर्धारकाभावः एवमेवात्र चदोषइत्यर्थः तस्येति वह्न्यनुमाने तालिपालि
वनिर्धारणवदयमदोषइत्यर्थः तथा चात्र॥ विनिगमकरिचावत् एवमुक्तगुणोपाधिति उक्तगोरित्यन्वयः सदवस्तत्ता सयवाधकेन
पाधेर्नियमस्तथाविनावै नवनायं दूरेतर्कचमि त्यर्थः उदाहरती तदयोति अनुकूल दुक्तिग्रामाण्यं नाध्वदे तोहवि स्यवि
रहोपाधिर्वे अतएव प्रायेयमोमोस्यैः स्वतः इत्युच्यते अतिरिक्तगुणजन्यत्वादित्यर्थः तत्रदृष्टेसेनावति तदपेक्षया अल्पदृष्ट
स्यतावदनुपगमादुत्ताद्दुर्बलत्वप्रयुक्तास्ति एवं तथावृद्धं स्यापगर्हितासत्तत्त्वगहनत्वा शंकमतिराहरोति नचेति यद्यदुद्दृष्ट
सर्गः तत्रापगंतुमर्हतीति विकल्पच्चमेवो स्वर्गइत्यर्थः एवंचो स्वर्गस्य बहुदर्शनस्यैव तानात्मकत्वे [illegible] की लवत्वमिति भावः
गौरवस्य रूपमादद्य पूइति जन्मति सैन्यथातिप्रसू परिच्छेदकस्य भावः गुरुपरिच्छेदकत्वं प्रमाणानां [illegible] दिग्धकत्वकोणाउन्यत्वाच्च स्वरू
पविशेषवएवगौरमित्यर्थः लाघवस्वरूपमाह एवमिति लघुरूपत्वं नवैति लघुपरिच्छेदकत्वं प्रमाणानां स्वभावविशेषो लाघवमि
त्यर्थः एतद्विपरीतं पूर्वोक्तापरिच्छेद्यविपरीतं वयोति द्वितिपराकुर्वादिना संदिग्धवर्तकारणोऽन्यत्वात्कर्तृत्वमत्र
नुमितिवर्तती तिलाघवादेकंकर्तारमनुमिमीत इत्यर्थः अतो विजुरूत्वादमाह तथाहितीति वादिनाकापप्रयुक्तेप्रति
वादिनाचात्रस्तत्कलादिवदे हेतुकुतरहेरिति चस्तुपंहिनोतेघातो स्तोत्रप्रलये सिध्यते तितत्रतप्रस्यपस्यकामिलाघरात्ति:

रित्याभ्युपगतेन तद्वादिना वक्तुद्वारापुरःपर्यारमतिधियेत तत्रतादृशादिना कुतःस्पर्धां तरमेवोक्ताव्यं उक्तमत्र वेतिप्रती
गातनापिमूलीको व्यंउक्तेशतुन्नूशवस्थापनुपपत्त्यापत्तेरतः किं विद्धान्ततत्र परिशेषादनौचित्यमेवनहीदं प्रामाणिका
नामुचितं यद्यदोष एवास्मिन्सतिदोषपतिं नेदोषांतरमंगीकार्यमतः साक्षात्कारेणेत्यर्थः एतदृश यति अनौचित्यमिति अत्राप्यनौ
चित्याभिधानेनऽन्मत्रकेतिप्रसंगवद् इत्यर्थः॥ यदिवानवस्थानयात्रानौचित्यमेवोक्तव्यं॥ तत [illegible] तएवमत्रतेत्राप्यर्थतिरसो
वेतिशंकोत्तरमाह अनौचित्यमेवेति वस्तुतस्तु कथयात्र एव तु निमस्सस्थापना वसानं [illegible] पूर्वनिगदस्थानपातेनैवमध्यास्ये
नवपापोविष्ठान्नायांश्चिवोयपर्यन्तस्वोक्तव्यनमेवनास्ति॥ मूलकृमनौचित्यमिति पापवत्तइतिभावः प्रोढिवादेनाह
नवकुश्रुतिर्गुयस्यज्ञानस्य चोत्पत्तौ अप्रमाणेन्द्रितत्वेतिपि आपद्दितं दोषएवनहिपूर्वप्रिदयित्वस्मात्कुलस्यनश्यति तदुक्त
वमस्य दाबेवत्ताकालमत्रयस्यकविदोषमाह तन्नेति नहिविमपानीमधेये अप्रततोऽनन्निधेयमिलनैनैव शाद्धेः नास्ति
धानावतथाप्यनिधेयस्यानन्निधेयत्वेव्याघाताद्विधेयचेष्टानिधेयत्व [illegible] रंगीक्रियते॥ अयं बालात्रये नदोषा
घप्रामाणिकत्वादिति वस्तुस्थितिप्रामाणिकत्वमेवप्रदर्शयितुं अन्यथात्विति सतीअवृत्तिचलक्षणमत्रारणकः तथाचान्य
८ दृष्टितायादवेनाप्रमाणेनास्यवृत्तिलमपिगर्हीमातानार्थदोषदतिफलितार्थः अपेक्षवत्वान्ययिन्युदाहरति एतद्धि

तिष्ठत्वर प्रागभाव एतवच्छेदप्रतियोगिकारणं कारणमेवं नियतपूर्ववृत्तित्वं तत्त्वं च प्रागभावविशिष्टस्य धर्मस्येति प्राग
भावस्यापि प्रागभावान्तरसिद्धमापादनमित्यर्थः ॥ यद्यपि प्रागभावस्य प्रागभावो न सिद्धस्तस्य धर्मविशेषमात्रत्वं [illegible]
हेतुतात्रापि [illegible] तथापि धर्मस्यैतद्विशेषणाभावात्तत्र प्रागभाव एव विशेषणीयो वाच्यस्तत्र [illegible] प्यत्राप्र
सङ्गेनेति भावः एवमन्यत्रापीति अन्यापि घटकारणं गुरुत्वादिः तत्रापि तस्य प्रागभावसत्त्वे त्यर्थः यद्येवेति निःसः शब्दोत्पत्तिभाव
इत्यनुमाने शब्दे यदि नित्यो न स्यात्तदा गुणो न स्यादित्यर्थः प्रतिबन्धकः गुणत्वस्य गंधादौ व्यभिचारेणानि
सूत्र[illegible]प्रत्याभावादित्यर्थः तदिति तस्य सर्वानित्यत्वादिचादित्यर्थः । यद्येवेति इदं [illegible] मानेऽन्तरं न निर्गंधत्व
[illegible]मिति विपर्यये साधनस्य तत्र गंधवत्त्वे तद्व्यतिरेकमित्यर्थः अयमुपाधि विनाशो न रूपाद्येव विनाशः स्त
स्मान्न रूपात्मनमिति तदेत इति प्रसंगमात्रात्कृतेति तत्र [illegible] इति भावः । इति तर्कविचारः ॥
नक्षयि[illegible]रपि नदोषः इत्याह अस्माकमिति तदेतदिति प्रसंगमात्रात्कृतेति तच्छल[illegible] ॥ ११०
एवं तर्कस्य व्याप्तिज्ञानजनकत्वं नोपपद्यते व्याप्तिनिरूपणानन्तरं निरूपणात् ततः प्राक् व्याप्तिनि
३ रूपणमित्यत आह तर्कनिरूपणानन्तरमिति निमित्तानेमिति बलमिति यद्यपि संबंधत्वं व्याप्तत्वं नेत्यत आह तथा
व्यानुमितिजनकतावच्छेदकत्वं व्याप्तित्वं निरूपयितुं तद्धर्मसंबंधमात्रं वमित्यर्थः अत्रेत्यपि यदि संबंधमात्रं व्याप्तिः तदा
मिति ॥

पात्रादेत्यर्थः केवलान्वयी नास्तीति यदि केवलान्वयी नोक्ताशालेनाभावस्य प्रतियोगित्वमभावः सिद्ध एव
[illegible] तथापि सत्तादृष्टिमानि तिः आकाशात्यन्ताभावः व्यतिरेकिचमण प्रसिद्धमेवेत्यर्थः एव एवकेव[illegible]
यि[illegible]त्यव्याप्तिस्तत्र साध्यव्यतिरेकाप्रसिद्धः विपक्षमव्याप्तेरस्य व्याप्तिः नहि वह्नयन्वये धूमान्वय
स्तत्त्वः पिंडेव्यतिचाराद्धूमस्य व्यापारत्वं व्याप्तिश्च धूमान्वये वह्न्यन्वयस्मात् एतद्दोषद्वयपरिहारार्थीया
व्याख्यान्तरं विनाव्यतिरेके अपयीश्वास्य योभावः सत्त्वासाधनस्यव्याप्तिचाभिहितेः साभावस्तो विनाभावस्ते
न साध्याभाववद्वृत्तित्वसिद्धं दृष्टमपि केवलान्वयिलिंगत्वमव्यभिचारिकत्वावती व्यापकं चेति वक्ष्यति
स्याभाविरुद्धत्वतिसाध्य स्वरूपत्वसाधनस्वरूपत्वमत्यस्वरूपत्वं तत्वात्ताप्तिनयमपि रूप
रसादिव्याप्यव्यापकं नद्याप्तेरेवार्थेऽसमवायरूपा यावत्तत्व्याप्तराप्तव्यव्यावर्ति व्यापकत्व तत्र योग
स्यरासत्त्वादिरूपसंयोगादि इत्यवान्सामान्यादिस्वरूपज्ञाप्यत्र त्रिनयमतीद्रियासंबंधरूपालोव्याप्ता
वव्यापकतासत्त्वादिसंबंधेवतद्धाप्यः तिव्याप्यदिएवंसाध्यादिधर्मेऽन्येनैतत्तद्गाप्यत्वे व्यापकतापदूनव्य
न्ते[illegible]व्याप्तिमिति नाधिपक्षु इति येवशिरायास एवतत्वइति शिष्याज्ञाने तत्स्यापि ज्ञानासिद्धसाधनं तत्स्थं

ज्ञाने शिंशपायामप्यज्ञानात्स्वरूपासिद्धेर्वेत्यर्थः अथ व्यावृत्तस्यापि इस्यभेदाद्व्यावृत्तेन न घटत्वादेः स्पष्टः स्वरूप
स्यभेदोऽनुवर्त्तिशिंशपात्वरूपेऽपि इत्येके वेति व्यावृत्त्योर्भेद एवेति तादात्म्यं नि कुतः तथा च शिंशपायोर्भेदवत्ता
योरनुमानमुक्तं तमेवेत्यत आह व्यावृत्तत्वभेदादिति शिंशपात्वेन हि वृक्षत्वस्वरूपं वसंगृहीतयन सत्त्वं त्वा दृष्टो
पि व्यावृत्त्या इति नात्र व्यावृत्तिभेदः अन्यापकीभूतवृक्षत्वापि न व्यावृत्त्योः पदार्थः तदुक्तं तद्भूमव्याव्यसोरिते
द स्थापित्वे हेतु साधनमसिद्धिर्वेति पूर्वोक्तदोषान्तरमुच्यते इत्यर्थः ॥ तदिदमुक्तं व्यभिचारवदसीति व्याप्तिनाऽन्य
स्तु ज्ञापयतीत्यर्थः साध्याभावे साध्याद्विपदं निरस्यति अपवह्निमिति इदं नुपाधिरूपकं वेति भेदः धूमत्व
स्योपाधिरूपमव्यभेवेति भेदस्तु हि धूमवदिति वह्न्यादितिर्देशाद्धूमवत्त्वं लिंगत्वमेकमेवेति न स्वस्तावत्स
त्वत इत्यत आह तदपि नेति न तु धूमवत्त्वमेव तथापि तद्बुद्धिकरणं अनेकमेव कार्स्न्यमित्यर्थः अनयोः कार्स्न्ये
न नियतत्वेन संबंधः एतेनैव रूपयागिराख्ये इति प्रयोगव्यवच्छेदो हि योग एव प्रसंगः संबंधः इत्यतिव्याप्तिरनेन ॥१॥
र्थः किं वेति यद्यपि केवलव्यतिरेकिण्यपि वस्तुतोऽन्वयसंबंधोऽस्त्येव तं विना व्यतिरेकसंबंधस्याज्ञानात्तथा

पि सतत्रगम्यस्याऽऽसम्भवात् व्यतिरेकसंबंधस्यापत्वानुमितिं गतलक्षणस्य संबंधस्य साध्यसाधनकार्स्न्यसंबंध
त्वं तत्राव्याप्तिरित्यर्थः व्यापकत्वं चेति व्यापकवृत्तित्वं च व्याप्तिनिरूपकत्वमिति व्याप्तिज्ञानाधीनज्ञानमित्यर्थः ।
तद्धितितद्धिर्दि त्यत्र तत्पदं व्याप्तत्वान्तिमतपरं यद्यप्यत्रास्ति चक्रके तथापि प्रतियोगित्वेऽपि विरोधित्वं तद्वस
मानवस्थाननियमः नियमश्च व्याप्तिरेव तथा विप्रतियोगात्वं न च कुंभत्वान्योन्याभावस्य घटस्य न
कपालस्यैकत्वेनान्योन्याभावप्रतियोगित्यंतवत्वात् किंचैतादृशविरहाच्च मंतो न चक्रकमिति भावः यो यमनुपाध्य
भावः संबंधविशेषणं यच्चिकिंचिदुपाध्यभावेन वा किं व्याप्तिवारित्यपिसत्वादि त्वात् च किंचिदिति नापि प्र
सिद्धो पाध्यभावः प्रतियोगिसिद्ध्यसिद्धिव्याघातादित्यत आह तद्धेति साध्यव्यापकानां मध्ये कोपि साधनव्यापकोऽनव
च्छिन्नतया अनुपाधिनिषेध इति शंकते वह्निमत्त्वे तितपाप्ययोधर्मस्योपाधित्वं कुतस्तु लिंगस्योपाधिप्रतिषेधायमि
त्या किं विशिष्टलक्षणं नास्तीति निषेधप्रतिप्रतियोगी ताऽऽनकुरु त्वचायहिं वह्न्यभावात्परमाणोरपि निषेधः
स्फुरत्वेवेति सिद्धांती शंकते तथापीति रूपवद्धूपयतिरकत्वेनेति रूपत्वेन सामान्यलक्षणयापरमाणोस्यितावत्
पि प्रत्यक्षेण तदभावो न गृह्यत इति योग्यानुपलब्धे रूपाभावप्रतियोगिसत्त्वविरोधिनी त्वनुपलब्धिर्योग्यानुपलब्धि

सा त्रवन ताद्दशी परमाणुस्वरूपितस्याको ग्यतया तदनुपलब्धिकं त्र वादित्यर्थः नव यमुपाधिसत्त्वं भ्रमो च नोक्त दोषाः स्फ
दित्यर्थः किंचिदिति साध्यमव्यभिचारि यस्य तत्साध्याव्यभिचारि तस्य व्याप्यं एवं च साध्याव्यभिचारित्वं सोपाधि
त्वं तद्भिन्नत्व [illegible] ---उपाधि व्यभिचारि यस्य तत्साध्याव्यभिचारि तस्य व्याप्यं एवं च साध्याव्यभिचारित्वं सोपा
धितद्भिन्नत्वं साध्यस्य--ध्यस्य तूपाधिव्यभिचारी तस्य व्याप्यं एवं च साध्याव्यभिचारित्वं सोपाधित्वं उपाधिव्यभि
चारितया उपाधेः साध्याव्यापकतादिविघटनान्निर्वहति हेतोरुपाध्यव्यभिचारितया वा तथा त्वति साधनाव्याप
टी कताविघटनान्निर्वहति व्यभिचारौ व्यभिचारौ च वस्तुच्छेदेन स्फुरताविति नानवस्थानवस्थितिश्च सिद्धिव्याघातविर
हइत्यर्थः॥ एवं हि साध्यव्यापकाव्याप्यत्वं सोपाधित्वमेतद्भिन्नत्वं नौपाधिकत्वमि[illegible] च यो[illegible] तत्रायुक्तं साध्याव्या
पकस्य साधनव्यापकस्य चापि उपाधित्वं योपाधिस्थलेपि [illegible] द्रकुकानौपाधिकत्वमिति स्वस्य साध्यव्यापकत्वं
चिद्व्याप्यत्वं वा साध्यव्यापक[illegible]कन व्याप्यत्वं वार्थी तत्र नाध इत्याह सोपाधेरपीति [illegible] कं हि तायपक्ष[illegible]नित्व ॥१२॥
द्भिन्नत्व साध्यव्यापकस्य वा व्याप्यत्वं सोपाधित्वमिहास्त्विति शंकते साध्यव्यापकेति यथा [illegible] दूषयति नेति सोपा
धेरपि लिंगस्य साध्यव्यापके नक्वचिदन्वयितावच्छेदकत्वं व्याप्यत्वमस्तीत्यर्थः उपाधिस्वरूपे [illegible] साध्यव्या

पकता व्याप्यत्वं सोपाधित्वमिति किंचिदिति नन्तपाधिवत्त्वमेयच्चस्यापि किंचिच्छब्दार्थे तात[illegible] नोपाधि
स्यापि लिंगं व्यापक तयाय[illegible] सोपाधित्वं [illegible]वत्तीत्याह किंचिदिति [illegible] उपाध्येव्याप्य[illegible]वती किंतु हे
वलान्वयिन एव व्याप्यं त--- सोपाधीति [illegible] तिशंकते किंचिदिति किं चिद्रूपस्य [illegible] किंचिद्वा किं वा चित्वान
वच्छिन्नस्थिमात्रस्य च व्यापायामनुपयोगात् किंचित्त[illegible]पावले किंचिद्व्यापकत्वमस्ते नवती [illegible] पि किंचिच्छब्दार्था
मेकस्या एव साध्य व्यापकव्यक्तेर्लाघवादुपस्थापने विरोध स्यस्फुरत्वादित्याह एतस्यापीति साध्यव्यापकोप[illegible]
व्याप्यत्वं सोपाधौ वर्तते इति तदत्यंतानावो निरुपाधौ तन्नाह [illegible] सोपाधौ तदेव वक्ष्योपाधित्वमिति शंकते त
द्व्यापकचेति तत्र किंचित्पदं [illegible] साध्यन व्यापकस्य च पाधि तयाताद्दशोपाधीनां सो
पाधिनि र्लिंगे साध्यव्यापकव्याप्यत्वं सोपाधित्वं लक्षण मव्याप्तेः तथा सोपाधि [illegible] गेपि साध्य व्यापक रूपमेयत्वा
द्विव्याप्यतया [illegible] त्वात्यर्थः न तु केसाध्य व्यापकतया व्याप्य त्वमनोपाधिकत्वं तद्भिन्न[illegible] सोपाधित्वमिति द्वितीं
यक[illegible] निरावरो ति [illegible] पि येति [illegible] स्य साध्य समव्याप्यत्व [illegible] विना यावत्साध्य व्यापकव्याप्यत्वं नग
च्छते तथा च [illegible] पाधिरिति कत्वाद् [illegible] साध्यस्य व्याप्य व्याप्य मेवानोपाधिकत्वं न हि [illegible] वति साध्य व्यापक व्याप्यत्वं

त्वा

सोपाधित्वमितिव्याप्यव्यापकस्यापि स्फुटतरीभ[illegible]दिति परोपदेशितानुज्ञायतात् शंकते समव्याप्यमिति अत्र निरुपाधि
त्वे साध्यव्याप्यत्वं तत्र न तु तथा पक्व व्यापकत्वमपि साध्यव्यापकत्वमेयत्वादिव्याप्यस्याव्याप्यत्वं एवं तत्रापि वक्तुमुचित महदो
सोपाधित्वादात्[illegible]त्मा अयमर्थः व्याप्तौ वर्तनी निरूपणादिति दोषम् अस्येव दोषांतरमाह समव्याप्तेति व्यापकत्वं शब्दस्यानौपा
धिकमर्थे व्याप्यव्यापकत्वमेव न तेन तत्रापि लक्षणस्य त्वर्थः साधनाभिमतो यो धूमादिस्तत्समानाधिकरणो योऽत्य
न्ताभावस्तत्प्रतियोगि यद्वह्निमत्वं तेन समं यद्धूमस्य सामानाधिकरण्यं तेव धूमस्य वह्निनाव्याप्तेरतव्याप्ते
पीति केचिद्दूषयंति नापि चरम इति अत्र द्वितीय निरुक्तौ साध्यत्वाभिमतस्य व्याप्तिरिति श्रूयात तथा च यस्य
कस्यापि प्रसंगादि दोषं याशंकते प्रथमे यत्सद्भावादि व्याप्यत्वानियतपरद्वितीये तु व्यापकत्वाभिमतपरं तेन धूमस्य माना
धिकरणाव्येताभावस्य प्रतियोगि यद्वह्निमत्त्वादि तात्सद्धूमस्य यत्सामानाधिकरण्यं साध्यमस्य व्याप्तिः तथापि वित
स्याव्याप्यवृत्ति व्याप्यस्येद्रव्यत्वे संयोगलिंगे संयोगात्यंताभावसामानाधिकरणमेव तत्र वति संयोगतदभावयो
रव्याप्यवृत्तित्वात् एकस्मिन्नेव वृक्षादौ तदुभयसत्वादित्यर्थः तदुक्तीति यद्यपि शब्दविज्ञानानन्यतया शब्दे तत्र ॥१३॥
योगानुमानमित्यर्थः उत्तरेति यद्यपि शब्दः शब्दत्वरूपमुत्तरशब्दत्व ऊनकशब्दानुमानो लिंगं लिंगप्रतीत्येते गंतव्याः

साध्यप्रतीतेः तथा परता शब्दस्वरूपमुत्तरशब्दत्व शब्दे ऊनत्वेलिंगे तज्ज्ञानजनस्य संयोगशब्दयोरकेपययोरभिधान
त्वं तद्धितिक्रातायत स्तत्रास्य वस्त्वं न धत्व व्याप्यवृत्तिरेव नेदानीं तरौ मूला वच्छेदे न तु पि कपिसंयोगोऽर्थ इति प्रती
ते रित्याशयेन दूषयति संयोगेति अन्यथेति यदि संयोगस्य संबन्धेनाव्याप्यवृत्तित्वप्रतीत्यविशेषात् संयोग्य
व्याप्यवृत्तिर्न स्यात् न हि तत्रापि इह इदानीं नापि संयोगतदभावावित्यादि प्रतीतिर्विव्यतिरिक्तं मानमस्तीत्यर्थः
सहसादसमिति अव्याप्यवृत्तिः सर्वस्य प्रपन्नापि संयोगस्याव्याप्यवृत्तित्वमपरमतः तथा च तस्याव्याप्य
वृत्तित्वेऽगीकृते परमाणोः सर्वावच्छेदेन संयोगाद् व्योमपरमाणुमात्रएकपिंडः स्यादेवं अणुक्रियाऽरम्भेऽपातिरसकृतस्य
लोच्छेदे तत्प्रमाणपरमाणोरप्यवच्छेदे सर्वशून्यत्वं स्यादित्यर्थः केचिदिति शक्त्या वह्निमत्वं नाघो व्याप्य वह्नि
चावच्छिन्नं न भवति तथा च संबंधवह्निविशेषं गमयत्येव तस्य तद्व्याप्यवत्वव्यभिचारित्वादित्यर्थः नन्वेवं
मत्वरपि संबंधः धूमव्याप्यत्वे वह्निर्धूमव्यभिचारीति तस्या तत्त्व वह्निस्तद्धूमव्याप्य इति सत्यो विवक्षातिना
धूमाव्याप्यावच्छेदकमिति व्यभिचारपदार्थ इति भावः नन्वनुमिति ऊनकानां संबंधत्वेन धूमसमानाधिकरणस्याप्याप

३६२

यस्वरूपलक्षणान्यसंबंधत्वं नास्तीति तदज्ञाना चाननुगमस्ततोऽनुगतं तत्कुर्वन्नेव समव्याप्यमिति अत्र निरुपाधि
परिहरति तत्तदिति तात्तत्संबंधबुद्धीनां मतात्कारणे निमित्तं धूमादिस्थाने संयोगरूपसंबन्धापि न द्रव्यादिधूमसो
न्नावेतत्राति योगमनुमाने स्वरूपसंबंधस्यानां पदेष्वस्थलेषु विशेषणताविशेषस्तावदस्तीयतः संबंधानुगम...पानोपा
धावतस्याएवानुगततयाज्ञानमनुगतानुमितिजनकत्वमित्यर्थः। नकुर्वत्र्यं व्याप्तलक्षणमिति सत्यं किन्त्वालिंगपरामर्शविषयतानुग
ज्ञानतावच्छेदकं यद्यापर्याप्तं तद्धि लिंगपक्षयोगीतन्न तत्र संबंधव्यक्तिनारिणः संबंधस्य संबंधत्वेन ज्ञानादनुमितिकस्तत्रेरतः पक्षोत्तरमाह
न्येत्विति अन्यत्रेति ...तिस्तदि केवलव्यतिरेकिलोरित्यर्थः। अव्यभिचारित्वमिति स्वाधावव्यापत्वाविचमित्यर्थः। तगोति
कार्यवैचित्र्यकारणवैचित्र्यमात्रापुनुमेयं। तत्रैवं मनुमितिमात्रप्रावस्त्रैक्यं स्यादितिवाच्यं तत्र धर्मिताज्ञानस्यैव प्रयोजकत्वा च
त्स्यादिति भावः। नानुमितिः। तद्वैज्ञात्वं न द्यायप्रयोयोगस्यानुपलब्धेः बाधात् तात्त्वीन दृष्टोपर्यवकपि जादिव्यर्थं वैज्ञात्यमप्य ।१४।।
त्रमेवनाप्ययोग्यव्यक्तियोग्यतयैव यत्ते अयं... नादतः पक्षांतरमाहापरे त्विति तद्धूमादितत्र तत्तद्व्याप्यत्वाभिमानतदूरतया
चयद्वनीवृद्धिमादिमं तिवर्त्तमानो यो संतानाभावस्तस्याप्रतियोगी वह्निः धूमवतिवह्नि...तेन वह्निनाधूम

यो

स्य सामानाधिकरण्यं धूमस्य वह्निव्याप्तिः एवं चक्रवान्नपि व्याप्यापीत्यर्थः न चाननुगमः कलत्रावात्तिरित्यनुगतस्यैव
लक्ष्यत्वादिति भावः। नैवं संयोगादेः द्रव्यत्वादिसमानाधिकरणसंतानाभावप्रतियोगीतया द्रव्यत्वादिकमपि संयोगादि
व्याप्यं न स्यादित्यत आह।। संयोगादिमिति अत्रादि संयोगि चमेवानुमीयते तत्र व्याप्यत्वरूपाधिस्वरूपसंयोगाभा
वस्तुनिमूलादावप्यस्ति ज्ञानात्मयेपि ज्ञानत्वन्नवत्।। कामायनस्तु वैकुनिर्कीरवादनुदेयमिति भावः। अप्याप्तिनमा
ज्ञानवशेषातदत्यादि मवहारादस्तु विज्ञानविषयत्वं स्वरूपेण तत्रैव तथामूलेत्रनकपि संयोगो च व्यवहार इति तत्रापि यो
गित्वं तस्मादेवेमतः पक्षांतरमाह वस्तुतस्त्विति स्वमते व्याप्यत्वाभिमतपरं तन्धूमसमानाधिकरणो यो संतानाभाव
स्तत्प्रतियोगीवह्निस्तेन धूमस्य समानाधिकरण्यं व्याप्तिरिति न तर्हि संयोगव्याप्यस्य द्रव्यत्वादेर्व्याप्तात व्याप्ति
रतरतरां तेऽप्रत्यन्तानां वविशेषणं संयोगासंताभावस्तु प्रतियोगिसमानाधिकरण एवं वर्त्तते न पुनस्तादित
एरे— तेन संयोगः प्रतियोगिसामानाधिकरणे तरस्यात्तावस्याप्रतियोगी तेन समानाधिकरणं द्रव्यत्वस्याव्याप्तीतिना
व्याप्तिरित्यर्थः। नवैवं स्याहेतुपिसंयोगव्याप्य...चाणाचिः तत्रापि रिक्तमर्मे दैवत्तमात्तत्वतसमानाधिकरणस्याव्याय

वृत्तेरिवासंताभावस्य संयोगप्रतियोगीनत्वेन व्याप्यवृत्तेर्नाद्वितीयसंयोगात्वं नाना वा गुणकर्मादौ वर्तमानो द्रव्यत्वेः
संयोगीसंताभावाद्व्याप्यवृत्तिर्नियते ... करणभेदो नानाभावसत्त्वान्नादिति चेन्न प्रतियोगिवैयधिकरण्यावच्छे
दकावच्छिन्नत्वस्य समानाधिकरणत्वं तावत्प्रतियोगिना समानाधिकरण्यमिति त्वस्य लक्षणार्थं गतसंयोगीत्वं नाना
वस्यनु प्रतियोगिवैयधिकरण्यावच्छेदके गुणकर्मत्वादि तदवच्छिन्नत्वस्य सत्त्वात् समानाधिकरणत्वं द्रव्यत्वसमानाधि
करणत्वं तु नवत्संयोगाभावे तत्प्रतियोगिवैयधिकरण्यावच्छेदकं गुणत्वं चावच्छिन्नो भवति गुणादौ द्रव्यत्वस्याव्वृत्तेः
रिति। तत्र विशिष्टव्यतिरेकात् तादृशाभावप्रतियोगित्वमेव संयोगस्येति नव त्वेव द्रव्यत्वादि संयोगः इति तवैवं
समानाधिकरणवह्निनैव समानाधिकरणस्य धूमस्य व्याप्तिरुक्ते निरुक्ताऽसिद्धातितयाऽव्यसाध्यव्याप्तिर्निलिख्यते
तिवाच्य सर्वो धूमव्यक्तय स्तत्तद्वह्नि व्याप्ता इत्यस्यैव सामान्य व्याप्तिपदार्थत्वात् वह्नेस्तु तथात्वादत एव वह्नित्वे ।।१५।।
नव्याप्यतावच्छेदकैर्दिति वह्निव्यक्ति वादिरित्युच्यते। न च धूमवत्पर्वतपर्वतीयवह्निरासत्तेन स्वेदत्वादिप्रतिव्य
व्याप्तत्वं प्रतियोगिकस्वान्न तद्वह्नेरपि तत्ताभावो स्त्वेति लक्षणमसंक्रवत्तोतिवाच्ये तादृशाभावानुपगमात्तःप्रम
भासंतापत्तदुपसंगमेलचापगमे लक्षणं संगच्छेरिति दिग्गितिभावः ननु व्याप्तेः संबंधत्वात् संयोगवत् तत्त्वघटी

तेधूमवह्निरपि धूमव्याप्तः स्यादत आह नुपपत्तेति। वस्तुतो भाववाच्याव्याप्तिस्त्तसंबंधि तावच्छेदकरूपवत्वं तच्च धूम
स्वास्ति ननु वह्नेः वह्निचस्यातिप्रसक्तत्वेन धूमसंबंधितावच्छेदकत्वाद्दवैचव्याप्तेः संबंधात्वे नचसंबंधपदस्य योगो न
हेतो न किंबोडितु न लक्षणनिरूपकत्वमित्यर्थः। नन्वेवं सति व्याप्तो व्यापकत्वं हेतोश्चेव्यापकत्वेन व्याप्तिमन्तरूपमतःकिं स्वरूप
तस्याद्विसतत आह एवं विधेति प्रतियोगिवैयधिकरण्यावच्छेदकावच्छिन्न तत्समानाधिकरणत्वं तत्ताभावप्रतियोगि
तद्व्यापकत्वमित्यर्थः। नन्वेवं व्याप्य व्यापकत्वयोरननुगतेन निरुक्ते तथा वह्नि व्याप्यत्वमित्यादिप्रसिद्धेः किंरूपत्वं स्यात् इत्य
तःप्रसंगे न तदभावसाध्यत्वमिति त्रिसर्वत्रिकिन्नो हिपदार्थोधर्मः सर्वत्र विभजति व्यापकः क्वचिद्वि व्याप्यान्त त्वे
रेत्यर्थः। ननु केवलान्वयव्यतिरेकस्थले व्यतिरेकसहचारेण व्याप्तिरवग्राह्या सा न तानुमिति ज्ञानव्याप्ति पक्षता वगाहिनि
तृतीयलिंगपरामर्शो नस्यात्तत्र करणत्वात्तत्र च व्याप्त्यत्र तत्रास्य सत्कारणाभावादतो व्याप्तिधीरनुमिन्यो निवरीत
त्यत आह केवलेति एवं विधसाधने साध्यनियतसमानाधिकरण्यरूपानन्वयसहचारेण विनास्य क्षयं गृ
ह्यता तत्राह एतावानिति। व्यतिरेकि स्य निरुपाधि व्यतिरेकसहचारादन्वयव्याप्तिरवगम्यते न वान्वयसहचा
रादन्वयव्याप्तिग्रह इति प्रसंगप्रतियोग्यनुयोगिभावस्य नियामकत्वादिति भावः। न च तत्राभ्युपगमव्याप्तेर्गमकत्वे यत्रैवं तत्रै

वह्निरिति व्यतिरेकोदाहरणासंगतिरित्यत आह। पक्ष इति। हेतोः साध्याभावव्यापकाभावप्रतियोगितया अनुमितत्वा
न्वयव्याप्त्या व्यतिरेकानुमितिर्विपक्ष इत्यर्थः। अथ यद्यपि व्यतिरेकव्याप्तिरूपकान्वयव्याप्तिग्रहात्कृतकत्व
नुपस्थितेऽन्येनापि नरत्वे तदोदाहरणासंगतिः तथापि व्य प्राप्तकाले स्यादेव न त्वनुकूलनीयमनुपपन्नस्यानुकू
लत्वकुपपन्नस्य तदितिचिन्त्यम्। परीत्य पक्षः पोक्षिवादपरः स एव वस्तु शब्दे नव्यैरुक्त इति। वस्तुतस्तु व्यतिरेकिणि
व्यतिरेकव्याप्ति रेणोगंन तृतीयलिङ्गपरामर्शानुपपत्तिः यत्र साध्याभाववत्ति प्रयोगी चेष्टा
नस्यैव तृतीयलिङ्गपरामर्शोऽदस्य चानुमितिविशेष एव कुतनकत्वादनुमितिः मात्रेव व्याप्तिज्ञानस्य च तंत्रत्वात्त
व्याप्तिधीजन्मन्तयैव अन्यव्यतिरेकिधियोऽनुमितिमाद्दिति दिक्। ननु वह्न्याद्यधिकरणाधिकरणत्वं वह्निरूपस्तित तथा वधू
म इति व्याप्यत्वस्यादित्यादा। नन्वेति परिहरति वस्तुमानाधिकरणत्वमिति। तदेव द्विरूमानाधिकरणत्वं वह्निना। ॥१६॥
नित्यमप्रमाणं धूमेव दर्शमाने व्याप्तिर्नपुनर्वह्नावपि तत्र नेदं गत्वं स्वलाघवोऽसीम वादित्यर्थः। अथ नेदमति नियमोमाया
व्याप्तिरिति नहि केवलनियममात्रं नेदस्यागौरवकरत्वादित्याह यद्वेति व्याप्तिर्न यो दर्शनं गृह्यते व्याप्तिवैशिष्ट्यं गृह्यते वस्थापयितुमाह
नन्विति तत्र सहदर्शनगम्या व्याप्तिरिति प्राभाकरमतं दूषयति न प्रथमेति। प्रथमदर्शनानन्तरमपि व्याप्तिग्रहे दर्

नाकोश्चाहं प्रथमे इत्यर्थः। प्रथमसहदर्शनाद्यस्तु ताव्याप्तिर्निश्चयेऽपि व्याप्तिश्चेन संशयोन्नति उमहति व्याप्तिश्च निश्चयाभावदिति चेन्न एत
तर्हि व्याप्तिश्चेन नन्निश्चय न संशयविरोधीति स एवानुमितिरागमपीति तादृशनिश्चयेन सहदर्शनरूप स्यादित्याभावाः भयो दर्शनस्य
स्वरूपतो गच्छेद् दूषयति तदप्यादिति वर्षपर्यन्ते संयोगच माहन्त्य तद्इति मूलकार विषयकेऽन्य कुराकादिनाव्याप्तिवाराज्ञानमहितेन
ताव्याप्तिग्रहस्तत्र व्यभिचारज्ञानेऽशंकारूपं तर्केणानिरस्यते। तत्र भूयोदर्शनजन्मा न संस्कार उच्यते इति परपक्षमाया
व्याप्तिस्मृतेर्भूयोदर्शनोपयोगः। तच्च नित्यकुरादिचोदनागमः यस्य यावद्दर्शनैस्तद्वैचित्र्यमिति। तस्मात्तावत्तिर्दर्शनान्निर्भूया
दर्शनानि तथाचतर्केछितिक्रमदर्शे तच्च भेदभूयो दर्शनव्यमित्यर्थः। प्रसंगात् आमाणेव नह्यणा निरासा वैशीवृद्धे नन्विति
व्याप्तिग्रहस्यावश्यमान्यारहाणां प्रत्यासत्यावृन्धूमत्वविषयबोधनाधिकरणमनुपपर्वतीयधूम व्याप्तिग्रहे तस्मादनुमिति
रित्यर्थः एवमपिविलिंगव्य हेव्याप्यग्रहणेऽपीत्यर्थः दूषयति तद्संदिति धूमत्ववह्निवाच्यामुपस्थित्वा तयोर्भेदज्ञानस्यौयधू
मवह्निव्यभोरेन धूमो वह्निव्याप्यइत्याद्यारोपव्याप्तिग्रहस्तत्र धूमप्रवेचेनधूमापत्तनया वह्नेरव प्रकारेण पक्षव तिधूमज्ञानतो
धूमोवह्निव्याप्यइति व्याप्तिस्मरणं तेनानुमितिरितितृतीयलिंगपरामर्शेन स्यूपमवहेत दिक्षुकगप्रत्याव्याप्तिस्मृते पक्षवत्तिधूमे
शिष्टव्याननंतरं अनुमितिरितिशेषः। तत्र पक्षधीयलिंगव्याप्तेः पूर्वं प्रनवगमानत्वाद्विशिष्टधीरिति वाच्यं विशिष्टवैशिष्ट्यज्ञानेऽपि
विशेषणतावच्छेदकप्रकारकत्वं तत्रैव ज्ञाने उक्तवं तयात्राप्यरस्य व्याप्तत्वेन महानसीयधूमस्य व्यापारस्यापि स्मरणादित्यर्थः।
गवादिपदेन्य विशेष्यानुत्वपदार्थः स्मरणस्यापीनु ज्ञवाता मपि समान प्रकारकज्ञाने वक्ष्यमाणं न कत्वा वोनत्तु समानविष
त्र

नव

न्वेसती गौरवादिति न तदनुरोधात्तद्विसामान्यलक्षणप्रत्यासत्तिविरहान्नमितिति भावः । अथ पक्षीयलिंगव्या
स्य प्यग्रहे तत्र व्याप्तिसंदेहः स्यान्नमतु तत्व्याप्तेरपि महानसे ग्रहीताया: ततः पक्षीयधूमस्वरूपविशेषदर्शने
तस्मादिनायानिश्चितत्वोल्लसंदेह इति सामान्यलक्षणाया ग्रहीतेन निश्चितिरूपानिरुद्धि: प्रतिबंधापरिहर
ति नवेश्यमिति ८ तादृशनियमो नास्ती प्रमाणाभावादित्यर्थ: पुनः स एवशंकते तत्रेति परिहरति ॥ अस्मा
कमपीति । यदा पक्षीतापधूमव्याप्य संशयो न भवति तदनास्माकमपि सामान्यलक्षणस्मरणं व्यामनुमिति
स्त्रीतायातिनिगपरामर्शो वा यायदेइत्यर्थ: पुन: सांप्रदायिक: संकते तत्र वनामिति नवनचेदापर्वतीयधूमव्याप्ति
निश्चयपूर्वो नोत्पन्न इति विशेषादर्शनात्सर्वदैव तत्रसंदेहः स्यादित्यर्थ: परिहरति नवेदेवमिति । तर्हि विशेषा
दर्शनमात्रादेव संशयो भवति च तत्पा विशेषदर्शनोत्पत्तिकाले विशेषादर्शनसत्त्वात्तत्रापि संशय एवस्यात्
ञनिश्चयदृत्यर्थ: । वस्तुतस्तु व्याप्यतावच्छेदकत्वेनागृहीतस्य धर्मस्याद्: वह्निवृत्तिलिंगदर्शनान्वर्षासंशयो
नविउनहिगतालोकोरेव निश्चयसंशयप्रतिबंधि किंतु तर्कोत्तरीयवृत्तिश्रेयोपि अपत एव पुरुषत्वनिश्चयवर
शिरःपाण्यादिनिश्चयेपि न पुरुषसंशय इति भावः । अत्र प्राभाकरमीमांसकाः यदि सामान्यलक्षणा नास्ति दोतेनुक

नतर्काद्यपि विनाधूमादौ व्याप्तिसंशयो न स्यात्प्रसिद्धधूमे ज्ञातसंबंधस्य व्यमानकाले तदीयदेशीतदीयधूम
स्य वह्न्यभावज्ञानात् सामान्यलक्षणया तुलक्षधूमोपस्थितौ विप्रकृष्टधूमेतु विशेषादर्शनात्संश
यो भविष्यति तस्माच्चार्यसंशय: सामान्यलक्षणं विना नपर: किंतु पूर्वोक्तयुक्तिमात्रं एवं नपर इत्याहु: नन्वेवं प्रमे
५८ यत्वेन व्याप्तिपरिच्छित्तिदत्सर्वदा स्यात्तयोर्वपरिक्रिय: ज्ञानविषयत्वस्यैव न चेति संशयो न स्यात्प्रमेयत्वेन
घटत्वस्य तदितरस्य वा निश्चयादिति चेन्न घट एव घकारको निश्चयः स संशयप्रतिबंधी नतु वस्तुतो घटत्ववि
षयक: सर्वत्र नाकृतपूर्वं घटत्वेन्द्रियसन्निकर्षाभावेन घटत्वनिर्विकल्पकानुत्पत्तेरिति । ननु नीलधूमादौ
व्यर्थविशेषणव्याप्तिसत्त्वे विशेषणवैयर्थ्यदोष एव न स्यादिति तत्र व्याप्यत्वाभावो वाव्यसाधारणव्याप्तिलक्षणे पूर्वोक्ते
तत्रातिव्याप्तिः स्यादिति चेन्नपोवात: संगत्या तत्र व्यवहारपरिपिंडितं प्राह व्यर्थेति तस्याभावादिति नैरर्थक्य
विविशेषेण व्याप्तिग्रहे प्रतिकूलतर्कोस्तीत्यर्थ: ॥ य एवेति । यदि निर्वह्निः स्यात्तदा निर्धूमः स्यादिति
तत्स्वैव तर्कस्य व्याप्तिग्रहणानुकूलत्वात् न हि वह्निं विना धूमविशिष्टत्वं भवतीत्यर्थ: । नन्वनीयइति
सर्वत्र हि विशेषाणां निरुपाधिचेत्सामान्यानिरूपाधीनतिच न्यपाविनिगमा...वविशेषणांशोपाधि

चेति विशेषणसामर्थ्यस्याभावात् किं निरुपाधित्वेदीत्यर्थ एवं स्यतिगंधत्वं साध्ये प्रमेयत्वं च नोपाधिः
साध्यं न व्यापकत्वात् नीलरूपत्वं च नोपाधिः स्फुरिकादौ साध्यव्यापकत्वादित्यर्थः ततो पाधि साधनेन साध्य
संबंधप्रयोजकोऽस्ति नादर्शी प्रकृते विशिष्टे हेतौ नीलरूपवत्वस्यैव साध्यसंबंधप्रयोजकत्वादिति
शंकते साध्यसाधनेति तथापीति नीलरूपवत्वस्योपाधेः प्रमेयत्व विशिष्टे नीलरूपवत्वे लिंगे प्रति व्यापक
त्वादित्यर्थः तत्रावच्छेदकत्वान्वयि नाविशिष्टे नैव तत्रान्वयि तो लिंगस्य विशेष
णं विशेष्यं वा यद्वा प्रौढ्या क्रियते तदेव साधनव्यापकमित्यर्थः ननु व्यर्थे विशेषणे लिंगे नैव लैंगप
धिरिति स्यात्पर्यर्थः यत्रैव पक्षे धूमादौ वर्तमाना व्याप्तिर्नीलधूमादौ विशिष्टे तीति तदा कुरामर्यादि
त्वत्वेपरधर्मयुक्ता नी व्याप्ता मुक्ता जीवत्वमात्रोपि न व्यापकोऽश्व वधारणेति चेत् न एवं हि नि ।।१२।।
चैव धूमे व्याप्ते नीस्तीत्यर्थकं स्यात् तच्चायुक्तं विशेषणं सर्वेषामव्याप्यत्वे धूमो व्याप्य इत्यस्याप्यसंगतत्वा
त् धूमैर्धतत्प्रव वह्निमत्वस्यसा ।।।। श्रीः ।। ।।श्रीः।। ।।श्रीः।। श्रीः।। श्रीः।। लेखकपाठकयोः शुभं भवतु

स्पु ५

प२
धूमव्याप्यस्य व्याप्तिं वह्निमत्वे लिंगी लतमुपजीवतीत्येतत्परेवाचार्यवचनमिति भावः ।धवाद्धदिति केवलस्य
लिंगस्य साध्यव्याप्तिर्नादि चेविशिष्टसातस्य सुतरां तद्व्याप्तिर्वारिचादित्यर्थः कथमिति व्यर्थविशेषणेकेन
प्रकारागणेदोइत्यर्थः अधिकं चेस्यपृथक्ती अनित्याचत्ति विशिष्टकत्रैव्यं हिंसाव्यज्ञानं अविशिष्टे निवह्नतामि
त्यनेकस्तलकत्वेव्यचाविशेषणांशताधित्यर्थः । अत्र विशिष्टकत्वं नहि केवलेन नतं केवलस्य हेतुत्वेनानुपपन्ना
मास्तोनात्राधिकमन आरूपदेति लिंगे व्याप्तिं पक्षधर्मतान्यतर सिध्यर्थविशेषणाकांक्षा अत्र नवनु मयं विशेषणमंत
रेनेव सिधमिति न विशेषणाकांक्षेत्यर्थः । ननु सतर्कचादितिष्ठ तिकं यथमतस् ... यान्चायतेतदामताः तमाकां
सादिरहाहन्वितत्वतात्पर्यकस्यान्वेपविके ... चार्यान्वयज्ञानानंतरमेव यवांतरार्थेन सहान्वयक्षानं
तथैव वाक्यकवा ... स्तिचेत् नहि दृष्टे व्यर्थैराशब्दाः स्वमहिमानं प्रतिपततिध्वपतु प्रथमतः स्वत्पत्तेन वा लिं
गनान्वयः तत्र सत्तिसमन्या व्युत्पत्तिबलेन सामानाधिकरणे उपस्थापिते पश्चात् यमानाधिकरणत
कचेरूपे लिंगे उपस्थापिते पंचम्यर्थान्वयः तत्र च प्रतिज्ञया सहान्वय इति न निकारो साप्सुत वस्तु
ताऽप्रतिज्ञमिति इदं व्यर्थविशेषणकं लिंगमिति पक्षा अनिन च व्याप्यत्वप्रकारकं अतिव्याप्ति समाना
धिकरणं यद्विषयं चेत्पनित्य च व्याप्यत्व प्रमाविषये केवलहेतुकस्याहाय ... सिद्धं तदनधिकरणत्वमिति साध्या

थः। यः [illegible] व्यर्थविशेषणस्यापि नित्य[illegible] व्याप्यत्व[illegible] सविषयत्वात् अनित्यत्व व्याप्यत्व व्याप्य[illegible] प्रकारकविष
यत्वात् अनधिकरणत्वे साध्ये बाध इति तद्वारणाय [illegible] नि तच्च व्याप्यत्वसमानाधिकरणेति त्र्यमस्य तुप[illegible]
मर्थं तन्न स्वकीयार्थसमानाधिकरणमिति तन्निरासाय वै साधने ति साध्याभावसामानाधिकरणेन व्यतिरे
केनु साध्याभावसामानाधिकरण्यमित्यर्थः यद्यपि [illegible] न्याऽन्यथासानतथा शरीरा[illegible]न्य॥
चाहित्यत्र जन्यत्वं पूर्वं साधनं व्यतिरेकेऽप्युपाधिरंगीक्रियते एवं व्यभिचारोन्नायकं चेतन्न चात तथापि वस्तु
तो वायुपि नीलधूमाभि निलत्वमपि न व्याप्यतावच्छेदकं गौरवात् किं तु [illegible] न च मार्गं तथा च तिल धूमत्वेन शायम
नेषु धूमविशेषेषु व्याप्यत्वावच्छेदकस्य धूमत्वस्या [illegible] नीलधूमो [illegible] पि व्याप्यतया [illegible] शवपतेय [illegible]
गृह्यते तद्ज्ञानतो थोनुमिति निवर्तते किंतु नीलधूमस्यात्वायुयोजकतया तत्प्रयुक्तसाध्यत्वं वस [illegible] मवतं
न्त्वमेवेन्यच्चाभासाधिनमिनमिति परिशेषात् यच्च व्याप्यत्वासे एवं के चाभास परं तु नाधूमे व्याप्तिः सचेतद्[illegible]
पि व्यासिद्धः [illegible] राजन्यचेत्तु तद्ज्ञानावोद्धितो [illegible] न्यायां मक्षिरो राजन्यस्यचा दिति विशेषण इति नावाः अतोपा
पाधिकसंबंधरूपा व्याप्तिरुपाधिति रूपणं [illegible] निरूप्या [illegible] तदुपाधिं निरूपयितुमाह किं मिदमिति वर्यवसि
वसितेति पदद्वयेनावलक्ष्यं पर्यवसितमित्यर्थः यद्धि दोष्ठ इति साध्य [illegible] साध्यसंबंधि [illegible] वच्छेदकता विशेषण

साधनेति वायुः प्रत्यक्षस्पर्शाश्रयत्वात् घटवदित्यत्र साधनं वह्नि [illegible] पदं [illegible] वह्नि [illegible] वायप्रत्यक्षी
तस्य व्यापकं [illegible] तरूपवत्त्वमुपाधिः [illegible] साध्यव्यापक इति तदुपाधिः व्यापकं [illegible] धर्मलक्षणमित्यर्थः पदे
तरविशेषण इति बोधमनुमीति वृतस्यापि सपक्षे साध्यव्यापकत्वं [illegible] तर एवेत्यर्थः केवलान्वयिनीति शब्दो निषे
यः [illegible] चादि व्याप्ति [illegible] तर [illegible] स्योपाधिः व्यतिरेकेऽगा वनिश्चय रूपे पूर्वे साध्यस्याभाव साध्यमानेनासा
ध्यारस्यं न दोषोन्तवति [illegible] मनो निधेयच साध्यत्वासिध्या सपक्षाभावात् तथाकाशमितरोन्यो निश्चयते [illegible] पाकशचा
दित्यत्र [illegible] चेनरस्योपाधे व्यतिरिकेणेतत्र [illegible] साध्यमाने विपक्षस्य [illegible] सिद्धिनासौ धूरणमिति केवलान्व
यिनि केवलव्यतिरेकिणी वसाध्ये वाऽमनु [illegible] तपक्षेतरस्य स्योपाधित्वं स्यादित्यर्थः अप्रसिद्धे नादृष्टेति
व्याप्यतव्यतिरिक्ते चादित्यर्थः निरुद्ध चादित्यर्थः एवसाध्याभाव व्याप्य चादित्यर्थः असाधारणचादि तिप
वेतेतरात्यच स्पर्शव [illegible] निर्विद्रुवा [illegible] दित्यर्थः तन्न [illegible] बाधे [illegible] तपक्षेतरोपि न वक्तु पाधिः स्या [illegible] ति
रेकस्याप्यसाधारणपादित्यर्थः न च बाधदेते स्याद्विबाधेवानि [illegible] ति केवायत्रिवदतो साध्यतदन्नावोन्नय
संबंध [illegible] साध्यसंबंधतावच्छेदकं [illegible] वर्धवा [illegible] एकत्रा न छेदमेदविना [illegible] च्च य संबंधः स्यात्
मेवादज्ञत्वपा [illegible] तथातयद्देवन्न साधने साध्यसंबंधितावच्छेदकतद्वैचततत्रोपाधित्वेन वस्यैव तस्य तु पाधि
त्वोपपत्तिरनिष्ठमित्यर्थः न चितेधूमवत्वं रितिभ्यो [illegible] नियामनस्त्वे बाधस्त्वत्वात्यस्यापाधे [illegible] नावे परिशेषात्तहेति

वह्निमत्त्वव्यभिचारितव्यापकपर्वतेतरत्वव्यभिचारित्वात् इत्यत्रोतरत्वस्य केवलान्वयितया तद्व्यभिचारित्वमप्र
सिद्धमित्यासिद्धिवारणाय पर्वतेति विशेषणं तथा च नोपाधिव्यभिचारित्वेन व्यभिचारो व्याप्तिलाभसिद्धिनोनुमानुश
कते व्यभिचारावारकत्वं विशेषणवत्वादिति दण्डः पर्वतेतरत्वेनोपाधिः व्यभिचाराघटकत्वायकइतिशंकार्थः त
हीतिवह्निरत्युक्तः धूमवत्त्वादित्यत्र वह्निःतस्योपाधिव्यभिचारितया भूतकत्वस्य पर्वतेतरत्वयुक्तत्वसाध्यनुमेय
वह्निपदं पूर्ववत् दासिद्धिवारणं नेति [illegible] यथार्थः यस्तु तस्तु व्याप्तिग्रहानुकूलत्वेन विशेषणोपसमर्थकत्वेन पेत
रथोभिचारिस्वस्यागत्सिध्यत्वव्याप्तिग्रहणमेव नस्यात् अत एव चक्षुःसंयोगसंरूपादिषु मत्वोरूपास्पदव्यंजकचादि
दित्यत्रवाह्यालोकादिदृष्टांतेरूपवत्त्वस्यापि व्यंजकरूपमात्रव्यंजकत्वस्यदेतारत्वप्रेव्याव्याप्तिग्रहोनस्यादिति
तदर्थरूपादिषु मध्यइतिविशेषणं दीयते तेन नात्रसिद्धिः बाह्यालोकस्यजन्येंद्रियत्वव्यापकयुगमध्येरूपमात्रव्यंजक
वातीदिवंगसांप्रदायिकाः ननु बाधकानुमीतपक्षेतरत्वं नोपाधिस्वांवाघतेकचाडातिचेन्नास दृष्टत्वातथाहियथा २०॥
४वह्निरत्तानुमानंतेनदूषणसतथास्वी छ्यापव्यभिचाराघनुमानमासाधकतानुमतं नापितत्राप्यपिपक्षेतरत्वस्यसं
भावावइत्याहतचेतिवाह्निश्चेतिअनौपाधिकत्वज्ञानं व्याप्तिज्ञानेनदूषकरूपाधिज्ञानेव्याप्तिधीरूत्पद्यतेत्यर्थः एवमस्ति
तितेषामपिव्यभिचारात्मान्वयनादेमवेनपक्षेतरत्वनवुपाध्याभासत्वादितिभावःतद्व्रहिणेतितद्वदित्यत्रतत्पदं व्या
व्यापकोनितितत्परं तेन संयोगोऽन्नोपाधिरिक्रियतेतत्रतद्वाप्यत्वेनाभिमतार्थस्य साध्यत्ववृत्त्यस्तसमानाधिकरणा
रो२ हेतुः

यावंतोधर्मास्ताः वह्निधर्मैः संयोगः समानाधिकरणेनवत्सवनहिकुत्रनिदपि साध्यव्यवच्छिन्नाधिकरणेसंयोगोनवर्तते
तथासतिसाध्यव्यापकएवनेस्यादित्यर्थः यद्वितिनवसंयोगस्यव्याप्यवृत्तित्वाद्भूमपक्षेपरमाणुद्वयसंयोगएनसा
पितथाचेतल्लिंडस्येवपरमाणुमात्रचेसणुकारेन्नेष्ववमासोत्रामहदारंभानवेगोपययत्वपलंनविरोधइतिवाच्यं सं
योगस्यसमत्वएवस्वाधिकरणेष्वत्तायपि अवच्छेदकतत्त्वंदेशादीमतत्वात्वाव्याशत्वमेहदारंभस्यमूलकपिसंयोगस्यवि
रहेरात्सेनतुकपिसंयोगानुपालंनस्यवद्घटमानवादितिभावःसाध्यसमव्याप्यत्वेसतित्यादिवक्षदूषयतिनामिद्धि
दितियइतिदूषकताबाजस्यव्यभिचारोन्नामकत्वस्यविषमव्याप्तिपिसत्वासोपाधिरेवाविशेषादितितद्व्यापकत्वंलहलादेरस्त्येव
अयधूमेनाग्निमात्रंप्रयोजकंतस्यायःपिंडेपिधूमापातनीपिपलालाग्निःत्राष्टाघगैातद्धनावाप्तेःकिंचाइंधनत्वनावाग्निरितिसए
वतत्रोपाधिःतसंबंधप्रयोजकत्वादित्यर्थाःसमनियतएवोपाधिरायात्रिनातीतिमतंशंकतेननुप्रयोजकइतिअन्यथेतिध्यपाधेरु
समनियतयतश्चपर्वतेतरत्वादिकमनुपाधिर्नैवतिसाध्यव्यापकत्वाभावादित्यर्थःसायाहइतिविषमव्याप्तस्याप्याइंधननन
वादेरूपाधित्वात्साध्यव्यापकत्वात्अनेकांतिकत्वं प्रयोजकत्वेस्कस्मिन्नंशेसमव्याप्तिकोटिरूपेतियत्पनभवतिकिंतु
उभयस्त्रीत्यर्थःतथैवविषमव्याप्तमपिव्याप्यं नवत्यैस्त्यर्थः नन्वचं विषमव्याप्यत्वस्योपाधित्वेगीक्रियमाणेबा
धनुनीतपक्षेतरस्याप्युपाधित्वं स्यादितिवाधारणाय समव्याप्तएवोपाधिर्व्याव्य एवेत्यत आहनापीतिपक्षेतरमात्रस्य यदि
चित्पक्षेतरस्यवाबाधकानुनीतस्यापितत्स्वव्याघातकत्वेन साध्यव्यापकत्वस्यापि निरासादित्यर्थःअन्यइति अन्येसो

पाध्ययोस्तत्वः परस्परसंबंधानां व्याप्तिरिति नो व्याप्यतो साध्यव्याप्तिर्नोपजीव्यका: आर्द्रेन्धनप्रभववह्नौ वर्त्तमानं धूमव्याप्य
त्वेवह्निवृत्तितया शायततवोपाधेः साध्यव्याप्यत्वमावश्यकमित्यर्थे न भवति। नहि साध्यव्यापकव्यक्तिवानितया हेतोः साध्य
व्याप्तिविवाक्षानुमापयितुं शक्यते तद्व्याप्यपृथिवीत्वव्याप्तिवारिणोऽङ्गलत्वस्य द्रव्यत्वव्याप्तिवारानावाद् इत्यर्थः नहीति तथा
त्वसमव्याप्तस्य एवोपाधिपदव्यपदेशे लोकविरोधः स्यादित्यर्थः न च स तु लोकविरोधः किन्त्वनुमानदूषकत्वं समव्याप्तस्य ए
व भवतीति स एवोपाधिरुच्यत इत्यत आह शास्त्रेत्विति अनुमानखण्डनं इतिव्याप्तिमपि साध्यव्यापकतामात्रेण तस्यैव व्याप्ति
वारेण यत्नसमर्थत्वादिति सर्वेषामेवोपाधीनां व्याप्तत्वं तत्त्वज्ञानोपयोगि इत्यर्थः ओपकारणमिति समव्याप्तोपाधिर्नेवा
नतु स एवोपाधिरित्यार्यापरायइत्यर्थः न विनाशितियस्य धर्मस्योपाधितयानिमनस्य साधनव्यापकं च उक्तो भावः
उपाधिश्चेन्नाभावछ्पाधिवानानाव इवियववसम[illegible]निवारिविरोधिन भवतीति तस्मिन्सति व्याप्तिवारेण भवति नहि अनुपा २१
धिकं व्याप्तिवारभ्रसंभवं नवतः तथा च समव्याप्त एवोपाधिः तस्यैव साध्यव्याप्यस्य साधनव्यापकत्वे साधन
स्य साध्यव्याप्यतया व्यभिचारासंभवात् साध्यव्यापकमात्रस्य सत्वरूपाद्धेः व्याप्यमपि भवति साधनं साध्यव्याप्तिवार्य
पि भवतीति शिष्टोनिपातो गुणवाद्धिपत्रसाध्यव्यापकगमेयच व्याप्यमायिगुणचं अनित्यत्वव्यभिचारित्वेतिथ्तयाचविशे
षमव्याप्तेस्योपाधिवेजीकृतेतस्य साधनं व्यापकस्य च गयुक्तेन व्यभवसत्यपि व्यभिचारस्य चाद्नोपाधिकं व्याप्ति
वारिवेत्यापच्चेत तथा च समव्याप्त एवोपाधिर्नपुन विषमव्याप्तोपीत्यर्थः अव्यभिचार उपाधिनियमो नास्ति तथायानो

नोपाधिर्वचं व्यभिचारकस्यादित आह अत्रैतियच पि साध्यं नोपाधिर्भवति धूमकगबीडस्य व्यभिचारो नत्वयतादेर
संभवतु नहि साध्यव्यभिचारेण साध्यव्यापितया रोऽनुमियते साध्यविशेषात् एवमप्युपाधेस्तत्रावश्यकत्वमित्येवं परोवे
ग्रंथ उपाध्यावश्यकत्वं तत्रेतितु ऐवरस्थापितमध्यस्थात् एवमप्युपाधेः साध्यव्याप्यत्वेन यतितावद्वेवतद्भाव
स्य निवारविरोधिचे सिध्वेरित्याहतत्रेति किं च यस्मिन् सति अनुमितिर्नैव भवतीति तद्वानुमानदूषणं ना दर्शामि विषमव्या
प्तोपाधिरपि भवत्येव पुनः पुनर्यतिरेकेऽनुमितिर्भवति सोऽनुमानदोषः विरुद्धत्वादेव दोषत्वापातः व्यभिचारिणो विरुद्धत्वा
भावप्रभृतिनानुद्याद्दितिभावः यथापि तीयच तु धृतरूपचं द्रव्यत्वाभावहि नचस्तु तस्यापि न व्यापकत्वं आत्मत्वत्वं
द्रव्यत्वनिवारात तथाप्यमानसद्रव्यत्वं पहर धर्माणमाप्यइतिभावः तथापि इति आर्द्रेन्धनवत्वाद्युपाधेः पक्षनियतत्वाद
दरा धर्मानावाद्दित्यर्थः यत्किंचिदित्येव विपूर्णतिकिं चिदिति अनिषेधय च दिसाध्यं सतोगुणत्वेश इति गवाद्रिशद्दनावे
च्याप्तिउपाधिरभावरणच तत्त्वना स्तितेषां सर्वेषामपि भावरणचादतः पक्षधर्मत्वद्विभत्वेन साध्यं विशिष्यते तत्पार्व
सत्वादिनामगुणनयागुणचावच्छिन्ना निषेयचानावनययोः साध्यव्याप्तिरित्यर्थः कावित्साध्यपाधि रेवेत्य
त आह तद्इति पदेशाद्गुणत्वावच्छिन्ना निषेयच व्यापकस्य गावरूतस्य व्याप्तत्वा गुणवावच्छिन्ना गुणत्वा
वच्छिन्नानिधेयत्वव्यापकत्वं निषेयच व्यापकत्व वारनिरूपासस्यति गुणचस्य पक्षधर्मत्वा व्यापकविरुद्धव्याप्यविरह
स्य वक्तुं लेवैपचादित्यर्थः पक्षावृत्तिर्हि सर्वसाध्यव्यापकं च मपक्षं दूषयति नच चतुर्थ इति अत्र किंचित्सदाः शंका

१७८

द्यमानेमतेसमस्तपक्षाद्वृत्तिर्वं वाप्यं दूषयति तथा भवतीति घ्वस्तुको द्वितत्र लोडांते संदिग्ध कुर्वेपरिहितेह स्तु कस्या
प्रिपुरस्त्वादएव व्यतिरिक्तस्य स्पष्ट एव न हि नितयापक्षावृत्ति विमस्तिनयासोपाधिः तत्र पक्षे ज्योपाधि व्यतिरिक्तस्य नाम
सिध्यतयास्य व्यतिरेकेणसत्प्रतिपक्षीकरणार्थी हेत्वाभासत्वात् तस्यैव व्यतिक्रिलोपाधिरित्यगमादित्यर्थः धितियंदूषयतिय
वोति अत्र नावंशतः सिद्धसाधन [redacted] कारण यव र्णात्मकत्वकइति पक्षविशेषणं राब्दस्य श्रावण चेपु [redacted] रिते
उपाधेपक्षावृत्ति यं स्तुबाधस्याद्दिति तदर्थं श्रमणा इति ध्वनावनित्यचेत्साध्यमास्ति श्रावणत्यच [redacted] पाधिनीत्ति
तिसाध्याव्यापकं चवारणं बद्धन्य [redacted] तिरिक्तेति श्रावण विशेषणं एवं बधनिरपि द्विनिरिक्तस्य श्रावस्यवर्णस्य
न्यएव नवतितिन साध्याव्याप्तिरित्यर्थः नवात्रप्रापतिः सतकचस्यानित्यत्वेन निरूपाधिसंबंधस्तत्न हि सतको
भावोनित्योदस्यतेनावस्यं विनाशित्वेऽन्यथास्पष्टतत्र चादिति नावः अंधकारइतियत्र स्वतंत्रेणप्रतीयमा
नत्वं स्वरूपातिद्धंतथापि संनवाडुपाधिरपक्षेः अस्वातंत्र्येण प्रतीयमानं द्रव्यंशद्व। स्वितिद्धयमेवतपावा २२
स्वहेतोः साध्यसंबंधितावच्छेदकम श्रावणत्वं एतध्वनिव्यावर्तयाद्धेतोऽव्यच [redacted] निचारोप्यनेउशथपतइतिसाध्य
संबंधितावच्छेदनायासिधोपनिवारोप्यापकतयनुपाधिश्रावणीकइति तद्व्याधिदोषइत्यर्थः। पक्षधर्मेतेति
अनेनन पक्षधर्मेसाधनावच्छिन्नसाध्यव्यापकावप्युपाधिसंग्रहत्वतेपर्यवसितसाध्यव्यापकचाद्दितिना
वःशब्दइति अनित्यत्वाविति रिक्तोयः शब्दधर्मेतद्दइतिरिक्तो योधर्मः स्ववशब्दत्वादिधर्मानवतिअनित्यत्वेनत्व

स्वमात्रःशाकाहारपरिमाणस्यतदीयरूपमशोणितान्नघाराप्रत्यक्षनरस्यमयेते श्रावतथाचयधूमवान्वह्निमत्वादित्यत्रा
धनवचनुपाधियधपिसाध्यव्यापकानन्नवतिधूमध्वजस्यसिद्धेनमःअद्दशेआर्द्रेधनाभावान्तथापिरूपावच्छेदेनवर्तमानस्य
साध्यसाधनसंबंधव्यापकस्यतथाभावचमपितिसर्वसंमार्द्रकचेनआर्द्रंसत्वमपहृतिरस्यनिनापिस्वशमइतिनिरास्ते
धुनिमादत्तदितितेपाधेस्वव्यतिरेकेणसत्प्रतिपक्षोव्यापकतयादोषश्वमित्येतास्मिन्पक्षेधसोविनाशोजन्यत्वादित्यत्रजो
तस्यत्नावचोपाधिव्यतिरेकेणतंवसत्प्रतिपक्षः कर्तव्यः सर्वध्वंसोनविनाशी भावान्यत्वादित्येवंनसंनवतिप्रागभाववेव्यतिवा
रातविधसोनविनाशित्वेजन्यचयोः संबंधवाव्यापकनाववरूपिनत्वात्प्रागभावास्थिरत्वाप्यन्तथावार्थांतरप्रानित्यत्वे
ति विवादोननुतसाधनसंबंधवइत्यर्थः अर्थांतरंधिगुरुषदोषेनचनुमानदोषइत्यर्थेउपाधिस्यादेवसत्प्रतिपक्षसचा
थि ७ दित्यत आर्द्रेधनं प्रमेयमिति रससच रमेयचसंबंधत्रयाव्यामेवनितस्तत्रवपृथिविचमस्तेवेतिसाध्यसाधनसंबंधव्याप
कत्वपक्षेतसोधचाव्यापकत्व [redacted] विद्यमत्रोपाधिस्यान्नवतिप्रमेयत्वस्यकेवलोवयिचेनता [redacted] संनावादिस्पष्ट
ननुव्यभिचारेणधनदूषकताबीजंतदनापिस्यादतआह नापीति। अनेकांतिकत्वमेवस्यदूषकतिप्रागभावतिप्राग
भावमागहतिविधर्मप्रागभावचादिः सर्वभावेग्रव्यभिचारिन वृत्तिनपुनरनित्यत्वव्यभिचारिप्रागभावाना
नित्यैकरूपत्वादिति व्यभिचाराद्यभिचारोन्नयनमित्यर्थः ननुचवेदमे [redacted] पाधिस्वरूपमपिवाच्यतथासतिदूषणांतरानि
आहकेचेति। तदेति॥ एवंसतिइदम [redacted] कोपाधिचादित्यस्यसाध्यसाधनसंबंधव्यापकत्वनेव्यभिचारित्वादित्य
स्यात्तत्रसाध्यव्याप्यकचाविनाशित्वस्यवसामर्थ्योशेषस्वरूपामिविनारणाययचयादेतेतव्यर्थामित्यर्थ
साध्यव्यभिचारित्वादितिकेचित्पाठः सर्वायुक्तत्वयासतिदव्यभिचारेणसाधकताअनुमाने

वो२

नत्पादि नेति किं चार्थो विशेषणादेः स्यात् न च केनोरूपादिव्याप्तिरितिज्ञातं काले साध्यव्याप्तिवारणेनानिते पियेन [illegible] धूमानिवारणेपि हे ५
क्रियां तत्र ... प्रियाति द्रव्यत्वेनाध्यात्माव्याप्यत्वात् तद्यथा ... नपुत्रपता पदुप्रामिलत्सामाकूतल [illegible] वाल्मतात् यद्दति साधनताद्धि
नसाध्यव्यापकत्वे [illegible] नास्तीति चनाव्यापक इति पक्षधर्मयदिति नाप्य [illegible] मइतिस [illegible] नति [illegible] पाध्यत्ता वे
साध्याभाव किन्तु साध्याभावानुमाने थो तिरमिलापात्रापि [illegible] भानमेव तत्र्यन्ते केवलान्वयिनो व्यतिरेकी नोपनरूप व्याप्ति
रेकवारकसत्त्वेति [illegible] पक्षादमचा [illegible] परमनुपाधित्वं अन्येषां तु सर्वेषां अनुपाधितत्व किंचि साध्यव्यापकत्वे सतीति किं विशे
साधनाव्यापकत्वादित्याशयेनाह उपाधिमागमसंशयस्यापृष्ठे त्यादि यस्योपाधित्वमभिमतं स्यादि [illegible] धनवद्यादेवादित्यत आह
पिंडेनवह्निमत्वे साव [illegible] धूमाव धूमसाध्यव्याप्तत्वेतस्मत्तत्रोपाधितया [illegible] चयोधनेः स्वव्यतिरेकधारायस्य साधनस्य साध्याभा
नोवतनुमापाद्विं तु साम [illegible] तत्र साधनेनुपादिरवावाते वलदरेणुपुणे साध्याभावानुमानेनिस्तेपटे [illegible] निश्चित्य पक्षा
शर्यपदार्थानुगत्तधोपम [illegible] अथ कथं [illegible] व्यस्वातीन नयतोनिमयो [illegible] चमावणचस्यावाधेयोहितुपदनानीतेनयापनस
त्रोपाध्यनावे हेतोवा [illegible] तपरतननस्तपाधिसनोपादिदोषः किंचपाधिसाध्यसिद्धिन्नएवेतिभाव [illegible] साध्यसाध्यव्यतिरेकइति
वचोनेगमासाधनेसाध्य [illegible] व्यावर्तनं उक्ततो नवतिल्यत्वेयनतद्वपत्वावविरोधनंहृच्छतिस्तस्यातोहेतस्यथेति।
अस्माकि व्यापृत्यात्तसाध्यपिडेवह्निधूमस्य [illegible] इदं उपपत्तिसौकर्यापहुमे परन्तु [illegible] घन [illegible] केवल धूमवद
नेवचस्यपक्षीय [illegible] नवत्यवनचेदुमेधकारालिङ्गेननन्दं रूपेदशोव्यभिचारः भुवमत्रो नाव [illegible] स्पादेयोपाधिव्यतिरेकोवेधकस्य
व्यतिरेकस्यापि [illegible] इत्यादावर्तता इतितान अनुध्वंसेनविनाशीभावत्वादितिप्रागभावे व्यभिचारितमानानानेन
विनाशिवाभावानुमेयतिशकेतेनचत्ति। जन्यः। ग ध्वंसानङन्यत्व विनाशीचरस्वधर्मानुव्यापकत्व वचन्नन्यचात्प्रागभ

तिनु नराद्वादित्यधर्मरूपसाध्यव्यमन्येष्टस्वयेषु असिद्धं तद्धापदृष्टेबाधितं न [illegible] वृत्तयो धर्मी शब्देसंतित्यवा
मायपक्षधर्मताबला च्छब्दे नित्यत्वं सिध्यति अत्र वा नित्यत्वे पर्यवसिते साध्ये कृतकत्वमुपाधि सोनेनसंगच्छेन
एवं कृतकत्वातिरिक्तशब्दे धर्मीतिरिक्तेधर्मे च सत्तानिशानेकृतकत्वेरूपपर्यवसितसाध्यव्यापकमनित्यत्वमुपा
धितं गच्छत इत्यर्थः ततस्मिन्वतिरक्तिः व्याख्यानत द्रव्यत्व संमनिमाह अतरनेतिव्यापक्त्वं वादि गतिशांतं
यत्साध्यं नित्यं चातिरिक्तैत्यादिरूपतानियमयत्र तो वितद्व्यापको पिष्फलकचादिरूपाधिः। रूप्यः पर्य
वसितं पक्षधर्मताबलल भ्यं हि साध्यं नियमयन्याप्नुवान दूषकताबीजस्य हेतुवृत्तिपर्यवसितस्तसाधनतानि
रोन्नयनस्यसाम्यात्अवेकव्यादित्यर्थः दूषयति तद्दिति। त्रसरेणुःसावयवोवयवःकार्यमदच [illegible] वद्धि सव
त्यादिना अणुकावयवत्वेतस्यद्व्यणुकस्यसावयवत्वेसिद्धे पक्षधर्मताबलान्नित्यत्वसमवेतत्वं पर्यवस्यनित्य
तदर्थं द्व्यणुकस्यसावयवत्वसिध्येद्दृतन्तेनसावयवं द्व्यणुकमितिपक्षनिर्देशापिलत्यतेतेनानित्यद्रव्यासमवेत
। नेति अयं जो कोयच पिडव्यासमवेतेनचेनासमवेतचेनानित्यद्रव्यासमवेतत्वेन वत्वेष्य पिविशेषव्यावरिको निवाह
प्रथवकः कं व्यासावयवेउपसंहारा भावानित्यद्रव्यसमवेतं समवायसिध्यतिपक्षधर्मताबलात्रमरुचेत्यादि
तदर्थमणु [illegible] ता नागः परमाणुमा [illegible] विमतत्रानिमनं मो विपरमाणुवासिद्धेः एवं व [illegible] ध्यनावा [illegible] गतानत्वतो
निरदर्थं [illegible] वाद्यादिव्याप्तिगरह इत्यर्थः नस्पर्शेतिनवास्तुपाधिरेवहेतुसाध्ययोः विद्यमिव्यभिवारानावात्
न विवमाह इपस्यानुपाधिके द्रव्यत्वेऽन्यजादिकमफपाधिर्नस्यादिष्टेचावाकेनपक्षधर्मतावललभ्यसाध्यसिद्धानेः।

ऽनपावच्छ्यादिविशिष्टच्चावकिंचपदात तदसिध्यैव कस्य व्यापकः न हि सोपाधौ पक्षधर्मताबलात् साध्यसिद्धिरिति यस्य व्यापकं
उपाधिः स्यादिति भावः एवं चार्द्रेन्धनासत्त्वविशिष्टे वह्निविशिष्ट्यास्तु धूमेपि आसत्त्व उपाधिः स्यात् इत्यर्थः अदृशिष्ट
देतिरासत्त्वस्तु न तथार्द्रेन्धनासत्त्वेपि धूमवह्निसंबंधात् इत्यर्थः अमेयत्वादिनापि तिअमेयत्वादिविशिष्टपर्वते
वह्निसंबंधात् इत्यर्थः यद्विशिष्ट इति साध्यसामानाधिकरण्यव्याप्यत्वम् उपाधित्वं अमेयत्वे रासत्त्वादित्युक्ततथाव
ह्निमत्तरणापि संभवादित्यर्थः साध्यव्यापकमुदाहरति यथेति गंधवत्त्व हिन्नेहि गुरुत्वेपि व्यापकत्वं स्पर्शवत्त्वे
ति स्नेहव्यापकमपि गंधवत्त्वं च रूपवत्त्वे साध्ये उपाधिः स्यात् तदुक्तलक्षणत्वादित्यर्थः इदमुपाधिरूपं निर्वचनमतो
न यथोक्तातिव्याप्तिरत्र दोष इत्यालक्षणे दोषत्वादित्येकदेशे समाधिं शंकते य[illegible] तिलक्षणेति साध्यव्यापके
त्वादित्युक्तलक्षणस्य साधनावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वमेवेत्यर्थः लक्षणतावच्छेदकेति नदमतवच्छेदकस्य न्यून
चेल्लक्षणातिव्याप्तिरद्रिकेटरिति चेतु लक्षणस्यानागासिद्धिः स्यादिति लक्षणतावच्छेदकलक्षणं समव्याप्तमेव वाच्यं
इति विचे गंधवत्त्वादुत्तेरुत न समव्याप्तरूपवत्तानुपाधमेव पिगंधवत्त्वस्योपाधित्वाचा दित्यर्थः अतिव्याप्तिरत्रस[illegible]
तामेव विषदयति स इत्युपाधिचर्तृर्यस्य कस्य विधर्मस्य एकदेशे वृत्तित्वात् तन्निरूपणमित्याशुक्तमित्यर्थः ।र २४
तीयोचितिन द्विसामानाधिकरण्यवाप्यं यतद्वेवोपाधिशरीरं रूपवत्त्वानुपाधेः पिगंधवत्त्वस्यैतच्छरीरकत्वादिति भावः ।
वायोः त्वचस्पर्शाश्रयत्वेन प्रत्यक्षत्वे साध्ये उद्भूतरूपवत्त्वस्य वत्तत्वात् एवं यथा मोनमेत्विनन्वयत्वादिदित्य
शाकपाकजत्व उपाधिः सर्वोत्पत्तिकस्य श्यामत्वस्य साध्यस्य कादाचव्यापकत्वात् हेतुः साध्यस्य पवव्यापक

वदित्यनुमानस्य ध्वंसे पक्षविनाशित्वाभावस्य सिद्धेः न हि ध्वंसे ज्ञायमाने प्रागभावत्व[illegible]व्यतिरेक साध्ये पक्षे दर्
स्तत्वतितस्मादगत्या तत्पर्यवसानात् पक्षधर्मतावचनेन विनाशित्वाभावस्य सिद्धेः नार्थांतरस्य भावनापि[illegible]युक्तमध्युपपद्यत
दयादिसाहित्य इति अतिप्रसंगादिति वा साधनं ज्ञानानुमाने पक्षस्य साध्यस्य विशेषस्य धीरुदेशस्य सा
धनव्याप्तिर्वा लाघवेनेति सामान्यमुखप्रवृत्तिर्वाक्ये तु पक्षधर्मताबलादितितर्थांतरेवास्ति साधकानुमानमात्रोच्छेदे
इत्यर्थः यत्त्वत्र कृतौ प्रवृत्ता प्रतिज्ञानमात्रेणार्थांतरमुत्पत्तौ प्रसंगेन वक्तुं वेति[illegible] वेति स्फुटे व्यभिचारात्तूपाधि
दोषत्वं न भवतीति किंच स्फुटतया च व्यभिचाराद्भिन्नानुपाधिनियत[illegible] यत्तत्या उपाधेः स्फुटमेतेषामप्यनवतारादगौ नासौ
तरावर्इत्यर्थः ननु एवमर्थांतरमंगीकृत्यापि उपाधिव्यतिरेकेण सत्प्रतिपक्षविषयाख्यापनाखंडनमु
पाधिर्वीदिना कर्तव्यमिति चेत् एवं सत्प्रतिपक्षरूपं विशेषादर्शनेऽन्ययोः समानामवोदुष्यवाधिनस्त्वर्थांतरम
धिकमिति उपूर्वेन विचारात्फलकमापन्नमिति तत्र प्रागभावध्वंसेन विनाशी जन्यत्वे सति तदन्यत्व नित्य संबंधव्या
पकनावचरतिचायान्नैवतन्नैवं यथा प्राग्नताव इति केवलव्यतिरेकिणा केवलसाध्यभावसिद्धिः प्रत्यक्षायां
दृष्टेसंत्यापत्ति वादि इव परइति तथा च लब्ध अयं रसवत्त्वादित्यत्र पृथिवीत्वं नोपाधिः प्रामयल स्पर्शवर्जन्य चयवि वया २५
पृथिवि चस्पतदभावसिद्धदामच्चादित्यर्थः सेशवाभिचय अमेयत्वादित्यत्र शब्दत्वमनुमएषाव । [illegible] नास्ति चेयचमक
पाकमस्राव एव नोपाधि[illegible] वेय चस्पृच्यलान्पाययोपाधिव्यतिरेकेण तदभावासाधनादित्याह एवमिति
पक्षधर्मेति अत्रापि उक्तवत्त्वाति रोधानुमानं तथा वायुः प्रत्यक्षः प्रत्यक्षस्पर्शाश्रयत्वादित्यत्राभानसद्व्यचावच्छिन्न

स्यसाध्यस्यव्यापकत्वं तत्त्वरूपं चमुपाधित्वं ... स्यद्वयाच्युरमानसद्व्यत्वावच्छिन्नप्रत्यक्षस्य चरकिरःतघ्याप
कोद्भूतरूपवैत्वचायात्मवृत्तिप्रजानामसद्व्यवच्छ्यातस्कात्मनिसाध्यसिद्धिर्नियोग्यानुमानसद्व्यतथानेति
तत्रपदार्थमैत्रावर्तविपर्ययत्वाभावसिध्यतियथायुःप्रत्यक्षत्वमत्रन्यः अमासद्व्यत्वेसतितत्वैदेच्छिन्नप्रत्यक्ष
म चव्यापको भूतरूपचैव स्यव चानवंथोथासितितिव्यतिरेकिणः केवलसाध्यत्वावरवानुमेयस्यापाशयःएवं
वनंसाध्यव्यापकत्वंसाधनव्यापकत्वं चानियतानित्यादुत्रएवेतिसाध्यस्यव्यापकमुदाहरतिसाध्यनावच्छिन्ना
दावितिसाधनव्यापकमुदाहरतियत्रेति। अत्राप्यनुष्णाशीतस्पर्शव्याप्तस्पर्शपृथिवीत्वव्याप्तेतिसिद्धेत्यपि
करकायामित्यर्थः यद्यपिकठिनसंयोगःवत्पृथिवीत्वेनसहनोपाधिसंबंधपृथिवीत्वव्यभिचारित्वादत्वथापत्यपि
ततः पृथिवीत्वानुमानंनस्यात्तन्नवतदेवकदाचित्सोपाधिकंचापिनिरुपाधितिवाव्यंउपाधेर्निर्दोषत्वात्तथा
पीदमेकवादिदेशीमतानिष्ठायेएतेनद्रव्यस्याभावव्याप्तत्वात्साधनस्यसाध्यव्याप्तत्वेतेनास्यग्रंथस्यतान्नि २६
मतंउपाधिस्याद्भिति इष्टत्वस्वरूपेतिकठिनसंयोगस्यपृथिवीत्वानन्तरचित्वकरकायांगजत्वादितिभावःनच
व्यंपर्वतेनरस्त्वस्यापिवीरत्वावच्छिन्नव्याप्तत्वेतिसाध्यपितुशक्यतेइतित्रासिद्धमनुमानपक्षेतरत्वमप्युपाधि
स्यादितिशंकनानन्चेतिपरिहरतिस्वव्याघातकत्वादितितथाचस्वव्याघातकत्वेनततःअत्रत्वनुमानाप्रामाणि
सर्वथैतदोषात्स्मात्रावेवेतिगार्हस्थ्यसाम्यंतपदेतरस्यसाध्यतदभावोन्नयव्यापकत्वमेवमापद्यतेतत्रनसो

भवतिएकस्यविकल्पेनयत्व्यापकत्वंवर्दर्शनादितिसाध्यव्यापकत्वं चास्ति इदानायत्तुपाधिरित्यर्थः एवमपि साध्यव्यापकत्वं
पा।दिकमालंब्यव्यभिचारिसंशयाभ्यासाध्यस्यवकचेनायंदोषःस्यादेवतथाव्याप्तिकप्रत्ययमात्रपरोग्रंथःइत्याकृ
एवमितिपर्वतावयवव्याप्तत्वमचव्यभिचारेकेनापिवह्न्यभावानुमानेनपर्वतावयवत्वस्यान्यत्वस्यपुपाधेसंभव
नस्त्वबाधातव्यमिस्यत्यर्थः अर्थइतिदृष्टस्यपार्श्वपर्वतस्यतदुन्नयनस्यचमुपाधिरनेनापिपरास्तिकोऽवसादि
मानपिव्याप्तस्यतइत्यस्योपाधित्वंस्यादेवपक्षेतरत्वाभावादित्यर्थः ध्वितियइति। तथावातिप्रसंगइत्यर्थः
ऐवंपक्षेतरस्योपाधित्वंपक्षेतरत्वाभावादित्यर्थः ध्वितियइति। तथावातिप्रसंगइत्यर्थःनपारिभाषिकं किंतु
साध्यव्यापकत्वाभावप्रयुक्तत्वं तदवस्थपर्वतेतरादावपितिसोप्युपाधिरितिभावःहेतुसाध्यंचेतरति
भिंधविषयचंसाधनचंवत्तकरणविषयचैवंनसोपाधिकैतदनंसंनचतितत्रानुमित्यनुदयात्ततोप्यारष्ट्यो
त्यादियदुक्तंतदसंगतमितितत्र आहसाध्यचमितिइदंचतत्राप्यस्तमिति भावःनहीतिनस्यात्तोपा
धिकचगात्याव्याप्तिरूपाऽऽपाभावस्ययोगपानुमाननिश्चयेप्ययोग्योपाध्यभावस्याशक्यत्वात्अनुमा
नेनतदृष्टे अनौपाधिकत्वगदायानुमानेसंशयसंरणानवस्थानात् तथावोपाध्यभावग्राह्याभासतिसिद्धांतःन
चोपाधिशंकापिशाचदोषायस्याः प्रतिबंधकतयासकलानुमानपरिपंथिचेनादोषत्वादित्यर्थः आनेकांति

साध्य

वइतियद्यपिसाध्यं नोपाधिरुपाधिव्याप्तत्वात्साध्यव्यतिरेकानुमानेन व्यभिचारेणहेतोः व्यभिचारा
नुमाने चासिद्धिसाधनानुपाधेः साध्यत्वकत्वात्तथाच साध्यतदन्नावगमितिसाधनेन साध्यसंबंधितावच्छेद
नायोपाधिरावश्यकत्वेतत्परोयंग्रंथः देवत्वावइतितथानित्यशब्दवृत्तिकृतकत्वचोदित्यत्रापद्कृतकत्वनित्यत्वर्थः
यद्यपिहेतौसाध्यसंबंधितावच्छेदकनागंतुकत्वमुपाधियाथाचाइनेवच्छंतादृशधर्मनायंतथापिसाध्यव्या
पकत्वाद्यमानादृशोपिसंनुपाधिसम्भवाईधनप्रभवत्ववह्निमत्त्ववदितिभावः बाधइतियद्यपि
न जलह्रदोवह्निमान्धूमवत्त्वादित्यत्रनसाध्यमनुपाधिनवापक्षेतरत्वंनवाधूमस्यवह्निव्याप्यत्वात् २१
तथावसाधनवत्वानिपक्षेबाधस्थलेयः कोप्युपाधिरवश्यंवाच्यः पक्षएवहेतोः सात्पव्यभिचारोव
व्यभिचारोचोपाधिनियमादित्यर्थः साध्यं कथंसाध्यव्यापकस्यावच्छेदाहितानादन्नभेदपाति
न स्थेयेतिसमव्याप्तस्यसाधनव्यापकत्वेसतिसाध्यव्यापकत्वादित्यर्थः यद्यपिनित्यशब्दः कृतकत्वादित्यत्र
तैर्जलत्वोपाधिलतकत्वंहिनत्वचकत्वव्यभिचारितयानोपाधिव्यभिचारितयातस्यव्यभिचारस्यमानु
व शत्वंचात्तथाविपक्षेलतकत्वाद्यव्याप्त्या नित्यत्वव्याप्त्यनुमानसंभवात् सुलाति पक्षधर्मचा
द्वत्वस्योपाधिरितिभावः एवंयथाहस्यायस्यलाघवस्यैत्वादुपाधेः स्वरूपपर्यवेगितसाध्यव्याप २१॥

व्याप४

पक्ष

कचेसतिसाधनत्वाव्यापकत्वंतत्वस्यपर्यवसितंतु सिध्यत्यवच्छेदकावच्छिन्नजातिसिध्यवच्छेदकसत्वेधूमा
५ नुमानेभानसाध्यतावच्छेदेनेवसाध्यधर्मस्यपक्षसिद्धेः पक्षधर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वेनपक्षधर्मएव
साधनावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वेसाधनधर्मएवतदवच्छिन्नसाध्यस्यैवतत्रतन्नोपाधिनाव्यापताद्यथावी
नुमानेधनुर्धरशीतस्पर्शान्यंकठिनसंयोगवत्त्वंनपाधिवनन्नवतितत्रलिंगलिंगिनिरव्यभिचारादितिहि
स्यंअथोपाधिसंशयोनोपाधिर्निवार्यवान्नासांतरमिमितद्धक्षावनतनियोगानुपोगइतितस्यापक्षुपाधि
५ सन्नेदचंदर्शयतिद्विविधंचायमितिसतावदितिकश्चिदत्रोपाधिर्नवेतिदितिशंकाप्यपपत्तिसमजन्नेदः
यथाचक्षुत्वनादुष्टानविंजितुसाधकेस्यान्मदुष्टत्वचक्षुत्वेपिकश्चिदोषः स्यादित्यादिविनयकरणा
पपत्तेरुपपत्तिसमइतिलक्षणादित्यर्थः उपाधिसाध्या पक्षेसंदेहातः संदिग्धोपाधिरुदाहरतियथा
दूरादितिउपाधेःसंदेहात्इतियथान्यायमतेमनामीमांसामतेमनोपिरूतमनस्त्वेतेतरत्वमिति मना
हिसिद्धादित्यथमतिनिरस्तमितिचमनुपाधिवादिविप्रतिपत्तेःसंदिग्धत्वेतेननरस्तमितिचंन्तया नैवमनसोत्तर
स्यसर्वतंत्रसिद्धत्वादित्यर्थः यद्वांकुरइति अंकुरस्सकर्तृकत्वंसाध्यंसंदिग्धसंदिग्धमनुव्वेस्तुपाधिंतत्र

निश्चितत्वनिश्चितःसंदिग्धकोस्त्येवेत्यर्थः यथाशब्द इति प्रत्यक्षमात्रमनित्यत्वं निश्चरितमतो बाध्यतियो
गिबाह्यकरणाप्रत्यक्षत्वं परमाण्वादेरपि नित्यस्यास्त्येवेति पुनर्व्यभिचारः इति तद्वारणाय अस्मदादिति वा
ह्येंद्रियकारणक लौकिकप्रत्यक्ष विषयत्वादिति तदर्थः तेन सामान्यलक्षणप्रत्यासत्त्यास्मदादिकरणग्रा
ह्यपरमाण्वादिना व्यभिचारः स्यमपि सामान्यसमवायादौ व्यभिचारस्तद्वारणाय जातिमत्त्वे सतीति हेतौ वि
शेषणं ... व्यर्थत्वानुमाने श्रावणत्वं च उपाधिस्तत्र विरुद्धश्च पक्षे निश्चितसाध्ये संदिग्ध इत्य
यं संदिग्धापूर्वो ... दित्यर्थं तदिदं प्राचां मतमेकदेशं दूषयति एतेच चारा इति अनुकूलतर्कस्य तं यस्तं व्याप
कत्वो ... तरस्य चस्यमसत्तैतरस्यादितिचं साकमेव मनस्त्वं तु पक्ष एव तथा सकर्तृकत्वस्यासमत्वेन चं व्या
पकमेव व्यताहेत्याप्यगुरु कतु पक्षे समवेत तथा विनाशित्वस्य श्रावणत्वं व्यापकत्वं मन्वेत तथा च साध्यव्यापक
तासंदेहघटितेनामापासंदिग्धोपाधिरित्यर्थः अत्र तेपक्षातितिर्के इति अंकुरः सकर्तृक इत्यत्रानणुत्व
मुपाधिः सपक्षातिरिक्ते घटादौ साध्यस्य संदेहादणुत्वस्य च तिर्थ्याया साध्यव्यापकतासंदेहासंदिग्धोपा
धिर्नेदाति अथानिराकरोति पक्षातिरिक्तपदेनेति साधनाव्याप्तिप्रदर्शनस्थले संदिग्धसाधनक

निश्चितसाधनकं संदिग्धो...पाधिरित्यर्थः साध्यव्यापकतया निश्चितः साधनस्य तु पक्षे संदेहात् साधनाव्या
पकतया संदिग्धोन्न वच्छ संदिग्धोपाधियथा गंधवत्वात् पृथिवीत्वे साध्ये पाक...जरूपवत्वं तस्य साधन
स्य संदेहाद्भवति संदेहोपाधिरि...कानिराकरोतिनापितिनिराकरणयुक्तिं वदयति यथेति शब्दादि
नाभिव्रीतनयत्वेहेतुशातोशाते पिशाकपाकजत्वस्योपाधेः पक्षे संदेहेन साधनव्यापकतासंदेहास
दिग्धोपाधिःस्यादित्यर्थः यथेति अत्र पक्षे सरसवत्वं लिंगसंदेहव्येत्वरूपाधिनिश्चित्यइत्यर्थः यथेति
अत्र निर्जासक विगतिपत्तेः कृतकत्वे लिंगं पक्षे संदिग्धं अश्रावणस्य रूपाधेस्ताबो निश्चितं तथा
च शब्दे कृतकत्वस्यानावेसत्य श्रावणत्वं साधनव्यापकमेव स्यादित्यर्थः एते च सर्व इति रूपवत्वं गंधवच
स्य साधनस्य व्यापिके तथा शाकपाकजत्वे दृष्टांतामित्रीतनय चस्य व्यापके तथा इत्यत्व रसवचस्य सा
धनस्याव्यापकं ... तथा दृष्टांते कृतकत्वस्याश्रावणत्वं व्यापकमित्यमी तो पाधयः साधनस्य व्यापक
कत्वावधारणादित्यर्थः शंकितोपाधिश्च सर्वो सिधतया ... तास्त्याबलनस्यादोवत्पगत्यां
पक्षांतरस्ता वेतापि साध्यव्यापकत्वस्य साधनव्यापकत्वस्य वा निश्चितत्वासंदिग्धोन्नवतित्यपेयं एवं चबा

ध्ने त्वात् तद्वेवोपाधिर्निश्चित [illegible] त एव पक्षे साध्याभावस्य साधनस्य च निश्चाय न तत्र व्यापकत्व संदेहोऽभावात्
किंतु तद्व्यतिरिक्ताः सर्वे संदिग्धोपाधय इत्यत्र दूषकतापर्यवसानमाह तस्मादिति एकदेशिनां मते गौरवं
बोध्यं तथा तथा च प्रकृतानामनुपाधितां संदिग्धोपाधिश्च मतः [illegible] तेन ज्ञानीयोऽरे पतितस्य [illegible] तस्मिन्निति
पक्षातिरिक्ते इत्यत्र तादृशोपाधिः साध्यव्यापकत्वनिश्चये तदभावमादाय सेतोः साध्याव्याप्यत्वेति श्च
य एव न त्वति तत्र वोपाधौ एतदुक्तं तत्कीनां वादिनां साध्यव्यापकतासंदेहे नैव साध्याव्यापकता
व्यापकत्व संदेहो भवति तेन [illegible] ति चार संदेहो व्याप्यत्व [illegible] हो वक्ष्यते तादृशोपाधि संदेहाधि
तो दोषः पक्षेतर बहिर्भावेनैव व्याप्तिग्रहं ग्राह्यप्रयमाणेऽसौ भवति यदा तु पक्षांतर्भावेनोपाधेः साध्यव्याप २१
कत्वग्रहो वा तत्र तदा संसिद्धं तद्रूपितस्यात्यन्तं साध्यसंदेहात् तथा चोपाधेः साध्यव्यापकतासंदेहः पक्षे निश्चयस्या
ध्यसंदेहाधीन एव न त्वेवमन्तव्य एव दूषकत्व [illegible] भावादधीतिति तादृशोपाधिसंदेहा साध्यसंदेह एव पर्यवस्यति स्यात्
कूप एवेत्यर्थः यद्यप्येवमुपाधेः साध्यव्यापकतासंदेहः स्यात् एवं तदधीनश्च [illegible] साध्यव्यापकत्वसंदेहो वितिकूप

२०॥

तो न विशेषः [illegible] पि पक्षीयसाध्यसंदेहाद्व्याप्तिसंशयः [illegible] व्याप्तिनिश्चयाभावात् दोषापत्तेरितस्तावः साधना
व्यापकत्वेनोपाधेः पक्षांतरनीवे पक्षे नैव व्याप्तिवमिति साधनव्यापकत्वनि [illegible] यो नानुमानस्य दोषा इति चेत
न तिन दूति [illegible] निश्चये साध्यनिश्चस्यापि सिद्धिरेवेत्यर्थः अत इति साम [illegible] साध्यसंदेहस्यानुमानाङ्ग
त्वात् वांगमेवेत्यर्थः एवं च यत्र साध्यव्यापकत्वे साधनाव्यापकत्वे च तत्र यत्र वा संदेहो तत्रैव अत उक्तः संदिग्धो २८
श्री पाधिरिति [illegible] ध्यायो गद्धेम ताइसा [illegible] तु मानेशरीराऊनत्वाद्धिद्वितीयस्य मैत्रीतनयत्वेन श्यामत्वे साध्ये
शाकपाकजत्वं च तयोः पि ये [illegible] श्यामत्वाप्यापकस्य एतादृशायां तु व्यतिरेके तर श्यामत्वं त्र विशाकपाकजत्वस्य व्याप
कत्वानवधारणे शाकपाकजत्वमेवेति दूषकत्वाबोध्यं दूषकताप्रकारः नने [illegible] प्रतिपक्षाधिक्यो नाधिक्यवचार्थमुपा
ध्यक्रवनि स्यादत आह [illegible] तम पि इति न हि [illegible] बलमेव स्मादनुमित्यनुदयापत्तेः किंतु व्याप्तिपक्षधर्मतावत्तदा
द्वयोरपि समत्वेति त्यर्थमुपाध्यनुसारेण मित्यर्थः [illegible] प्रसिद्धत्वादिति। न्यायमतेऽप्रयुक्तार्थश्चतुर्गोचरे [illegible] गोचर
काधि [illegible] न ता मसेंद्रियग्राह्यो नतु अन्यस्यापि मतेन श्रावणत्वमावाह इत्यर्थः श्रावणत्वव्यतिरेकस्य साधनसंबंधविरोधिच

८

३

मेव स्वव्याप्तिं दृत्तिः। न च शब्दस्याव्यावर्णत्वमिति द्रव्यत्वेन मूर्तत्वस्यातित्रेण प्रतीयमानत्वस्य लिंगस्य सह यारो
घस्तीति न व्यावर्णत्वं तद्रूपत्वस्य द्वार विरोधीति न वा च्छेदक धार द्रव्यत्वव्यापकद्रव्यत्वस्याप्यन्नरूपत्वमादित्व
र्थः। एतद्व्यतिरेकस्य पक्षे स्वरूपासिद्धत्वेनास्य सत्प्रतिपक्षोत्तर्कचाऽपाधिरिति वन्नास्ति तथास्त्वाभिस्याहत
एवेति एतद्व्यतिरेकस्येति उपाधिव्याप्तिवारकादिश्चाव्यावर्णत्वं साध्यसाधनसंबंधविरोधि शब्दे सघनत्वे
पि तथाप्यसत्वेन साध्यसिद्ध्यत्वादित्युपाधिरव्यावर्णत्वं साधनस्य साध्यसंबंधतंत्रं तथा च साध्यव्या
पकत्वसाधनाव्यापकत्वाभावस्योपाधित्वं वक्त[illegible]पायित[illegible] एवं वसं[illegible]तिपक्षस्य वा[illegible]संत्वे व्यार
त्वं परिवर्जतेन नु तद्वारकत्वानावादस्योपाधित्वपरित्यागः एवं तदपि उपाधित्वस्य प्रमाणे कंचा
दित्यर्थः। किं चान्यत्रापि सत्प्रतिपक्षो[illegible]निवारि[illegible]नित्यादौ केवलान्वयिनि साध्ये कोप्यु
पाधिर्न वति केवलव्यतिरेकिणि तु साध्यपक्षेतरत्वेनोपाधिः साध्यसहचारस्य व्याप्यत्वाभावात् द
केवलान्वयव्यतिरेकिणोति [illegible] गगनादिकयावद्‌ पदार्थ एव वक्तं तरं सपक्षो न वत्स्ये वर्तत[illegible]वितं द[illegible]

त्र

५

हेतुनिष्ठसाध्यत्वरूपात्त्वपदोत्तत्वाभावेन सत्प्रतिपक्षकरणमिति वा ध्येयं वितनपि पदोत्तरत्वमेव तदुपाधिर्न स्यादित्यर्थः
पक्ष विशेषादर्शनदशायामेव संशयाध्यायत्वाद साध्यत्वरणोदोषः अन्यथापरिभाषापत्तेः प्रसंग बाधन विरोध दर्शनात्
संशयासंभवाद साधारणत्वम् किं त्वि-कारमिति ति अप्रसाधारणत्वे नापि सत्प्रतिपक्षीकरण हेतो भेवत व्याप्ति साध्यत्वरूपत्वमत्ते
सिद्धवदपक्ष-म तेनैतदुक्तमिति दिक् कवि वंशात्रपाकतरूपमपि व्यभिचारि न स्यात् व्यतिरेकस्य पदोऽपि च वेनतस्य स
त्वेतिपदार्थमबोधात् इत्यपि दिक् एव्यो। न हो मह तिन स्वभाववत्वे व स्यांस्वकारे तुपपत्तिमुक्तिये न तद्‌भावी तदव्यावृत्त्यस्य सा
अस्य तत्वव्यो दे शते त्वच्यः वलवता प्रमाणेन पक्षे साध्याभावो यावन्नगृह्यते तावत्तुपदो रूपान्ध भाव स्य ग्राहक प्रमा
तां बलवत्तरत्वेऽपि न गृह्यत इति कृतस्तस्य बाधः स्यादित्याह अपि वेति। असिद्धोदृष्टान्त इति न तु पाधेः साध्यव्यापकत्वेन कोऽ
वतारोऽपि नोपाधेः साध्यव्यापकत्वे साध्याव्यापकत्वं चेति तु। सिद्धे न तावदेवमस्ति तथा वस्तुरूपासिद्धोऽयं हेतुरितिपर्यः
सत्प्रतिचारदर्शमात्रेण व्याप्ति ग्राहकमन्यथाहेतोरव्याप्ति यथा तदुपाधेरवर्त्त व्यापकत्वं तथा तदव्यापकत्वं साध्यव्यापकत्वे
सति तु ग्राहकत्वेनोपाधिरिति सर्वत्र वह्निमत्सार्द्रेन्धनमत्त्वसत्त्वेऽपि तस्य तोनायमुपाधिः साधनाव्यापकोऽनङ्गत्वात् न चेति विदायेति।।
मनमीयतद्व्याहतत्वेनेति पदार्थमिति सर्व त्वव्याप्तत्वेनाप्यथा स्वे वसाधनाव्यापकत्वमुपाधेव्याप्तमित्यर्थः। उपाधि नादि दर्शक तो।। तथापि दर्शितं न हि तद्वि ३१
उपाधेः पक्षीकृति लंघनयानुमतं साधनपक्षे वह्नित्वेन च यथा स्वे वसाधनाव्यापकत्वमनुमेयमिति नावः। नाक्रमविदां दूषयन्ति असिद्धत्वं इति नाशेति।। न हि पक्षा
नाहेतोर्व्याप्तिरवधार्यते येन तत्व्यापकतयोपाधेः साध्यव्यापकत्वमसिद्धं स्यादित्यर्थः। आर्द्रेन्धनवत्त्वस्येति अस्यैव साध्यव्यापकत्वे संदेहस्तथा च वक्ष्यमाणे
तिरिक्तव्यभिचारोऽवधृतो येनालिङ्गस्य साध्यव्यापकत्वमसिद्धं स्यादित्यर्थः। यदि वह्निमत्त्वस्य सत्त्वे धूमव्याप्यत्वे प्रमाणं नास्तीति मन्यसे तदा प्रथमं तदेव तदभिधानमुचितं।।
तत्र व्याप्यतया हेतोः साध्यव्याप्यत्वं स्यादित्यर्थः। यदि वह्निमत्त्वस्य सत्त्वे
ननु आर्द्रेन्धनत्वे उपाधौ स्थापनावादिना साध्यव्याप्यत्वे व्यापकतया च साध्यव्यापकत्वे आपादिते हेतो साध्यव्याप्यत्वं ८ रवं।। श्री [illegible]।।

तुपाधेर्न विवक्षितदर्शनादित्वात्साध्याय नात्मनो मंदित्वमिति हेतोरुपाधेर्व्याप्यत्वं नैव साध्यव्याप्यम्।
उनादोषत्वदर्शिकानेमयुक्तिगौरवादित्यर्थः यद्यपि वक्तुं चेत्तु गौरवं दोषः तथापि प्रमाणत्वावेपि स
द्विषोतः कथं तत्वादपि वृत्तिमत्वस्यरूपे वो बाधस्य सिद्धिः स्यादिति नावत्उपाधेः साध्यव्यापकत्वदृष्टा
यांउपाधित्वे वास्य नावधानि निवृत्तस्य दूषकतावीज विनु किं तु तर्कादिनोपाधेः साध्यव्यापक
त्वे सत्येव साधनाव्यापकत्वस्य योगहेतुनाव नारोपत्वज्ञाने जिवंधकमित्यर्थः न व्याप्यत्वस्य नि
रुक्तोऽन्वव्याप्यत्वस्याभिधेः न हि व्यापकः अत एव तस्य धूम व्यापकत्वेऽयमिति नार्द्रेन्धन साधूनाव्याप
कत्वानुमानेऽर्थीकारणीभूतार्द्रेन्धनस्येति एवमन्यत्राप्युपाधेः साध्यव्यापकत्वाच्च यत्ना वव निश्च
नोपाधित्वमित्यपि दिक्षानि एवमिति नित्य वर्णदिनोपाधिः साध्यव्यापकोऽधर्मः स एव च न व्याप्यत्वा
सिद्धिः किं तु व्याधिनिरस्तं तथा चोपाधेर्व्याप्यत्वासिद्धिनिरेवना सिद्धिर्न व्याप्तिधर्मनुव्यापदः तस्य प्रा
गभाव स्वरूपत्वेनासाध्यत्वाधारत्वात्मानं तथा च मन्त्वेव्याप्यत्वेऽसिद्धिरेव दारवत्वमर्थः संसाचे

श्री २

धूमवति वह्निमत्त्वे धूमवत्त्वाव्याप्यत्वं तद्व्यापकार्द्रेन्धनवत्त्वाव्याप्यत्वात्प्रमेय... व्यभिचारोन्नयनमपि स्यादत एवं
वह्निमत्त्वे धूमवत्त्वव्यभिचारि तद्व्यापकार्द्रेन्धनवत्त्वव्यभिचारित्वात्प्रमेयत्ववदिति व्याप्यत्वस्य भावो न यन्नैव्य
भिचारोन्नयनं व्याप्त्यानुमानसंभवेऽनेकान्तः अत्रापि सिद्धपक्षीयत्वे स्वतो दूषकत्वाभावेप्यसिद्धसाधन
वदेवासत्साध्ये मानत्ववद्व्याप्यत्वमस्यास्तीति न हि सिद्धत्वेन स्यात् न्यायसोपनीतव्यासापि सत्त्वासाधनत्वी
नितया व्यभिचारोन्नायकतयैवोपाधिर्दूषकमिति ज्ञापकाद्यिकाः अत्र साध्यरत्वव्यतिरेकस्यैव दारनियथेसियद्य २५
पर्यवसितरवत्साइत्यत्र बाधोन्नीतस्यापेतद्विशीतरत्वस्याव्यतिरेकः सपक्षविपक्षोत्तयन्यावृत्तत्वादसाधारण
एव तथापि विशेषदर्शनानुसन्नसंशयकाइति अत्र साधारणोपि न दोषाय येऽप्यतो बाधोन्नीतत्वेनिपक्षेनर २१
स्य विनदोषत्वं अन्नत्वेनियय... व्याहत्यास्य साधनसाध्यौ व्यावर्तन इति कपाधिलदशनचन्ना स्त्रि
साध्यानाव नियुक्तमत्वादि स्यर्थः अन्नीतिकानकाच साधकेनहि नु लचेत्साधनोबाधितमितत्वर्थः
नेनुधसके नकदेन न्यमलत्वानारनालवदन्यपि सत्त्व निपक्षोन्नवत्यावतिथशंकनेनाचिति एवमप्येवनो

धूमकेनानितोषेपि अस्तरेण वादैकात्साडपर्यवेकरुत्वन्यत्वमन्नतिरोधास्तस्यैतोवैनिवारीनुपाधिकरणमित्याशयेनहु
यात्ववन्यत्ववदिति धूमकेन स्वोपाधिव्यतिरेकेणाकर्तृजन्यत्वसाधनेनान्यघस्यहीन सत्त्वव्यभिचारोन्नवचित्तते
नदर्थः अतएव चमनुपाधित्रेयत्वतइति संकनेनादरोधि निराकरोति स्थापनत्यो वगनत्वादिति धूमकेपि साधनाभाव
साधने स्थापनयैव गते स्थापनस्याप्रतिरोधान्नवनीत्यर्थः अत्र केचिदिति पूर्वसाधनेस्य व्यतिरेकादुपा
धेः प्रतिरोधप्रागमनेति क्वापि प्रतिरोधेन निष्ठे सर्वत्र पूर्वसाधनव्यतिरेकस्योपाधेः सूत्रनेवाद्यति सत्प्रति
पक्षप्रायोक्तेनयापूर्वसाधनव्यतिरेको नोपाधिरित्यर्थः स्थापनायात्रानास्तीत त्रपूर्वसाधनव्यति
रेकस्य साध्याव्यापकत्वेनो नोपाधित्वं सचवनीति सत्प्रतिपक्षोत्थेदोन वेदित्याशयेन दूषयति तन्नेति
निबहिरिति यवेधर्व निरूपितोत्वादावव्यक्तीनिरूपणनावेत्यर्थः अग्रहमोत्तेति नचैव विशेषादर्शि
नस्यनदवस्थात्वात् पूर्वसाधनस्यनैव्यतिरेक उपाधिस्यात् साध्यव्यापकत्वस्यानिश्चयादिति चेन्नस
त्प्रतिपक्षेऽशकरणानुपपदनेनदेवापूर्वसाधनस्यानेकान्तिकत्वमिति नचव्यतिरेकस्योपाधे

रपि साध्यस्य व्यापकत्वस्य निश्चयात् न चैवं सति सत्प्रतिपक्षत्वमुपाध्याने कांतिकत्वमेवोद्भावयितुमुचितं वाच्यमिति
ज्ञानान्याप्रसिद्धिरिति नैवमेवमेकदेशिनस्तदनुपाधिरिति निरस्तोऽनयासएव पूर्वपक्षोऽनूद्यतः तदुपाधित्वं व्याव
र्त्तयति अकर्त्तृकत्वाद्यादिनि चित्तापादिकं कर्त्तृजन्यं शरीराजन्यत्वादित्यत्र पूर्वसाधन व्यतिरेकाज्ञ
न्यत्वात्मावोऽत्र त्वत्रुपाधिस्थापनायां वाऽन्याससाध्यादित्यर्थः एतन्मतः सिद्धान्ती दूषयति मैवमिति शब्दाइति अ
न्योपाधिकायासत्वात् शब्दत्वे दृष्टांतः अनित्यः शब्दः अचंदेतोज्ञतपत्वात्कूपादौ व्यभिचारवारणाय यत्न
सत्पदं ईश्वरज्ञानादौ व्यभिचारवारणाय तज्जन्यपदं अप्राकोषादौ तद्वारणाय विशेषपदं सामित्यइति अत्र
सन्ने द्विस निर्विकल्पकनिषयो रसत्वं दृष्टांतः ज्ञानि वायागौगावालुकायनिर्विकल्पकविषयो यगमन्नात्रत्रू ३२
पलिद्धिः पूर्वेनाप्यहनिचन्दायपत्ना नन व्यतिरेक उपाधिः स्यात्प्रयोगश्च अनियतिश्लिकदाचिदनित्यसाध
नव्यतिरेकस्योपाधित्वे कदाचिन्नित्यसाधनव्यतिरेकस्येति । निर्विकल्प विषयत्वोपगमात्तत्रास्वरूप
सिद्धिः व्याघातमपि विलोपत इति पूर्वसाधनव्यतिरेकस्यानुपाधित्वमित्यर्थः । नत्रवेति पूर्वरोधने ज्ञन्यसत्व्वा

पमितित्सत्पक्षेतरसाध्यधारत्वे पक्षेतरसाध्यधारत्वं एवमपि प्रयोगनियमोऽन्तूर्वेत्तानियमाद्दुन
योष्ठेदकत्वान्नोपाधिरित्यर्थः यथा प्रसिद्धानुमाने पर्वतेतरत्वे एवे त्वव्याघातकत्वात्पक्षेतरत्ववदनु
पाधेयवह्निसामग्र्यामग्नीतायाप्रविशसंबधस्तचाबाद शिनसाध्यव्यावर्त्तत इत्यर्थः तत्सामग्रीसर्वत्रैवा
वानुपाधिरित्याशाह्यपक्षेप्रति अथ सामग्रीन्यतिरेकेप्रत्यानीतिसत्व निश्चितिसामग्रीत्वपाधिनीत्वहु
त्पतो साधार्थेस्योदेवसामग्रीविनोत्स्यतेरस्त्वावेनसामग्र्यासाध्यव्यापकत्वादिति शंकनेनलिखिता
शोलत्स्थान्यविमान्तसामग्रीमत्वाद्वह्निसमनियतप्रदार्थान्तरोऽप्यनिमयात् एवं कालेविप्रयोगे अप्रयो
दिदेउदलसामग्रीघटितः अन्ये तत्पविशाधेदाणसंबधः प्राधदाणसामग्र्यवगिनोतरदाणदूमि
साध्यसामग्रीघटितेतथाव्यसामग्रीकत्वनुपाधित्वव्यापत्वासिधयानस्यासन्वानूनेषुसाधन
व्यानपाक्षावनव्यापकसाध्यत्वाननुगत्येनऽनसाधनस्यव्यापकत्वैश अत्रवेसाध्यस्यनः साध्येवाहेनोः स्या
ध्यव्यापकमनुमयेतदपिन साध्यविशेषविनादित्यर्थः नसत्त्पातोगोत्रीननयत्वादित्यत्रशब्दाद्यामाप्य
दिपतिरूपासामग्रीशानतेज्ञस्योवाधिरेवनचैवं सामग्रीनोपाधिरित्यत्र अप्राहाधिकंत्वात्प्रत्रसाध्या

लिंगमपि सामग्रीव्याप्यत्वदेव सामग्रीनोपाधिः साध्यव्यापकत्वान् तथा पर्वतोऽग्निमानग्निसामग्रीमत्त्वादेतेन व्यानत्त्वात्
गत्रोपाधिरेव यथा श्यामो मैत्रीतनयत्वादित्यत्र शाकपाकसत्त्वे हि मैत्रीतनयव्याप्य श्यामत्वसामग्रीनोपाधिः साधनव्यापक
त्वात् तथा पर्वतोग्निमान् धूमवत्त्वादित्यत्र वह्निसामग्रीयत्त्व सामग्र्यनुगतस्तानव्यामत्रप्रमाणाभावात्‌ अर्थं च विवेचि
तविवेकोन्यायचिंतामणौ मथुरानाथ इति न तत्त्वाध्यवसेयमित्यर्थः उपाधौ निरूपिते तद्दूषकतावच्छेदकीकार्यो ऽन्योपाधिक
सं बंधस्य ग्रहणस्य अवाप्तिः इयं नाम पूर्वं सिद्धेन निरूपणे पर्वतादौ व्याप्यत्ववर्तमानतापत्तिपक्षधर्मताइदानीं परामर्श संगत्यानि
रूपणमित्याह उपाधेरियत्पर्याप्तिरिति किंचिद् अनुमितेः कथितत्वादिति पक्षधर्मेकेवलान्वयिनि तथा च पक्षस्य सञ्चारणमित्यर
मेदकेनास्य वसर्वास्य वत्त्वाच्चेनेतरपदार्थान्नावच्छिन्नार्थः तथापि निपक्षधर्मताज्ञानं व्याप्तिज्ञानवत्स्मितिस्ति २४
यानमवाप्तत्वेवपक्षपदमत्र यदि ज्ञानेन निरूप्यनिपक्षताज्ञानाधनेवनिरूपिते तत्व निदूष्यार्थः साध्यवत्ते पक्ष
देहविषयत्वेव वचनमित्यत्रसंदेहनाव त्वविशेषणोपसामर्थ्यं पूर्वमेव लिंगदर्शनव्याप्तिस्मरणादिनानस्यन्ना
यादित्यपरस्य गणस्य नान्यनयापि दोषइत्याइह यथा सत्त्वाविदितिसिसाधयिषेतिप्रहरणसाध्यतीगनापन्नसिसा
धयिषोजनकं सं देहो तिमन्वेत्तेनान्यदातु न संवाग मादाय नातिप्रसंग इत्यर्थः सिसाधयिषा साधयितुं मिच्छा
तत्र सिद्धिरूर्ध्व मित्रेणानुमितिनिरूपणावच्छिन्ने बोधानिमित्तरत्नाधेतिप्रसंगइत्यातदप्रमत्वदेतिः प्रौढदोष

माहतदेति ॥ लिंगपरामर्शजन्यानुगतत्वव्यमितस्यनुमितित्वलिंगनिरूपणाधीननिरूपणालिंगव्याप्तिपक्षधर्मता
णालितत्रप्रसङ्गेनापरज्ञानानुमितिजनके क्षणसंशयविषयतारूपेनिलिंगमनुमितिधीनिरूपणाधीननि
रूपणइत्यन्त्योत्ताश्रयइत्यर्थः नत्वनुमितेनित्यत्वत्वेनुगताननुव्यवसायबलादनुमितित्वंजातिरेव
नत्वदुष्टोपाधिरूपेइतिनान्योन्याश्रयइत्याशंकानिराकरोतिः प्रत्युतानुमितित्वजातिस्वीका
रेपि लिंगज्ञानजन्यत्वाग्रहेनुमितित्वस्याग्रहात्तदनुमितित्वव्यञ्जकं वाच्यं तथा चावश्यकत्वा
त्तदेवानुमितित्वाधीविषयोस्तु कन्नानुमितित्वेजातिनोत्यर्थः ननु ज्ञानं विना सर्वव्यक्त्यनुपस्थि
त्वनुमितित्वेनीलिंगज्ञानजन्यत्वग्रहेपिनस्यादितिनद्दर्शनमनुमितित्वजातिरास्थेयेतिचेन्नन्न तत्रापि
सर्वव्यक्त्यनुपस्थितौजन्यजनकत्वाग्रहो भवति सामान्यप्रत्यासत्तेरसिद्धेः तत्सिद्धावपि
सर्वव्यक्त्युपस्थितिं विनापि कारणत्वेवज्जन्यजनकत्वग्रहस्तत्सत्तानुपलितत्रापि वैनाती
ग्रहीयोकारणतग्रहणेन किंचकारणतागहनेन तरे ज्ञात्यकत्वेन मितिसंघटनायादितिनावः

हिनियेदृहिदव्यस्यैव समवायिकारणत्वेऽन्यधर्मिता सत्वादित्यर्थः एतेन निरुक्तसिसाधयिषाविषयत्वाभाव
स्वरूपं वा नाधर्मी वाङ्व्यादिविकाशे इत्यर्थः तथाच वाचीसिसाधयिषाया ... सिसाधयिषाविषयत्वं पक्ष
त्वमिति निवर्तितः साध्यत्वेन तेन पक्षत्वं तत्र सिसाधयिषाविषयत्वमिति तदा ... साध्यत्ववत्त्वं तवि
११ति साध्यत्वं च तत्सिसाधयिषाविषयत्वमेवेति तेन तत्सिसाधयिषाविषयत्वाधीनं तत्सिद्धिधर्मि ...
वच्छिन्ना ... साध्यत्वमनुद्देश्यानुमितिविषयत्वं तदा वह्नेरनुमितिविषयत्वे तत्सेन साध्यत्वं
तत्र साध्यत्वमेव सिद्धसाध्यवत्तया सिसाधयिषाविषयत्वं च पर्वते व्यक्तिसिद्धे पक्षा ... रनुमितिविषयत्वेन २५
विषयतित्वान्योन्याश्रय इत्यर्थः पक्षत्वं दूषयति ... पक्षत्वमतं वेति ... ना ... नास्त
पक्षनिष्ठत्वे निर्विशेषत्वं पक्षतानिष्ठत्वे ... पक्षत्वस्य ... पक्षनिष्ठपक्षस्य
पक्षस्य पक्षनिष्ठपक्षतानां ... तियोगित्व इत्यर्थः एवं च तत्रापि पक्षनिष्ठ पक्षस्य ... इत्यनन्ता
... लिंगव्यापत्तिरित्यर्थः ...
नाचितिपक्षतासत्त्वे तद्ज्ञानविलम्बेनानुमितिविलम्बाभावात् अनुमितौ वक्तव्ये वक्तुर्विरुद्धवादीति

इत्यर्थः यत्र कीर्तिपत्र धर्मितापि ... धर्मत्वे पक्षस्य ... बाधकमाने ... धर्मीतदानुद ... अनुमितौ ...
... बाधकमाने ... ज्ञानस्यानुमिति ... सिसाधयिषया ...
... पक्षत्वे विरुद्धता ... धर्मताधीन ... ज्ञानस्यानुमितिरूपस्य ... सिद्धसाधनेनुमित्या
पत्तेरित्यर्थः न चैवमपि ... साध्यत्वेन ज्ञाने तत्सिसाधयिषादिना पक्षता ... वक्तव्यानुमिति ...
रूपसाध्यत्वं स्यादित्यन्योन्याश्रयः ... सिसाधयिषाविषयत्वे तत्त्वसाध्यं ... ज्ञाने सिसाधयिषाविष
यत्वोपगमे अन्योन्याश्रयः तत्सिसाधयिषाविषयत्वेन सिसाधयिषाविषयत्वस्यैवापेक्षणात् ...
... साध्यस्य ... ज्ञानानन्तरं ... सिसाधयिषा ... पक्षतासिद्धावनुमितिरितिचान्योन्याश्रय इत्यर्थः
तद्धर्मता ... विकल्पे ... पक्षधर्मत्वपक्षतेति इत्यर्थः ... सिसाध
यिषाया ... स्वरूपतः ... लिंगपरामर्श ... पक्षतात्वं ... साध्यवत्त्वनि
र्णय ... निर्बन्धकत्वात् ... देशो ... साध्यनि
र्णयो ... निरूपित ... परिबंधकमानेन ... साधक
बाधकमाने ... सिद्धसाधने ... इत्युक्ते ... पक्षतोपगमात

[illegible] परिकलित[illegible] अनुमाने [illegible] [illegible] दर्शनानन्तरं एकलिंगावगमेऽपि लिंगी सदेशानुमानं [illegible] विवे
[illegible] निमन्त्रणोपदेशानन्तरं [illegible] [illegible] तन्त्रोपदेशा [illegible] [illegible] अनुपमादाय [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] सिना
[illegible] [illegible] सिसाधयिषया अनुमिति[illegible] [illegible] सिसाधयिषा [illegible] [illegible] निर्विकल्पानन्तरं [illegible]
[illegible] [illegible] सिद्धिनिर्वर्त्यसिसाधयिषोत्पत्तिप्रतिबंधकतानवच्छिन्ना [illegible] सिसाधयिषायोग्यता
[illegible] सिसाधयिषोत्पत्तिप्रतिबंधकतानवच्छेदकत्वे [illegible] बाधकतानवच्छेदकत्व [illegible] सिसाधयिषा [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] अवच्छिन्नेति [illegible] प्रतिबंधकतानवच्छिन्ना ३६
[illegible] सिद्धिविशेषवत्तिसामान्य [illegible] [illegible] अनुमिति[illegible] [illegible] अनुमितिसामान्य[illegible] [illegible]
[illegible] सिसाधयिषासिसाधयिषायाः सिद्ध[illegible] [illegible] प्रतिबंधकतावच्छेदकता [illegible]
[illegible] सिद्धिनिर्वर्त्यसिसाधयिषाविशेषवत्त्वे [illegible] [illegible] सिसाधयिषानस्या
[illegible] प्रतिबंधकत्वे [illegible] सिद्धिप्रतिबंधक [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] प्रतिबंधकता [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] प्रकारक [illegible] [illegible] प्रकारक [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] पदार्थो [illegible]
[illegible] प्रकाशनं [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] प्रकारी [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] सिद्धौ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] प्रकारक [illegible] विशेषदर्शनाव[illegible] [illegible] किं [illegible]
[illegible] विशेषदर्शने [illegible] विशिष्ट [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] लिंगपरामर्श

अस्य नित नन्तस्य च्यपयेवैलो रु व्यवच्छेदोन्नेवारं तथापिद्गीदि नवहनीति तद्विषयताद्दृष्टे यद्वारतिनियुक्तानुव्यवसा
या:—प्रयत्नस्य लिंगपरामर्षस्य व्याप्तिएतद्धर्मिनोत्स्य धीजन्य [illegible] तद्भावसंगमान हुनवतिरूपणानंतरं तृती
यलिंगपरामर्षनिरूपणमित्याशयेति। नुदयिएकज्ञानमपि नीतीतस्कोदेशमिति नगेति—प्रावश्य किंनत्युनाव
ज्ञानद्वयेनैवाद्यमिति तिसीत्यवच्छनीयः परामर्षेनानुमितिजनकोंगीक्रियते तिमन्तागा—नावदित्यर्थः तदितिस्यक्षिः
परिहरति विनश्यदितिति—प्रतिसंविमहांटयिदंसा [illegible] तरमाद्यइति—प्रत्येवधूमतत्वप्रकारस्कारेणवह्नि
व्याप्यत्वेस्मर्यमाणेव्याप्यतावच्छेदकेवधूमत्वेद्दृश्यमानेवविशेषदर्शनानुकर्षव्याप्यत्वसंशयः स्यादित्य
र्थः—वस्तुविशेषदर्शनेसंशयविरोधिनेद्घुसामान्यसदेशानेगीकारेप्प्रत्येवन्याद्धिपूर्वत्वेनाद्धिमका ३१
देशमहानसीयधूमत्वेनव्याप्यत्वस्मृतिः—प्रथमव्याप्यतावच्छेदकेनधूमत्वेनपर्वतेचित्रु [illegible] दर्शनेनथावधू
मत्वेनव्याप्यत्वस्मृतौधूमत्वेनदर्शनमितिज्ञानद्वयव्याप्यत्वसंदेहविरोधिस्मरणमते गावकोः—प्रत्यक्षानव्याप्यत
ज्ञानद्वयानंतरं तृतीयलिंगपरामर्षेतत्राकस्मात्तोनावेदकसंस्कृतिविशेषोयच—मनेन्या मिस्मृत्यापदाधू
मलिंगेनमयन—मनेतुमहानसीयधूममात्रलिंगमेद्वदृष्टे विशेषदर्शनेनुपपत्तावेव्याप्तिसंधिः

वाद्धूर्गेनन्यायेनसमाधानानरमादन्नवहते निएनादशज्ञानंव्याप्यत्वसंशयरूपपक्षविनश्यदवस्थेत्या
विनकरणसंशयानावकटौ त्रायानंतिपुनरुक्तं चेंनथापि नत्र्यातिनः संशयानावक्तः हेतुकानइतिनेदः
किवतृतीयलिंगपरामर्षमनन्तरमनुमितिनिरवच्छिन्नायनदूत्पत्तिपितिनथारश्यमानेधूमेस्मृतेनव्याप्तिविशि
ष्टधूमेनसहतेदागादिविशेषणज्ञानस्मिनेनविशिष्टेंद्रियसन्निकर्षेण—चक्षुर्धूमोवह्निव्याप्यइतिमन्दो
त्पन्नपरामर्षोजायतेनचाधूमत्ववह्निमानइतिधूमवत्वपुरस्कारेणवह्नितेःस्मरणानुपपत्तेरिंद्रियसं
निकर्षोत्पन्नेदानान्धूमवत्वरूपविशेषदर्शनानवस्थातोयंवह्निमानितित्स्वविषयत्वात्स्व
किमनुमानेनात्र्यत्नेत्यर्थः नस्यानुमितेतप्रत्यक्षस्यापीति—प्रत्येयेद्रियसंन्निकर्षमलिंगेनवाप्पत
वाद्धः परामर्षः कथं स्यादित्यर्थः दोषीनरमाफविकंवेनिकिंचिवरुनिपक्षमर्षधूपरावापुदिकनेवस्पा
त्र्यनुमितिरित्यर्थः पक्षयनेनिश्चितीनद्यवंबलवदवंनशान्तानुमितिसामग्रीबलवत्वान्नतिबोधानुने
लिंगधर्मावधिकमितिनिरीकतेकार्येति तृतीयलिंगपरामर्षानुपपत्तमितिविदर्शनेनतलिंगधर्मावा
दिकामितिनिनुमितिनिसामग्रीबलवत्वतनीकत्पइत्यर्थः निराकरोतिनतलेति यत्तद्विष्यापरामर्षेदियत्क

तेनदानुमितिप्रत्ययएवननवेदनुमितित्विसामग्र्यावलवत्त्वान्नव्याप्तिपक्षधर्मताज्ञानयोग्यानुमितिसामग्र्याव
लवत्वंव्याप्तिस्मरणापत्तिनमेवेत्यर्थः यद्वेदज्ञानसाध्यंकार्यंतज्ज्ञानकालेस्यात्तदापत्त्यापत्तिहेतोमाच्चसोयत्वन्य
ज्ञेदव्यवकरोपिप्रत्यपत्तिज्ञाजनकेनतत्राविशिष्टः स्मरणेतदनाविशिष्टज्ञानेनचज्ञानद्वयेननतथात्वेनित्यप्र
सक्तिज्ञापिजन्यतेतिप्रतिबंधासिद्धांतमाप्रचयदीति अयतत्राविशिष्टज्ञानेदंनाविशिष्टबुद्धिरितिप्रसक्ति
र्षीदृष्टानप्रसंगिनासोयमित्यत्रेदंप्रत्यक्षेनवतिसामग्रीसत्त्वात्तथाचप्रत्यभिज्ञादिनिर्शीकथंनिसंस्कारो
पनीतायाइतिवाच्याविनएवनचविशिष्टानुभवसंस्कारद्वाराप्रत्यभिज्ञाजनकइत्यर्थः एवंनप्रत्यभिज्ञायाः
संस्कारजन्यत्वेस्पष्टितिचेस्यानुपूर्विगाएकमीनेनसंस्कारस्यस्मृतिजनकत्वासिद्धेः अपन-अर्थस्मृत्यपनी २८
ज्ञायावेतिनर्दिष्टोधूमवह्निव्याप्यइतिव्याप्यस्मरणेयंवधूमइतिप्रसविशेषदर्शनेचेदागृह्णसहितधूमेविषय
न्निकर्षोवह्निव्याप्योधूमइति-अयेदप्रत्यक्षोजायतेसामग्रीसत्त्वात्तथाचायमेवानेदप्रत्ययोनुमितिरितिनु-अ
नस्यथासिद्धतत्त्वियनएवविर्त्विव्याप्तस्मरणेनुमितिनन्त्वप्र-त्यक्षसामग्रीतोनुमितिसामग्र्यावलवत्वाद्नुमितिरिवो
त्पद्येतनतथाव्याप्यदर्शनप्रत्ययः अन्यथानवापिलिंगपरामर्शानन्तरंप्रत्यक्षानवरंतत्त्वबलायोवासवेनजक्षति

ति-अथाहुः-प्रबलालोकोपत्तोनोवपयापिनकारकछेदकवह्निव्याप्यइतिज्ञानेनेनामानुमितिः नचधूमत्वेनालोकवत्वेनवानत्रनि
दयःतथावव्याप्यतावनिश्चयात्तावोपिव्याप्यचनिश्चयनजानुमितिरितिचेत् ननुधूमालोकान्यान्यत्वंवह्निव्याप्यमेवव्यतिरान्
नावानेनतथावनदव्याप्यत्वावछेदकप्रकारनिश्चयात्तावेपिधूमव्याप्तेर्धूमत्वेमालोकचेनिवाचछेदनसंज्ञावानरूपमे
साधनरूपाल्पोकव्याहेतत्वावधूमालोकान्या-मत्वेनव्याप्यतावछेदकत्वंतानान्नानेनतद्यत्तयधर्मताज्ञानानव्याप्यात्व
पमंतानर्थ-नवत्वा-प्रयत्नेनतद्वृत्तित्वकादेवज्ञानाद्यनुमितिरिति-नतद्वृत्तेरेवासत्त्वात्किंतेनेनिष्पानानुसचधर्मोव्या
प्यतावछेदकइत्यत्रापिवनोगरहस्यसमासिद्धोनधारइतिवेदेवंसतिधनिवृत्तिचप्रकारानुगतविशिष्टतात्सोन्यान्यत्वप्रकारानु
विदन्यत्वकारादृज्ञानात्तनयत्वानर्थस्वत्वएववह्निन्नुमित्यन्नेगमः स्पातेनयव्याप्यतावछेदकत्वेनरूपेणानुगमः धूम
व्याप्यचतज्ज्ञात्वानेषांव्याप्यतावछेदकचेनरूपेणानुगमः धूमस्यव्याप्यचतज्ज्ञात्वानेषांव्याप्यतावछेदकचेनरू
पेणानुगमस्यव्याप्यचतज्ज्ञा-चानेषांव्याप्यतावछेदकत्वंज्ञानेमत्राकामितिः-प्रावश्यकत्वानुप्रयव्याद्व्याप्यता
मज्ञात्वानेषांव्याप्यतावछेदकप्रकारकामवज्ञानमस्त्यप्रकारत्वानावेवप्रतिरिक्तेज्ञानेकत्वनगौरवंदोषात्फलमुखं
विधानूगरत्वेनत्वधूमत्वेनवा निस्मरणेधूमत्वेनैवपक्षेधर्मताज्ञानवापीधूमप्रकारीतरेणतत्पक्षधर्मताज्ञानेप
दीयधूमेव्याप्तिसंदेहापत्तेः वह्निव्याप्यवानयमितिविशिष्टज्ञानस्थलेव्याप्यचप्रत्यभिज्ञाःकारणंतिरूपव्याप्तिविनचै

वास्तुज्ञानत्वावच्छिन्नं किंच पत्र प्रत्यक्षत्वाभावो वैशिष्ट्यं प्रथमतो नेव ॥ पक्षधर्मतेति ता[illegible]नन्तर लोपवशाप्य च ज्ञानत्वे
वकारणतावच्छेदकं इत्यत्रापि विशिष्टपरामर्श एव कारणं इत्य॥ गितिप्रभृते [illegible] प्रतिबंधकत्ववर्णैः समानस्य प्रतिनिचिनि
परिष्करतिएवमपीतिव्याप्यवच्छेदकत्वेन वह्निस्मरणेऽसत्यपि स्यात् अतएव वह्निमानिमान् [illegible] विशिष्टप्रत्यक्षे ह्येका
रणमिति तिनपन्नावान्ध्रेफवह्निमत्त्वात्स्य इति [illegible] प्रत्यक्षएवेति। यतएव विशिष्टज्ञाने विशेषणज्ञानं ततं निति
र्थः प्रत्यक्षेति पदत्वेन पदप्रति बंधानं ततः शक्तिस्मृतिः ततः शाब्दस्मृति रित्यपि तडा[illegible] ज्ञाकिस्मृतानेवरःका
स्फुरणे ततः एवात्र यद्ज्ञानसत्त्वे स्वतः शाब्दस्मृतिकल्पने मानाभावादित्यर्थः ननु स्वर्णे [illegible] विशेषण
स्मरणज्ञानविशिष्टज्ञानजनकविशिष्टत्वे प्रत्येवा प्रत्यक्षे स्वतन्त्रवह्निमत्वे स्मरणं विनापि ज्ञानवह्निमत्व ३२
त्वेतथावह्निमत्वेस्मृति दर्शनं इति निरपि स्यात् तदभावात् किंवा तद्वह्निमत्तासंवेदितिपरामर्शे [illegible]
मत्वेस्मृतिरित्युक्तं [illegible] विशिष्टज्ञाने विशेषज्ञानजनकं [illegible] विशेषणज्ञानं गौरवान्नुक [illegible]
[illegible] स्मरणानंतरमेकैः स्मरणेन कथं विनूतत्रापि [illegible] पदत्वेन प्रतिसयनास्वस्मृतिर [illegible]
ज्ञायतेन च तत्र शाक्तिस्मृतिरपि न कल्प्यते एवं मानाभावात् यदि च संस्काराद्बोध विशेषानुशक्य [illegible]

रदि नेतत्प्रत्यक्षे तन्निर्घटपदस्य घटशक्तइतिशाब्दे चेन घटत्वेन बघटत्वे वदिषाक्ष [illegible] मायुमाए ने
[illegible] नाविद्धिनां योगोरवादिकं यत्प्रत्यक्षे स्वतंत्र विशेषणज्ञानस्य ज्ञानं कचेनवदार्थ [illegible] स्मरणो दाहरण
[illegible] ज्ञानेन प्रत्यक्षे मितिः प्रत्याक्षुः विशेषणज्ञाने विशेष्येन्द्रिय सन्निकर्षतयोरसंसर्गाग्रहेऽपि वि
प्रत्यक्षे [illegible] संशयविपर्यमानंतरं [illegible] प्रत्यक्षे नानिय विशेषदर्शने च संशयविपर्यतोत्तर प्रत्यक्षे [illegible]
[illegible] विशेषदर्शने च विशेषणसन्निकर्षकारणानीति [illegible] संशयानंतरं वह्निप्रत्यक्षेऽ [illegible] ग
कारणात्सत्येपि वह्निसंनिकर्षे ना नात्नोदेत [illegible] विन विशेषणसन्निकर्षनिकारणेत्य [illegible] ज्ञाने
[illegible] विशेषणतायाः [illegible] तथाविधत्वे [illegible]
कारणेत संबद्धं [illegible] संबंधविशि
षणता [illegible] वह्निसन्निकर्षो संबंधं विशेषणतानिवृत्तिनिचेनन् [illegible]
[illegible] इन्द्रियसंनिकर्षेपि [illegible] स्यात् [illegible] नापि स्मरणचरितार्थाइन्द्रियसंबंध विशेषणतायाः सत्वात् नव
[illegible] संसर्गाग्रहस्य [illegible]

नु तथाच दंडीपुरुष इति विशिष्टबुद्धौ दंडगोचरज्ञानस्य स्वत्वातीति वाच्यं अयं घट इत्यागावच्छेदेन योग्यानुपलब्धेरसाध्य
तु तत्र दंडसंशयस्याभावनियतिकचेनापद्यापासंगात् अत एवं विशेषणसंनिकर्षो न हेतुः विशेषणज्ञानं चे
न्नन्यथासिद्धत्वादित्यपास्तं व्यवहितदंडे दंडस्मरणसत्वेपि दंडीपुरुष इत्यनुदयेन तत्संनिकर्षस्यापि हेतुत्वान्नूनं
कं दंडस्यापि तत्र हेतुत्वाभावे तस्माद् व्यवहितविशेषणके लौकिकप्रत्यक्षे विशेषणेन्द्रियसंनिकर्षः
कारणं नहि रत्नाद्युद्भवविभिन्नसाक्षात्कारपितत्वाज्ञातिरिति तृतीयलिंगपरामर्शे इन्द्रियकरणत्वानुमितित्व
नकः स्वरूपासंभववतीति शंकते न विनिःपरिस्फुरति नेत्यादि विशेषणाप्रत्यक्षव्यावृत्तिविशिष्टप्रत्यक्षत्वाः नन्वानी ४०
न्द्रियलिंगेनेन्द्रियव्यापाराय शब्देनानुपलब्धे इन्द्रियकरणेन्द्रियसंबन्धेपूर्वापि वन्ह्याद्यपाकाच प्रमाणियत्वे विस
ध्यतो वह्निव्याप्यो धूमवानित्यादेरनुभवादित्यनुमानसं स्ववादित्यर्थः ननु शब्दस्यासावीत्रिकत्वाननुमतीन्द्रियाप
त्यस्यानुमेयत्वासंभवतनव्याप्यचपरामर्शस्याप्यनुमानाधीनत्वेनानवस्थानात् कथं तृतीयलिंगपरा
मर्शसिद्धिरत आह यद्यपीति न वैतावता शब्दवतो मानसौस्या नीप्रमाणतेव मनसोपि बहिरर्थस्यानेप्रत्यलिंगपरा
मर्शस्य प्रमेति सकार्यबाधार्थको बाधकारणासीवस्थितेन मनसस्यानुमतामितिवाच्यः प्रत्यनुमताचए

वसावचवेनमनसो बहिरस्यागं ज्ञानं प्रत्यक्षे न्यंगं अन्यदेव विरूपादो ज्ञानप्रमाणपदैः संशयस्यापि धर्मे ज्ञेपनमा वानूतस्मा
दाकांक्षार्थिकार्यप्रमायाप्रमाणप्रत्यनुपपत्तेरिति न व्याप्तितीन्द्रिययोः स्मरणरूपेणपनयज्ञानमिति पितृतन
सोपि दूरणीयमस्तिनयैवद्यदसाधारणैः सहकार्यासाधनमनोबहिर्निर्बाधप्रताङन्यनिनदेवप्रमाणीनरति
द्रियादिवनु लिंगस्मरणात पितृप्रमाणानरेस्याद्दिति वा वक्तेन्द्रियादेः सनिकर्षगतुपनयस्य नियतस्यापारवत्या
नावेन प्रमाकरणव्यानादिति नाव्यः तदपिन्ने तिपरामर्शस्यानगी प्रत्यनुमितिसेवर्त्ते ज्ञानानां बाधनेवपक्षीव्य
विरोधकत्वर्थः नत्वैये नोपक्षीव्यविरोधकत्वस्य कारणाद्युपजीव्यप्रमानुकिंचिद्वाधकत्वेनत्वः दिति नवप्र
योजनाद्दितिः स्वयेन सामग्री कार्यजनय तिनस्यात्प्रविरूपकारित्वान् प्रागाहुः कार्यदर्शनबलेनानुमि
तिसामग्र्या बलवत्वेन तस्याः प्रतिबंधकत्वासंतावान्नैवेवं तृतीयलिंगपरामर्शोत्पत्तिकाल एव वानुमितिः
त्यापत्तिः तदा तृतीयलिंगपरामर्शस्यैवानुमितित्ववज्ञानयासामग्रीविरहापत्तिः प्रत्यक्षेवज्ञानं किंचघटपटश्चेति
घटश्च पक्षे धर्मिज्ञानमइत्येकस्यापरामर्शः तथाव सत्वरूपतो व्याप्यत्वेन पक्षधर्मत्वेन बहायतां किं
किंचव्याप्तिपक्षधर्मतान्यापातालिंगिनस्यतस्पेक्षा तेषो नस्फुरत्वनपिघटः पटश्चेत्यादौ सरूपतार्थवत्तनधर्म

नेदोपस्फुरतीति इतिपदं निराकरोति नत्वत्तिज्ञाना-त्वस्यैव नादरात्कारणसंगेनेत्यर्थः प्रत्यक्तिज्ञानप्रत्यक्षं वर्त्तते
दागापिहि-त्वपता व्याप्यानेस्थैर्यैष्विदः नस्यन्नस्मिहैकतानहाकिति ताव: स नाद्य लिंगपरामर्शेनीलनुत्पन्न
मिवनु वह्निव्याप्यो धूमपर्वत इति इत्याकारइत्येवानुमितिसंस्तानुत्पन्नेनवह्निव्याप्यधूमवान्पर्व
त इत्येवरूप: धूमविशेष्यकपरामर्शः तत्पर्वतविशेष्यक: परामर्शानुमितिहेतुरिति प्राचीनमतम
पास्तं प्रत्यकृत्या गीनानुमितित्वात्तगावच्छेदकत्वेन धूमविशेष्यकपरामर्शानुमितिरेतुत्वमिति सांप्रदा
दायिकानुसंगाविन्नुमित्याकारविवेचयितुमाह लिंगोपधितेति-प्रकारकिं विद्वमेतिइत्यमत्रदीयधूमवि
शयकं ज्ञानविषयत्वमेतत्कियदाठेनावगाप्पितिहार्थोनिर्विकल्पत्वेव नेठनावगाहिलिंगोपधितहिक
ज्ञानसिद्धिः-त्वन्यधूमत्या-त्वरात्नालिंगित्वादिनापक्षत्वसिद्धावर्थान्तरमितिभावार्थः तथापि निरवहूमवि
षयकत्वज्ञान(रूपासिद्धिः नास्तेवाद्धूमेतिलज्ञायः पिंडेवह्नि))विषयत्वमेतत्कपूरेत्वयापि ज्ञानविष
यत्वेनासंभवेतिते नैगर्थावरत्तित्यर्थः एतद्सिद्धिः स्वरूपासिद्धिः नास्तेवाद्धूमेतिलज्ञायः पिंडेवह्नि
धूमाविषयकज्ञानविषयत्वाददविषयकज्ञानविषयत्वं स्वरूपासिद्धमित्यर्थः सतानसंविहतंवि

४२

धेयधूमविषयकज्ञानविषये चैतेठ इतिवह्निधूषयतिनेतरइतिदाताववसाध्यंतथायहेतुः सदिग्धासिद्धइत्यर्थः
वह्निधूमविषयकज्ञानविषयत्वेसाध्येधूमनिरूपणाधीननिरूपणत्वेहेतोः इतिपदं दूषयतिन द्वितीयइतिहेतु
विवेचयतितपनेपदानिष्पत्तिवारतेवस्फुरयतिशब्दाज्ञानतोन्येतिघटेशीत्यादिनाकार्यार्थज्ञानेघ
टोत्यादिशब्दास्फुरणाद्यत्तिवारइत्यर्थः [illegible]कार्थसेयनिशब्दोनाचयस्यविषशेषषतोधूमस्यवह्नेविशे
षणोक्तिनिवशेस्फुरणिधूमस्यस्फुरणंतवतिनपूर्वरचयेशब्दस्येत्यर्थः नतुविशेषणत्वेननावगाहावकेपक
त्वोनिहेतोकानतिप्रसंगावूनहिपावह्नेर्व्यगह्वेदकेनावस्यवेतेनवह्न्यनुमितौस्फुरतीतितन्यसेनापिवह्नि
मविघटकत्वंधूमस्यनहिशेषणत्वे-त्वसिद्धेनहिवह्निधूमत्वपरितमहर्षिः-त्वत्राहुरनुमितोविव्यापि
वह्नेधूमविलिंगताकुतोयत्वेनसाध्यत्वतोत्यनुत्तववनेयतादशलिंगात्ता नेनतत्प्रकोचेनत्तानंघूटेते-त्व
नतुसहितोपायेरूपहिनतत्र्व्यव्यापोगानुइतिनव्याप्तेनादशोनुनवोनास्तेवेत्यतिदधानानानुमितोलिं
गतानताविघ्नतिकिंउपदेविशेषणाकंनहिशेषकंयसाध्यज्ञानमाननेतिसंगिरंतेधूमस्यविशेषणत्व
तेवह्नयतित्वनएकेत्यादिः-त-त्वत्तिनिसमानार्थकंहिनिगमनमिति निगमनेलिंगोपधानदर्शनात्

न्यनुमितावपि तद्वत्त्वं वाच्यमित्यर्थः ॥ ॥ ननु च यत्र नानापक्षे नानुमानानि तत्र व्यापकतावच्छेदकानामविशेषे ल
घुत्वेऽपि करणत्वविशिष्टतेभद्रव्यत्विति - परकिं गमकः ॥ सर्वानुमानानां परस्परं व्यतिरेकेऽनवस्थानुमानमित्यर्थः न
च्चैवं दृष्टौ विशेषापत्ते घटत्वादिना देशसंगतः स्वरूपव्याप्यत्वस्य केवलान्वयित्वाच्चावृत्त्यत्वस्य व्यतिरे
कीविपक्षासत्तावान्न किं यौकानुशक्तं नैतानन स्याकाराश्रयत्वं तानावच्छेदकप्रतियोगिव्यावृत्तत्वानानो
वाप्रतियोगि चैतन्यत्वं किं प्रत्यक्षसोपि केवलान्वयी अव्यावृत्तिवत्त्वात्तेन न त्वाकाशात्यंतानोवः क्वापि
नास्ति यथा चात्यंताभावाप्रतियोगित्वं केवलान्वयित्वं तद्व्यापकत्वं चाकाशात्यंताभावानुत्तानु
न केवलान्वयीति वाच्यं तर्हि पूर्ववदन्वयव्यतिरेकत्वानवस्थानिवेशेऽपि तर्हि व्यापत्तेनतिविधत्वमिति ४२
स्वविरोधेपत्तिर्दीनोपि किं विरोधस्यावच्छेदकत्वं प्रत्यक्षेनान्वयव्यतिरेकोऽन्यत्र दृष्टौ वाच्यवत्तानु
गतकमिति ॥ = प्रद्युम्नस्त्वत्यंताभावाप्रतियोगित्वं केवलान्वयित्वं प्रकृते च न दृष्टिकमित्यवदा
काशात्यंताभावस्य प्रतियोगिनिरवत्वमितिरेव तिसंगतः केवलान्वयित्वं प्राकाशे च न दोषो मयि
तिवदाकाशात्यंताभावस्याप्रतियोगिनिरवत्वमिति तिर्वतिसंगतः केवलान्वयि साध्यकत्वानुतावं

केवलान्वयित्वेनप्रतिपन्नत्वादेराकाशात्यंताभावादेवानुमापकत्वमतिधेयत्वादिर्वा घटत्वादिर्वा सर्वं के
वलान्वयि - प्रत्यक्षव्याप्तिपक्षधर्मतासत्त्वरहितः सन्नगमकोऽव्याप्तिपक्षधर्मतयोरवैकल्यादिति ॥ - अन्व
यव्यतिरेकी साधकमनुमानमन्वयव्यतिरेकी त्वेवमेव लक्षणं सत्त्वेऽसकलरूपसपक्षविपक्षपदार्थतिनार्थता
स्यपदत्वेति एवं लक्षणविशेषणेन तागासिद्धिस्वपासिद्धिवारणानुवदन्नवैचित्र्यमेतन पदेन सपक्षेस्वचैत
तीयेन विपक्षासत्त्वं सत्त्वेनेति दृष्टं तः केवलाव्यतिरेकी साधकमनुमानं केवलव्यतिरेकी त्वेवमपि सद
त्वसिद्धेरूपपदार्थो नानुभूयमानस्यापक्षव्यावृत्तकेति - प्रकृतापारूपपदेन पक्षेन तद्व्युत्पत्तिरीयपदेन पक्षेन स
द्विविवक्षितेति - यथोक्तिपक्षत्वास्वयमात्रः सपक्षस्यासत्त्वादेव नाएकावानेकरूपत्वप्राप्तो साधसा
धकत्वव्याप्यत्वे सिद्धस्यमानुवादृ देवैशाबाधितासन्प्रतिपक्षितत्वानत्वात्पीलक्षणान्वयव्यतिरे
कीत्यवरूपस्तेपक्षः शेषौवत्तुरूपसपक्षौ न - यथा पक्षरूपसंकल्पसपक्षेव - प्रतीत्वेऽत्र - प्रकाशमितिरेकोति
यत्ते - प्राकाशत्वानुपपत्तिरैकेनतिरकेन नदा कांशयचारिध्यादिवदेवनाकारीतितिनस्यादि
तिरेकोऽनतिप्रेतंत्वदासमरणं दूवाविएनत्वानुमानेऽपरामर्शे न्यायसाध्यमितितिप्रसंगानुपायनि

ऽनुपलब्धस्वरूपासत्त्वेऽनुमितौ निर्वाहानुमितौ व्याप्तिपरं वा कुतो न्यायइत्यनुमितेऽनुमितित्वेनानुमितिवाक्यविवाक्य
स्यानुमिति। वाक्यविशेषणं ज्ञानानिव्याप्तिरनन्यादेरवाच्यत्वात्तेन तद्धितस्यादिस्तस्या स्वस्यास्वानुमितेः श्रो
त्रेणैव तेन ज्ञानानन्तरभाविज्ञाप्तिवाक्यार्थज्ञानेन विषयत्वानीय बाधकं विषयत्वेन तावत्कार्थज्ञा
नविषयत्वेन स्वप्रतियोगिसंबंधितया ज्ञानमत्र वाक्यार्थज्ञानेन तज्ज्ञानं कथं स्मृतीति चेदनुमितिः क्रिय
तामित्यादित्वावत्वेन तादृशज्ञानजनकमितिनैव ज्ञाप्तिरिति स एवमस्य प्रतिलिनवाक्यान्तरमेव लिंगस्य
वचनावच्छिन्नतानुमितेः वचनवस्येव तदवच्छेदकत्वेन दर्शितमप्रमनवच्छिन्नेन तद्धेत्वनुमिति कारणीभूतस्य नैनस्या
विज्ञानकत्वे सतीत्यर्थः। प्रमत्वेन तावदनुमिति ज्ञानाविषयकज्ञानजनकत्वमनवनीतित्वमिति न
न्विरास्यैः स एवमनुमितिरिति पक्षः लिंगपरामर्शः प्रयोजकता ज्ञानज्ञानज्ञानजनकता व्याप्यत्वविति ८२
तदवगाही प्रतिज्ञादिपंचवाक्याः समानदेकवाक्यतया स्वस्वार्थविशिष्टज्ञानं च व्यापकताप्रतिपत्तिलिंगप्र
यत्नसाध्यतानुव्यवसायाकारं जन्यतेन नयानातवाक्यत्वेनानाभासविशेषदोषास्फुरणोपनयपंच
कविशिष्टलिंगज्ञानं तानस्य नुपपत्तेनैव व्याप्तिपक्षधर्मताविशिष्टावगाही परामर्शः परामर्शेना

यत्तेद्रव्यत्वं व्याप्यज्ञानस्य तस्याज्ञानस्यपरामर्शप्रयोजकत्वेनेति संदायाः स्वरूपसत्त्वादाप्रत्यादेनादर्शनेति न्याय
जनकस्याज्ञानसाध्यज्ञानकत्वेनोक्तमवच्छेदकत्वार्थः विचारात्वविनिर्णतिमपदित्तवतारयतिनन्वेतिएके
बौद्धाः प्रत्यक्षेति मीमांसकाः प्रत्यक्षगोतमीयाः एतेदशावयवाइति गोतमीयसिद्धान्तसिद्धिकाः
प्राहुः तेषु संशयजिज्ञासाप्रयोजनानिष्कृतनिराकरणत्वं विपदर्शनत्वमतातामनदासमवः एव
स्वरूपासिद्धस्तत्सार्थतर्कसंशयोपपदस्यानेनेति विषयपरिशोधकेनावृत्तिनर्कतामसाधनता
वृक्षोत्तरविनिश्चयप्रमयतासत्त्वावधारणकोटिकजिज्ञासाजनकफलस्यैव संशयो निवर्तत इति
नैयायिकमतेनैरर्थक्यपयुक्तत्वात्। ज्ञानविषयविषयस्यार्थस्यज्ञानेनानुमितिलोपादेदादेः तत्सत्वा
र्थत्वात्तस्य यत्नयापातान्तन्याबव्यावृत्तिपदेधर्मेनाविशिष्टपरामर्शात्तदेतवाकद्धोपनयमवधारयोऽ
इत्यर्थः। नन्वेतिजिज्ञासादवदविशेषणकथादानाप्रनयइत्यर्थः एवदर्शितमव्याप्ततेलिंगप
रामर्शस्यलिंगविशेषमाधादिदर्शनेनइत्यर्थः लघुतीति एकदेशिमतेलिंगपरामर्शस्यसाध्यवि
शेषकव्याप्तिदर्शनाभावादइत्यर्थः एतेनबौद्धमीमांसकमतान्तरापार्थं तदेवपरास्तेइत्यर्थः प्र

मौतनीयः सकवेनन्वि निरुक्त्वि मिति यद्यपि विमतिसपहि गाकोनन्दपरिमृहदेवेरु त्रकिंज्ञा
पमिति जिज्ञासैवनोदेति तथापिहि च न्यायार्थप्रतिज्ञायोगः प्रावरुकैः नवाति तथा छु इति विप्र
तिपत्तिवाकोनैवज्ञाना ज्ञापितिापनोर व्यपोस्थि तिवाक्यं विप्रतिपत्तिवाकास्य विप्रतिपत्तिवा
कोनस नयवैधेन चौंत रिन चानूपद्धपरि गाहणनिराको हत्याद्वे दु व्यपयोगपचन्पिपक्षि
तयेप्रतिज्ञाप्रयोगः प्रावश्यकइति नावः नहनिस्च व स्पक विलन व चैद्र :: प्रपित: नतूज्ञा
नेइतिप्रति ज्ञान लकी त्यान्यनाहज्ञान सद्व एव्या स्थितिज्ञान नदत्तचैव तिथनादरस्तवेतत्
नादन्नुमितिदर्शनात्पत्र नर्वस्यैवानुमितिनिरु हवे सिद्धेरत्वे वयवे नापिलद्धणाय लिंगाहौ
नतेनोवाइत्यर्थः लक्षणे य ते जै विकल्प तु प्रत्यक्षो प्र विकल्पेदएवे निरुपा वौएवमति निय २४
स्वज्ञानन न्वमिति निरुहे मोणान्तं न स्वांगत्वा यस्तनाय वाकैः प्रस्यात् तरुवदध्यद्वजीना योक्तन्य पाररती रही
प्राकैरपिपवधत्तीनां विनावेयध्याने त्त्नु नत्तदर्शना यो वनयन नाप्रत्तव वयनादवनह ज्ञानेः नस्व
हेतुव्यक्तपांज्ञिज्ञासायां प्रदर्शवेननन्त ज्ञातोपस्थापकत्वानन्न रितिरिति॥

त्वपेनवगनेतदंगनिज्ञासा प्रथमतनएवएवा विर्भवतीति एवमबाधितासत्वतिपक्षितत्वयोरलावेव
तुन्नणीतपये वयवानानु यक्लावर्चवसायितया तदुक्तयबोधनायप्रोषतिगमननि तिसिद्धार्थवावयवइत्यर्थः तदेके देशीकृत्य
यतिनत्व लिपक्षे स्पक्ष सिद्धः प्राप्तिविशिष्टसिद्धिः नामकरतास्पष्टमतिनुत्वाप्रत्ययार्थत्रपनयएवोपन्यास्यानत्वस्य तिरित्यर्थः यदिपरेष्टाने
[illegible] इतिमतनिरुधकानावेपन्नदर्शता [illegible]
[illegible] मितिविति [illegible] त्रिविनवु [illegible]
[illegible] नत्वा च्छिन्नविन्नि [illegible]
[illegible] निरुगपरेनव्यविध्य कुल [illegible] परया नुमितिनिज्जनेकाः प्रपष्टपन्यस्यः नदाय्यायो तात्विराद्ध
प्रिविधाना पविदयन्पस्यइत्या ता न्ययैति निर्वाती शीकानि न्मर्थे तिनार्थापत्त्वानासइतिवी नायमति
चाद्दितिदिनामकरणदोषात्तावद्धपस्यपुढएवेत्यर्थः तदेनदेक देशीकृत्य यतिमेसवमितिनिर्थायत्य
नुमितिपरं परान्तर्क नमः त्वापरा हस्पष्टेहेरणादिवपवयचेपर्यांत्यविनागोत्पत्नेः स्पादित्यर्थः
वस्तुतस्तत्कोर कोधारद्द त्वस्यपयार्थप्रतिपादकेनपीयांनवयवेनदत्नेच्छानाायत्तागश्पकः किं
क्तसामान्यकइत्याहनचेति न्पत्तैवकेश्पक न्यूतयवकरीप्रयोगे निरत्वेपत्तलायचपर्याववयव

वास्तवमेसाध्यसामानाधिकरण्यत्वमवात्तुसोमवाच्येकदेशीतत्वस्वमात्रयशीकेतेनविनितदेतदुपनयमा
त्रवादीहूयदर्तिएवत्तिलिचुकुक्तेनापिनापिस्वार्थोभ्निमितिसैन्त्वेतत्रव्याप्तिवाराभ्नत्वहुक्तानइत्यर्थः॥अ
पिचेति नियमनेविने वविशिष्टधीसत्त्वात्सर्वे शिवव्यर्थमित्यर्थः तदुपयोगेशेकान्तयोपीति वि
शिष्टलिंगज्ञानस्याविपतिबंधकावानमसिनस्या॥ननु सित्कपसैधानसंत्नवइतिपत्निबंधकाना
वगदर्शनार्थंचपबाधितत्वादिनिपदानत्वेनावन्तस्पायेतत्रविनिगमनोपयोगइत्यर्थः। विपक्षे
बाधकेतिरितिनसिपासिद्धानुमानेपिविपक्षेबाधकशिरस्पिपाकुठ्यं नइत्यर्थः कथमावदिति॥अन्वय
व्यतिरेकिण्यन्वयमुखेनिपयोगे पूर्वस्तनमुदिश्यवत्ति मत्वविधानानुभेदशयव्याप्त्यस्पप्तनीव्याके
वलान्वयिकेनस्वसाध्यनिरूपस्यवव्याप्यतायैवविपक्षेबाधकशिरसिकोनत्राविपक्षासत्वस्यत्वस्यापि ५५
नंगिकेपिकेवलान्वयिकेवलव्यतिरेकिणोःकदाचरत्प्रयोगासंनवः निर्हिकेवलान्वयिनिविप
क्षासत्त्वपरेनवाकेवलव्यतिरेकिणिसपक्षासत्वेपरनयोक्तंतादिनितयोर्न्याननूरूपसेपक्षत्वा

देवेत्यर्थः॥मवाप्तिव्याप्तिपरेणोदाहरणेणासैन्त्ववः नहिकेवलान्वयिनिविपक्षासत्त्वपरेनगाकेवलव्य
तिरेकिणिसपक्षसत्वेपरप्रयोक्तारो(तित्वयोव्यानु)नरत्त्रयापदर्शीव्याप्तिकोत्रेनादरूपेणपानिपाद्यन
न्वयादर्शा॥यात्वेनापराङ्गवसनानुसायकेवलान्वयिन्यन्वयमुखेनैवकेवलव्यतिरेकिणिव्य
तिरेकमुखेनैवान्वयव्यतिरेकिणितूभयमुखेनेतितत्तदुदाहरणेननथात्तथैवतत्तस्यव्याप्तेः प्रति
पादनेउदाहरणावयवेनान्वयव्यतिरेकिणिपि चरूपसंपन्नत्तिरनयोश्चानुरूपसंपत्तेरेनोपदर्शना
त्रकिंचिपन्नुपपन्नंतथापिसमानेन्वयव्यतिरेकिणिः॥अपचयोपाहरणात्तवन्नियमनेचान्वयसाहेच
र्यातायदशेवक्तितिनमानानुसारेणात्रविपक्षासत्वानानोनस्यात् इत्येतदुक्तमितिवदतिए
वमितितेनापक्षाकानावाविपक्षधर्मताविशिष्टलिंगप्रतिपादनादेवकृतत्वेदेत्यर्थेनदाश्येवप्रयोजनं
नान्वयिकमित्यर्थः संशयादेनातिनिःसंशयादीनिचत्तेविरस्वरूपसत्वेवानिनाद्रुपरुक्तानइतिनगा
वावयवाचीपिप्रयोजनेऽहानापरुकेनत्वनशब्दप्रतिपादितत्वेवसदेगविंऽप्रतीतमात्रमितिशब्दानिरा
मात्रमदशावयवत्वानित्यर्थः एवनैकादशिनयैवमहत्वेपत्तिएवनैतिकरूपाचावयवत्वेसिद्धेरेवयमी

तश्च लक्षणं निश्चयश्चादेव कृत्स्नश्चोपेक्षितानिति चेद्देशप्रानुमितिसमानार्थको वयवः प्रतिज्ञा अन्व
यान्वितिरेकिलिंगोपदर्शितलैंगिकविशिष्टधीत्वात् कम्पस्यैन वोतानृदतद्देश्यपेति हेतुदेश्यं च साध्यविशि
ष्टधीमात्रं न समानार्थकं प्रतिज्ञत्वं त्वयैव तथा साध्यविषयक साधनविषयकधीजनकन्यायावयवो
हेतुः स चात्र त्रेधा केवलान्वयी केवलव्यतिरेकी अन्वयव्यतिरेकी तित्र केवलान्वयिसाध्यक
साधनप्रतिपादकोवयवः केवलान्वयी स हेतुः केवलव्यतिरेकी साध्यसाधनप्रतिपादको वयवः के
केवलव्यतिरेकी हेतुः अन्वयव्यतिरेकी साध्यसाधकसाधनप्रतिपादकोवयवो न्वयव्यतिरे
की हेतुः तथा व्याप्यत्वास्तित्वनवतिनियत्तेन व्यापकत्वास्तित्वसंबंधबोधकोवयवश्च उदाहरण
इदन्नविशेषणे न्वयोदाहरणं व्यतिरेकोदाहरणमन्वयव्यतिरेकोदाहरणं चेति तत्र साधनव्याप्तित्वनवति ५५
नियमेन साध्यव्याप्तित्वनवतिनियत्तेन साध्यव्याप्तित्वसंबंधबोधको वयवो न्वयोदाहरणं
शा साध्याभावव्याप्तित्वनवतिनियमेन साधनाभावव्याप्तित्वसंबंधबोधकोवयवो व्यतिरेकोदाहर

णं तन्नद्वयघटिते न्वयव्यतिरेकोदाहरणं तथा व्याप्यसाध्यत्वाभाववद्व्यापकाभावप्रतियोगित्वस्य पक्षधर्मताबो
धकोवयवश्चोपनयः सोपि त्रेधा अन्वयोपनयो व्यतिरेकोपनयो न्वयव्यतिरेकोपनयश्चेति तत्र व्याप्तिपक्षधर्म
ताबोधकोवयवो न्वयोपनयः साध्याभावव्यापकाभावप्रतियोगिपक्षधर्मताबोधकोवयवो व्यतिरेकोपनयः
एतद्द्वयघटितो न्वयव्यतिरेकोपनयः उदाहरणोपनययोरन्वयव्यतिरेकित्वेपि अन्वयमुख्यावेवेति सोपपद
त्तिकाः ३ निगमनस्य चावतिताय नया व्याप्तिपक्षधर्मतिलिंगजन्यज्ञानसिद्धिकचेन साध्यस्य प्रतिपादको वयवो नि
गमनमिति तन्नवन्नस्यापि हेतोर्वा व्याप्यपदेशकार्यत्वेन व्याप्तपक्षधर्मताविशिष्टलिंगस्यैव तिष्ठेन्नियता
बंधे स्योगेन्यायेनिरूपितेति विशेषाभावाभ्यासावदोषयोगेन स्याविशिष्यप्रदर्शनीयमिचेपिकथायांतद्विपा
तदृष्टैव विवेचनीयत्वमितिसोगन्यायलक्षणमेनतरं प्राच्यमतानुसारेण परीक्षकरूपनद्रुपदं तत्परवदार्थस्य न्रलक्षणं
कृतिपादेषु वत्वाविशिष्ट्यं साधनदूषणांपरस्वरूपं सदर्शनकृतकथेवादेकरादोनकथायाः साधनत्वादिदानींकथानिरू
पणमित्याह वयावत्ति वयवसाध्यत्वादितिः प्रयत्नसाधनदूषणपरसंदर्शकपदवादार्थः न्यायादित्ति दूषणप्रति
पादना तावादत्वाकोर्ध्वार्थः पक्षप्रतिपक्षौ निरवद्यनिग्रहस्थानस्यकथानिरूपणीतावत्ता न्यायपदस्यार्थः जल्पोवितं वि
ता व्यक्तास्थैनिक यत्तिनिर्णयफलापरस्य न्यायकथा लिनयातत्रैवकथासदलमनिर्धायस्ति त्वर्थः वेवादापमात्रेमि

वैकल्पान्नियमकत्वव्यवहारविरोधादित्यर्थः इति भावः तृतीयपक्षं दूषयति नेत्यादि वादे नतिवादी सोन्नादि किं विजयार्थे वादी यत स्व
तो वै जोत्कृष्ट इति वादे तस्यानेवात्मनः तत्र स्थापनानं च यस्मात्तस्य विदूषणं च वचनं वचनं नास्तीति तन्नेदं वादविरो
धेव्याप्तिरित्यर्थः अस्य विरोध इति मध्यस्थो ज्ञानितत्वं साध्यं प्रत्येक नानिधानं दूषणं च प्रत्यक्षे विनान्निधानं साधयत इति त्य
दूष इति समयवंधनं प्रवृत्ते स्यादित्यर्थः नामेवच स्पष्टयति तन्ने तिनच स्थापकं दूषकं वक्ता कोवचनसंदेनो न स्वती
तिनदव्याप्तिदोष इत्यर्थः एकविषयत्वे इति तथाचनेस्पत्ति विषयत्वे केवल मेव नास्तीति न व दव्याप्तिदोष इत्यर्थः एवं दू
षयति यत्रैक इति एवं चैकविषयः साधनं दूषयावुक्तो वचनसंदर्भः कथेति तत्र प्रत्येकं चावक्तेनापि च हिनः तथाच
विकेएवगोव्याप्ति इति स्य साधयति दूषयतीनात्माव्याप्तिरित्यर्थः एवमिति कं च कथानयो रूपं च कथानिरूपणमित्यन्योन्याश्रय
इत्यर्थं परेणाहिनियमेन वादिनो तिथिस्य मानद्वावयिष्यमाणोयोदेवानासः नक्षित कर्त्वानाज्ञानेनमयपक्षाको साकथेत्यर्थः त
थाचपरो वदकथावद नवा वदुनेप पूर्वेपि त्वया वादकेऽयं नासन्नीवरदे प्रनेनरुचा नासोवकृत्य भिन्नाप्रतिच्छेदस्त वनी
त्यभिमानेनकथकेः कथयतिनथाचस्वतेपि परस्पर कथकस्यैवादत्तानिमानेन सत्वानी व्याप्तिः एकादेशि तननाम यद्देतिक
वचाल स्यज्ञातेः परमाण्वसर्वस्वं च तां हितिवमितिवाचं व्यासज्यवृत्तित्वे सहयोगादि भज्जातिव्यापतेः तथा च यच्च व्यापिवि
न्व व्यक्तित्वं उपद्वीकथात्वस्य विस्पादित्प्रातायनानुवितीयइति तिएकस्यैकथात्वस्य सर्वेवतोपुपरिस मान्य वृत्तेर्भावाद्दिना
शोकरः स्यादित्यर्थः पूर्वपूर्वेति प्रतिनवतोर्देशरकथा शोनावेवन्नागगृहेकथात्वेवानसंगः प्रानुपूर्वी संस्कारस्य हेइंद्रियसकिकारित्वादित्यर्थः
: यथैतिनरुपाधिरूपम ॥ ४९

मपि कथात्वमानुपूर्वी संस्कारवैगपूर्से चेत्यर्थः अत्यतिअत्यवरणा ज्ञाने तु कथात्वं नक्षो त्राणा गृह्यतेति किं तु सा
मस्या नुमीयत चेकी त्वन्नचेनच रचवदित्यर्थः नत्वं त्वचर्स्य स्यापि नाना कथा तु नानाविधा चोक्तातिशीकरस्तद
वक्षएवं त्वत्तन्याप्रदज्ञातितिप्रागितिनर्कत्वस्यज्ञातिव्यवस्थापनरचनेइत्यर्थः नत्वनिर्णयस्थानयस्थापनदू
षणाशक्तिनिरूपणास्याकिकस्थापनदूषणाशक्तिनिरूपणास्यचफलस्य तत्त्वात कथात्रयव्यवस्थितेरित्यर्थः
हेतुमन्नावसंगत्या सामान्यलक्षणानन्तरमिदानीं विशेषस्तत्कथनावताराइत्यपेक्षानेमित्रित्रयपरतन्त्रोक्त्यादि
दृष्टतत्त्वज्ञानेसादाउपायतावाप्रेक्षन्यादौ वादस्यलक्षणमाहिवात्वादविति नाक्षप्तमितियात्रनियमात्र
डिगिषकवितंडायाअपिसवेसातावक्षिंचतुर्थीसकीर्णाकथात च निर्णीत्वात्किंकथात्व
वादलक्षणंतत्रिवातिव्याप्तिः अपि तिमानात निद्रलंदो मपाकरोनि वादवितंडत्वितिविराधादितिकथत्वेतासाक्षात्
दृष्टैवनिर्णीनीषुजिगीषुयोः परस्परविरोधेनिकृष्टत्वं नकचादित्यर्थः केवले निर्णीवैचकवेक्वलनत्व
निर्णयएवेदृश्योनकजयोपायोविरोधादित्यर्थः तत्त्वनिर्णयोद्देशप्रवृत्तवचनवादवितंडपिवदेतएवेति
एकदेशिमतमन्यएकदर्शीनिराकरोतिचवेतितद्विवादस्येदजन्येतिव्याप्तिः नचसोपिवादएवंविवा

जल्पस्य च स्यापि स्व वचनादित्यर्थः तदिदं वादेवत्रर्द्ध निग्रहस्थानगतित्र प्रेप्यादर्शमितिदिति हानिरितिविशेषप्रति
शो हान्यादयोपि षडत्र संभवंति तथापि प्रवदराज्ञि संशून्यनान्न संभवंतीत्यर्थः प्रतिज्ञांतरहेत्वंतराणि तथापरि
मं पिह्ला न्निषा मात्रा प्रावनमित्यर्थः विरोधइति ।। पुसप्त स्रुपांथा चकमं योग्यता विरुद्धस्या कां ज्ञाविरुद्धस्या कांक्षिता
नासत्तेः अनाकांक्षितासत्तेः न यानाकांक्षितासत्ते का प्रतिसंधानस्य स्वीकृतपूर्वमार्ग विरोधस्य वेतत्त्वेति प
अविघटस्य स चाप्येतस्य प्रकमव्यक्तं तथावगुरावृत्तो च्यितेस्य स्यव प्रतिपत्तिर्न विद्यीत्यर्थः यथैतिसादृ ढ्वेत
त्वाधीविरोध्यितत्वाद् ।। त्वावादावक्षानिकीचित्यर्थः हान्यादीनां संस्पत्र चदिवा कीर्यथा व्याख्यानाएव क्रमेणा दर्शयन्निव
त्रेति मव्यपांतियस्यपि नज्ञादीनि यदस्थानमनिनिवकेयावसानिक एकस्य निग्रहस्थानानां सन त्वातु जल्पावितंडा
योस्तथापितेषां कथावसानिकु त्वमनावश्यकतेसस्वपि वादस्यान्ते हृते स्वसिद्धांतचिरंति योऽपा नुयोगयोस्तु कथात्रया
वेदकत्वा नयोरेव कथावसानिकत्वमित्यर्थः वादद्वारा फलजुसंबद्धं नजयइत्यनया वादानंतरमुत्तरम् परस्थापनाबलेन वि
तंडातत्वकप्रतिवः प्राकृजल्पे तद्वाणमित्याह वादानंतरमिति स्वपक्षेति प्रतिवादिन स्तं नस्त्र त्वनिबन्तु परपक्षस्थापना
ज्ञानजन्ये च मस्त्रवेति नतव्याप्तिः अत्रं वादवारणा यो चरं वितंडावारणा यदेत्वा नासत्वा द्यंत विशेषणाद्दूषणमननि ४८
ध्यायेति प्रतिवादिना दूषणमनविधाय स्थापनाकरणो सत्प्रतिपक्ष एवस्यादिति तद्वयात दूषणमनभिधाय स्थापनाकत्वत्यर्थः
वादिनेति स्वस्थापनादूषणमुद्भाव्य प्रतिस्थापनादूषणेत्यर्थः केचिदिति आचार्या इत्यर्थः संक्षेपनइति नाहित्वाजासह स्वपक्षे दाणस्त्रन्यत्वान्नायमपि

स्याध्यादिस्व त्वहारामूत्व चादिति वाकंटकमुद्धत्येत्यर्थः अनुक्ते तिप्रसक्तं ह्रस्वकमुद्धत्वन्नवादिति विरामुतन्नु सु ग्रा हाणा ना
नाप्रतिजानमुत्र आपणानां मजावेततदु या मानत्वात् गुणमप्राप्तकालार्थांतरनिरर्थकापार्थकानामांनुक्रमनानामना
नवतुक्रमाख्याणाप्रतिज्ञाहानिप्रतिज्ञांतरप्रतिज्ञाविरोधप्रतिज्ञासन्यासहेत्वंतराविज्ञानार्थविक्षेपमता
नुज्ञान्यूनाधिकपुनरुक्तनिरनुयोज्यानुयोगपर्यनुयोज्योपेक्षणापसिद्धांतानां अनुस्रतानामन्योन्ये
ज्ञानानुभाषणाप्रतिज्ञयेनवाद्यकोपदूषणागमात्रमनुभाष्य तत्र ग्राह्यविशेषहेत्वाभासेन दूषयि
त्वाप्रतिवादि स्वपक्षे स्थापनां प्रयुंजीतेत्यर्थः एवमेवेति तत्तोन्यर्थितत्वात प्रीत्स्वपक्षे दूषणानां
गंप्रतिदूषणानुक्तयाख्याणामनुस्तां ततउच्यमानग्राह्याणामनुस्तानां तत्रापा
न्यासहितनुक्तप्राणमनुस्यतानां मन्योन्येत्तीयपक्षस्थितावाहित्वाभासेन प्रतिस्थापनादूष
येवएवंकर्त्तीतरेपि पूर्वेषां दोषाणां मभावेनतराभेरषामुद्भावनं अन्यथानवसरग्रहणा निरनुयोगः स्य
दित्यर्थः हित्वाभासानां प्रतिपन्नाद्विति सेहा कृयाख्योर्नाविशेषत्र्यर्थदोषत्वेन प्रणिधानगुम्फतमाव

रमनुसंधायुन्मितिर्भावः एवं विधातिपूर्वस्फुरणे नोत्पन्नम् अनवसरग्रहणा निरनुयोज्यानुयोगापत्तेरित्य
र्थः वचनविपर्यासे सनिदोषस्फुरणे तत्वादप्राप्तकालादिकं चतुष्कमवसानग्राह्यमित्यर्थः अप्याप
ते विप्रतिज्ञाहान्यादीनामनुलंघनीयत्वादितत्तदुद्दशीकमुक्तं ग्राह्यमित्यर्थः तथोद्भेदकदेशी दूषयति तत्रेति
स्वतस्कनायदेत्यासः न च लक्षणशून्यत्वात्पादिकंटकोद्धारः सप्रतिकृ पंचावयवेन सिद्धसिद्धरूपसंपत्ति
प्रदर्शनात् स निर्यक्तिवइति पृथगेव कंटकोद्धारः कार्य इति प्राप्तिजय्यप्राप्तकालादिचतुष्टयस्या
कीर्तावरफो दोषः आकांक्षायपदार्थः धर्म इति नत्प्रतिसन्धानाधीनहेतोने नवत्तविवक्षितचतुष्कस्याप्य
यथाप्रतिज्ञादिन्यायदयोन्यार्थप्रतिसन्धानाधीनज्ञानाइति श्रुतशून्यमाणेनयार्थ
कत्वात्यांवर्तथा यथाप्रतिज्ञाहान्यादयोन्यार्थ निरूपणतयोत्यमना ग्राह्यमिति विचे • कथ
निरूपत्वादुक्तग्राह्याणातेत्रचारः शून्यप्रमाणावयवार्थनिरूपणतयोपरतन्त्रस्वतन्त्रः वापिनोपरमता निरुक्ता ४२
तिसं दार्थिकाः एकदेशिनमाह तदयमितिदूषणोपक्रमस्तु जल्पः वापिनोपरमता निरुक्ता
शोडिर्ये स्थापना विदायक व र्ततइत्यर्थः • वस्तुतस्तु वाद्याशयस्य स्थापितेतरपरेण

द्रोहाद्यौ वै नैवाहि नावनार्थं तेपु शिष्टानाम नानिप्रेतइत्यपव्यापे कुनन्नक विप्रसंगात् नह्यस्थापकस्यापि जल्प
इतिसांप्रसाधिकाः असामयिकी निसहजननवति वाद्धिपहति वाद्धिमं मत्सायद्धिस्या तस्यस्याहित्यर्थः तद्देतनु दूषयति तन्नाहि
यथैकस्य संप्रस्यैकाश्चरपरस्य व पराघतेन क्रोनि रूपयाद्रूपैशापत्ते नवितकथा भविष्या वाद्धिनोपिप्रसेक
तदुन्नयत्रान्योनि स्थापनात्तस्योप्येकाकथानाविताहनिरूपतोद्भव्यवत्पेनानुनानुनवविरोधाहित्यर्थः वितंडायामपीतिवा
दिवाकयोः एकोहराप्रवृत्तेयुगपदेव वाक्यमितिभावः तूष्णीं निसंधिकृततयैत्यर्थः इतिजल्पकलातिरिक्तस्यैव वादकातार्घट
कस्यफलस्याभावात्तजल्पयेनानेकाकथासंभवतिभावः प्रतिवादीति प्रतिवादिस्थापनेतरेति स्थापनाविरोधणसंभववार्
णाय तेन प्रथमस्थापनामात्रज्ञानजल्पकचेति सिद्धान्तं विजिगीषु प्रथमं वैकंप्रति स्वैवादिसंभवतोपि वादविशेषस्यायं
स्थापनाज्ञानजल्पचेनतद्यवच्छेदस्याप्यसंभवात् अन्यथा प्रतिवादिस्थं भवति जल्पविशेषहिभ्रमापत्तेः तस्मात्स्वविपक्ष
स्थापनाहीनाविजिगीषुकथावितंडेतिलक्षणांस्वस्थापनेति विशेषणं विरोधितस्थापनेतरस्थानुक्त्याने प्रतिपक्षप्रतिवादिसंभवति जल्पेनातिः

व्याप्तिः तेनोक्तिमात्रविरहादित्यर्थः वादिवितण्डावित्यादि छन्दयोः विशेषमधिकृत्यैव कथैवं संभवतीत्यर्थः दूषणत्वेनेत्यतिव्याप्त्यावतद्वैवनित्य
चाथ अनुमानेऽसत्प्रतिपक्षादिचैनोपन्यस्यमानत्वस्यापनेत्यर्थः अन्यकथान्तरतद्विषयेपूर्वालंभपर [illegible] द्येषु तत्र निरोधिया
हेत्वाभासत्वं व्याहितत्वाभासइत्यर्थः तत्र तिअनुमितिकरणात्वेन तायोऽभावः अनैकान्तिकादिज्ञानाभावः तत्सतियोग्या
ज्ञानं तद्विषयत्वमनैकान्तादिपंचकस्येत्यर्थः तत्कल्पं दूषयति सहहासंबन्धे तत्रान्यगुणाच [illegible] नित्यचेतनुमीयते
लिंगं प्रतिज्ञानैकान्तिकतयाप्रतिसंधीयते व्यभिचारप्रतिहेतुकः तथा बत ज्ञानैकान्तिकः धीविषयस्य गुणाच स्य इव्यच मपि प्रति
हेत्वाभासत्वं एवमिति अन्यदापि विपक्षविरुद्धरति लिंगाभासचेन प्रतीयते तत्रापि पृथ्यमलक्षणप्राप्ति व्यापकं द्वितीयलक्षे
गात्वं व्याप्याप्तित्यर्थः नन्वेतीय इति सत्प्रतिपक्षदृष्टान्ता यामति प्रवृत्तसीयत्वेऽकृतकत्वमपि हेत्वाभासो भवति न बत तत्र [illegible] मिति [illegible] ५
सिद्धेपि वाधितमित्यर्थः यद्वतिअनित्यत्वनिरूपितव्याप्तिपक्षधर्मताप्राप्तिति [illegible] न्यतं गुणाश्चेत्याति द्रव्यत्वेपि हेतुर्न स्यादित्यत्राथअनुमि
तिकारणीभूतेत्यत्र तृतीयालिंगपरामर्शः कृतकत्वलिंगविषयकः तस्मादभावान्निरूपकं पक्षाप्तिपक्षधर्मतावैशिष्ट्यकृते

केचेप्राप्तिवत्त्वं तन्यत्वं हेत्वाभासत्वमित्यर्थः दूषणत्वं [illegible] तितथा प्रतियदी दोषच मैत्रीवियादि हेतुदोषत्वं वस्तुतः संदेह विरहतु
नुमानः संयोगविरहत्वेनेत्यर्थः प्रतिपक्षे चिति एवं सत्यनव्याप्तिपक्षधर्मताप्रमितिविरह इति [illegible] एवानुगतानुमितिप्रतिबन्धकतेति
चाभासलक्षणाभित्यर्थः [illegible] यतिअसिद्धइतिबाधस्यापीतिबाधे [illegible] चेव्याप्त्याभावः [illegible]
पक्षधर्मताभाव इति [illegible] नैवोपपद्यते तथा बाधिक इत्यर्थः अन्यथा सव्यभिचारतत्साध्याभावसाधकतादोषोनकूचा
तृतज्ञानकेनैकान्तिकेनासहधारतास्यप्रभावइति [illegible] इत्यर्थः यद्यपि सर्वत्र एवमपि तिन पक्षद्वयसाधकतालिंगत्वा
स्यमानिवारादिवस्तोपद्धिरपि विषयके [illegible] चाभासत्वमित्यर्थः यद्यपि सर्वत्रैवासिद्धसंकरस्तासिद्धो दोषःप्रसज्यते तथा
[illegible] वासा [illegible] पत्ती [illegible] जांस्यतोदूषणाव [illegible] मचान्यासिद्धोकदोषरूसाहोव्यत इति तत्रोपपत्तिव्यवस्थितिः अ
निकान्तिकस्यैवानैकस्याविरुद्धस्य वासिद्धोपपत्ती वास्य [illegible] तोइपताहमतयाप्रत्यक्षेचाहेतिभासत्वं इत्यर्थः हंतेवं [illegible] प्रिया

सिद्ध्यादयश्चायुक्तं वेत्यत्र ज्ञातासत्प्रतिपक्षः तथापि विशिष्टान्तरं गत इत्याह नन्विति निश्चायकत्वाति मैवमिति तत्रावश्य
नाशश्च यावज्ञानादीनां तत्रानवस्थामाव्याप्याद्धि वैशिष्ट्यप्रमाणे इति पक्षतावच्छेदकनाश्रयासिद्ध्यादेः पृथक्त्वेदोषत्वं व्याप्ति
विशिष्टधीप्रतिबन्धकपरंपरया ग्राह्यपि पक्ष्यदोषत्वापत्तेः किंतु अनुमितिप्रतिबन्धकस्यैव तथात्वे एवं वासिद्धायं नित्यादि
ग्राह्यस्य लोसिद्धस्यैव पक्षतिबन्धकत्वदर्शनात् व्याप्त्याहि सिद्धाहि व्याप्तस्य वप्रतिबन्धकत्वं कृपान्तरे चाया
सिद्धादिना अनुकूलकस्यनापत्तेरित्यर्थः तद्दोषेति अपितु प्रतियाहोदोषस्यैव स्वातन्त्र्यासत्वमिदमेवात्र निरूप्यत इत्यर्थः अत
एवानुकूलतर्कज्ञानाद्याद्यापित्रयोन दृष्टवत्त्वेनास्याइत्याह व्याप्यत्वासिद्धाविति अनैकान्तिकस्यासाधारणदोषत्वं स्पष्ट
यति अनैकान्तिकस्येति विरुद्धस्य तस्य स्पष्टयति विरुद्धस्येति नन्विति अनैकान्तिकस्य साधारणदोषत्वं स्पष्ट
यति अनैकान्तिकस्येति विरुद्धस्य तस्य स्पष्टयति विरुद्धस्येति नन्विति निश्चयसाध्यं तु आश्रयासिद्धिघटकत्वादसिद्ध
त्वेन तत्त्ववतिस्पर्शः सत्प्रतिपक्षस्य प्रमाणात्मनो बाधस्य च केवलाः स्वरूपेण केवलादिदोषत्वाभावस्यापि न्१ ५२

स्योति स्यावितिअनुपसंहारित्वमिति व्याप्तिग्रहानुकूलस्य धर्मस्य पक्षातिरिक्तावाधायाति रीत्यवतीति सिद्धप्रविरहावानुपसंहा
रीत्यर्थः एवमुपाध्यैरपि व्याप्तिविरहनिश्चायकत्वेनासिद्धप्रवेशादेव त्यर्थः पक्षातिरिक्तेतियत्किंचितिरिक्तं यत्साध्य
वत्मात्रं वृत्तित्वं पक्षातिरिक्तं यत्साध्याभाववन्मात्रवृत्तित्वं तस्य योगः स्यैव अनैकान्तिकत्वात्र साध्याभाववत्याहेत्वे
विरुद्धवारणाय विरुद्धतावि विरुद्धस्य पक्षताहज्ञायां च साधारण्याख्यस्य हेत्वाः शङ्कनायां हेत्वाभासे स्वरूपस्या हेतुः पक्षातिरिक्ते
तिसाध्याभावाद्धि दोषतां दार्थवत्तु पक्ष एव साध्याभावातिवर्तत इति तस्योक्तः तावतापि सद्धेतावतिव्याप्तिः स्यात्साध्याभा
ववन्मात्रवृत्तित्वाक्रान्तत्वावाप्तेतात्रादिति तद्वारणाय साध्यवद्वृत्त्यादिस्पष्टीरूपवन्मात्रवृत्तिरेव ननु तदन्यपदं हेतुवद्वेष्टे
का एव प्राप्तिर्वत्कतः स्यात् तोः पक्षतादशायामसाध्याभावे न तस्य निरूपः शङ्क्य ज्ञातृत्वादिसाध्येरत्नस्य तस्य त्वस्य
च वृत्तित्वादिति तद्वारणाय स्यानिर्दोषः पक्षातिरिक्तेति साध्यवद्धि दोषता ज्ञोपि पक्षातिरिक्ते साध्याभाववत्तित्पक्षमात्र
वृत्तित्वादिति तत्संग्रहः एवमपि ज्ञानाकाशादावव्याप्तिरतिव्याप्तिः तस्य साध्याभावाभावः वदन्यत्वान्नादिति तद्वारणाय धर्मपद

अनुपसंहार्यनैकांतिकमिति चेत्तन्न ॥ साध्यवन्मात्रे। द्वितीयं व्याप्तिर्द्वितीयपदस्य साध्याभाववन्मात्रवृत्तितया
वानिश्चितत्वेनैवेत्यर्थः तत्र शब्दनि[ष्ठ]स्य चानुमापकस्य शब्दत्वस्य पक्षतादृशायामसाधारण्यसंग्रहो भवति एवं पूर्वप्रतीक
स्यापि साध्यवन्मात्रवृत्तितयानिश्चितत्वेनैवेत्यर्थः तत्र शब्दनित्यत्वानुमापकशब्दत्वस्य पक्षतादृशायामसाधारण्यसंग्र
हो भवति एवं पूर्वप्रतीकस्यापि साध्यवन्मात्रवृत्तितयानिश्चितत्वेनैवेत्यर्थः तेन शब्दनित्यत्वानुमापकस्य शब्दत्वस्य पक्ष
तादृशायामसाधारण्यसंग्रहो नाव्याप्तिः अनुपसंहारिसंग्रहश्च साध्यपक्षे एव साध्यतत्सहभावे सहचारिते
यावत्तन्न तरवद्वृत्तितयानिश्चितत्वेन एव। तेन तत्रापि वृत्तेरशक्याद्विवारणात् यद्धर्मपदे इदं ह्यत्वं साध्यमित्युक्त्यावाक्य
कानुरोधात् हि अनित्यत्ववति शब्दे तदभावगतित्वाकाङ्क्षापरिमाणतो वर्ह्नेतेन च साधारण्यपक्षातिरिक्ते नित्यत्ववत्सदसद्दृष्टान्ते
न सहेतोर्जनकत्वादित्यर्थः द्वितीयविचिंतिः असाधारण्यादि व्यतिरेकः साध्यतदभावसहचारोऽशेषव्यतिरेकरूप ५२
हसाधारण्यात्मके साध्यासाधनाभावस्यापि सिद्धवर्थीसहेतोर्भवतित्वावृत्तेस्तत्स्वरूपासिद्ध यानोभयसा

ध्यकत्वमतो न सहेतुतत्त्वनकत्वानित्यत्वस्य साधारण्यात्वं तत्र नास्तितदृशायां चेदं तत्र ज्ञानमतीत्व्याप्तिमित्यर्थः केवलान्वयी
ति केवलान्वयिसाध्यकत्वं मत्स्य केवलान्वयिसाध्यकत्वेन भवति असाधारणता सूक्ष्मोपि न भवतीत्यर्थः एवं व्याप्तिरिति ऋतं हेत्वाति
विरुद्धस्य साध्याभावव्याप्यत्वाच्चासाधारणतास्य च साध्यतदभावकुक्षिसंकर इत्यर्थः एवमिति असाधारणता विरुद्धसंकी
र्णो न भवतीत्यर्थ व्यापकतादृशायां नित्यः शब्दः शब्दत्वादित्यर्थः व्याप्यत्वासिद्धीति आप्तित्वः शब्दः शब्दत्वाद्वित्यसाच पि व्याप्यसिद्धत्वे पक्ष
तादृशायां तद्धीनां व्याप्यत्वासिद्धिसंकरः सर्वत्रेत्यर्थः तदेवाशीति केचिन्नासां नांद्वयसिद्धिसंकरेपि सद्भावव्यभिचाराद्दे
रूपादिमेघाद्देहः तत्राप्यकपक्षेव्यापकीवकयोः संनिपातत्रपक्षीव्याहोषः पृथगपारत्वेवशतित्वतोदृहूपकषड्वा
स्मयोरुद्धसंनिपातयसेवदूषकताबीजं तच्यापत्तेर्भवतिसदवहोषयथानिसः शब्दः कृतकत्वादित्यत्रपक्षेदहृशायां
साधारण्यस्य तुल्ययोरपि दूषताबीजप्रमगतिते च स्फुरणानियमः उन्नयस्फुरणेनावनानियमइत्यर्थः केचिद्विप्रो
चायोइत्यर्थः ननुविरुद्धचनुपाधिः सवसर्वं इइतितसस्यावश्यं विवेवलीयचेदमसाधकं साध्याभावसमा
नाधिकरणत्वाद्दितितिहचर्षेपर्यवसितनियमांशोपपत्ते एवेत्यत आह प्रायधेहितिसाध्याभावाधीतौ सकलवात्रेतिप्र

तिप संकेतपासप्यीः विरुद्धस्येति केवलान्वयिनः साध्यस्याभावाप्रसिद्धेः तत्साध्यको विरुद्धो न भवति तथा केवला
न्वयी विरुद्धो न संभवति केवलान्वयि साध्यकस्य तस्य सद्धेतुत्वात् अन्वयव्यतिरेकी साध्यकस्य तु साध्यरूपान्वयादित्यर्थः दृष्ट
ताबाडाप्तिरिति विरुद्धेति दृष्टान्तताबीजं साध्यसत्वाव साध्य साध्यकं च सेतरनेह साध्यकप्रमेयत्वेनासिद्ध स्य साध्याभाव व्याप्य
त्वादित्यर्थः एकधर्मीति निरुक्ते तिककं च धर्मीनित्यत्व व्याप्य च प्रकारिका एक शब्द धर्मी च प्रकारिकापत्ताविषयता ताक्विधताद्
पप्रतियोगिज्ञानत्वव्यापिकस्य च घटस्याप्नितादृशत्वतस्यैवाभावप्रयोजनं शब्द धर्मिकेन द्वि विषयतेतत्सर्वे ति योगिनी
येच्छेज्ञानेतद्धस्तातिपदार्थं च न व्याप्य वकृतकत्वस्याभावाव्यत्रेनित्यत्वः शब्दः शब्द इत्यनयध्यत्तासम्भवालं बनोऽनुम
वः हेतुत्वरूपत्वादनित्यत्वव्याप्यं ब्रवत्याचं अनित्यत्व व्याप्यं व कृतकत्व चमिति सद्धेतुत्वं बलो ... व्यः स्यादित्यर्थ
योरेकत्र साध्यता विरुद्धयोर्व्यापकयोरपि तेन द्धयोपव रोधि व्याप्तिप्रकृतधर्म तावच्छेदकप्रतिरोधकस्य व्याघातलक
त्वं सत्प्रतिपक्षत्वमित्यर्थः नास्वविति विरुद्धः व्याप्ययोरेकत्र सामतता विरुद्धयोर्व्यापकयोरपि सिद्धिविधमित्ता ५२
विरुद्धाधकरूपं स्यादित्यर्थः ननु विरुद्ध व्याप्यादिपदकृतः धर्मिताव छंनारोप्य ... तदप्रसिद्धिर्दोष ... इति चेत्

उत आहाप्ये हेतुमितितया व स्वव्याचकतक चस्वछेदक्वे व्याप्ति पदार्थ संच्ययोः स्पातया वेदप्येदसिताया अस्याघाति मन
मात्रेप्यंतद्ध अनित्यत्वव्याप्य चेयत्र का विरुद्ध सिद्धप्रवेत् न रोप्याप्रसिद्धिरित्यर्थः निराकरोति वा मिति तथा स्वाति विरु
द्धयसामानाधिकरण्यं मितिर्न भवेतदति यत्निन्नपरामर्शनत्र बाधप्रतिवाप्तः स्मृतिः परुदर्शयो अगृहीतिः स्वप्नकाले
बनोतदंभवतीपक्षताहित्यपदार्थो विद्ध्यत्यर्थः अन्यथेति नादिप्रतिरोधो न्याय्या निर्विकल्पक शक्य तद् त्यर्थः नन्व प्रवेत्तिपर
स्य प्रतिबंधो न ल्पुमिति जन्यते साव कारस्य धर्मी देकीत्वं वति विरुद्धा र्थी न गाहि चो दर्पी रंशात्य रूपो स्येघ तेइतितर
लिपि स्वां सत प्रा हस्तन्यायेति वृत्र साध्य तद्दमाया विरोधेन याचक इनस्य परज्ञान प्रतिबंधक त्वेन साध्याभाव व्या
प्य स्यापि साध्याविरोधेनविचारोऽपि रपि साध्यप्रतिबंधकाविरोधर्मिक ज्ञानस्य प्रतिबंधकत्वे तत्र जातु इतिका
रणीभूत तदुभयोः परस्परतिबंधकत्वं अनुमितिस्थलहेतुराणाभ्रम इति विरुद्धवदेव रवाकाशः मनतपुटेत प्रतिबन्धक
वाविवारयति इदं हि विनाप्रयुक्तत्वानुमिति व्याप्तोत्यघतत घटितमितिनवि तत्र समानकालत्वं दूषयति विवनेति निद्र
नवनुपदर्शयतिव्यातिया मपपदं सवाहियेन लक्षणविधाप्रशमर्थयोजपद्यस्या दित्यर्थः अनीयइति व्याप्ति घयस्य पु

गप स्युतिद्धवाप्य संस्क॰ द्विधकत्पंङ्ग्यानद्वयमेकदामेकदाप्रंतत्संरवंपक्षक्षपितात्सानद्वयमेकदेत्नेमेयातद्धिश
आत्मानद्धवमद्वाभावतज्ञानलक्षणाएवमंतव्यंनवज्ञानन्वनुष्टयमेकदानवतिसोद्धिशेषलंकानं [illegible]
इतिसामान्याविशिष्टात्मत्वात्याद्धिपक्षधर्मतासमूलकालंवनंताव्याद्धिसातिसमूहालंबनमनुभूतदुष्ट्यचलनि॰
श्रांतत्वात्रेवनस्तुतायांतिंत्रपरामर्शः स्वपरस्परप्रतिबंधकतकायोनीलकइतिसंप्रदायमतमाहयद्वहीतिवर
सकारसंबंधवतिज्ञानस्यवतित्वाशायनत्वयंप्रतांतरमात्यदेवतिसंस्काराद्धिद्वाधरूपयोःपरस्परापतिबंधं
त्वव्याप्तिस [illegible] यत्रतरत्यर्थःएवव्याप्यत्वासिद्धावपिप्रतिबंधस्यापदीवचारस्पदएवव्याप्तिरेवेतिदेवनोत्पद्यतेइत्व॰
तेषद्वतिनावकः [illegible] विधेयत्वमितित्रपाधिधेयत्वंधर्मस्यलेखात्पंतात्नावप्रतियोगिताकत्वचेसहितघटमात्रव
त्वघटपिवाद्वसमान्यानावतघटत्वमत्वप्रंसांघटवितिष्टंप्रतोमात्रेतिएवमपिंतेतदद्दर्शनेदृशायांस्यमति
होइष्टकः यद्वघटनिष्ठात्पंतात्नावोत्निधेयत्वप्रतियोगिकःघटनिष्ठानित्यानावत्वघटनिष्ठान्निधेयत्वा ५८
न्यात्नाः तत्रापत्रकपालात्नावोघटानिष्यनिवारवारस्यानित्यपदंयद्वपदंहा पिघटान्यान्यानावादेत्वानित्या

थापिर [illegible] यान्वाप्रिंस्पतिपक्षोद्वधवःप्रतिरोधगपःकैनरेतगोरमारो शोदप्रात्रंलाघवादित्याशाय
त्वन्वतमव्यमतिद्धिशितेकपरत्वंतथावयत्रात्नयप्रव्यतिरेकःतत्राव्याप्तिरतआहान्यतरत्रमितितथाव्याप्ति कु
मितात्वमाव्यतिरेक [illegible] तांचनमासिद्धतत्राव्याप्तिरतःतावकप्रमाविरहतज्ञ यप्रमाविरहोवाविकल्पितत्वर्थः तन्वितिन
र्नैायव्याप्तिप [illegible] प्रमितेतमासिद्धिप्रतियोगव्याप्तिद्वयत्वेनलिंगीयव्याप्तिपक्षधर्मताःप्रतिपन्नेरपिविरहोना
सनुतुस [illegible] दिमर्थःअनेनलिवहेषेताव्याप्तिपक्षधर्मतावैशिष्ट्यविरहोसिद्धिरित्याद्यःप्रिद्वद्यमित्याहनिवप्रति
अानेत्यवास्तनत्र प्रत्यर्थादित्यप्रदूसेचेना सत्यासिद्धइह मपिस्वरूपासिद्धतन्ततप्रित्यर्थःव्याप्यत्वासिद्धाश्रितत्वपाद्धि
स्यदनकत्तपक्षाज्ञावस्तत्रेप्रतपूपत्तेवस्वलेवव्याप्यत्वासिद्धिरित्यर्थःअन्यतिबदमतितेघटमकदास्पभवतित्यर्थः
वाप्ती [illegible] नवद्धा नेत्रावनवाधादित्वेव्याप्यत्वासिद्धव्याप्तिधीविरहःअन्नायाजोनिनतरहशाज्ञावंवाधादितेत्र अपा
सिद्धेःधधीविरहःपक्षधर्मताज्ञावनवनलाज्ञावनवाद्धहितिस्वरूपासिद्धिःपक्षधर्मताधीविरहोदूषकताबाजमित्यर्थःएव
मिति नालिंगाद्धतिरिक्तेनत्वावपृथसर्थःअतएवेतिअसिद्धेसत्वान्निनारेवप्रतत्तपामित्याकृपा विरहमात्रंवाधहेतदनंबधीसा
मयप्रत्वीतिनात्राससा त्रयाप्तिधीतिपदेसाधनावप्रमाविनातत्रप्रत्यक्षिवरोवासिद्धिर्वायत्निती दि

वसाध्यप्रसिद्धौ स्वतोऽस्वतादूषणं कृष्णोक्तेचान्नासइत्यर्थः एवंयत्रापि साध्यसाध्याभावप्रसिद्धौ प्रसिद्धिविषयत्वं तथापि साध्यताव
च्छेदकप्रसिद्धिविषयकज्ञानस्य साध्यप्रसिद्धेरभावात् तु दोषः इति वाच्यं नासइत्यर्थः वा विरोधस्यापि हि विरोधाहितत्वे तद्वाचि ज्ञानस्य साध्यतावच
प्रसिद्धत्वे दोषः बाधवत्सु गोविन्दे तद्व्याप्तिनिरूपितत्वे किंचित्साध्यत्वे बाधानुपपत्तेरप्रयोजकत्वात् प्रसिद्धिबाधकेप्सितत्वे दूषणकत्वात् सिद्धसा
धनेनपक्षतापक्षः साध्याभावप्रमानुत्पत्तेस्तथापि वा तत्त्वप्रतीत्यर्थः नतु हेतुकालप्रापकत्वज्ञाने सति तद्रूपताप्रतीतिस्तत्त्वस्य विशेषादर्शनत
निवृत्तेर्वाच्यत्वेन मानान्तरसंदेहात् तद्विकल्पतद्रूपविरोधिज्ञानं हीति साध्याकारिज्ञानप्रमाणमगिपरीतकाद्यैः साध्याकारी गृहतः प्रतीहितं
षकेनतु तद्व्याप्यस्यप्रतीतिव्याप्यस्य स्वरूपं तद्यवच्छस्यप्रत्यक्षेऽपि दृश्यमप्रतीतिविषयत्वमहर्शनात् तत्र चाव पातः शेषस्य इत्याह वाप
देशस्य तु संशयप्रत्यक्षेऽन विरोधिज्ञापीतचस्यव प्रत्यक्षेणैव नास्ति किं चानुमितिः साध्वनप्रत्यक्षेऽचवि शेषविनाप्राप्तावां चानुमानेप्रतिवन्ध
कदर्शनात एवमनुमादिकेऽपीतवाज्ञानानिश्चयेऽसत्यपिपीतप्रत्यक्षेण वह्निव्याप्तापात्यक्षस्य च विरोधिज्ञानतत्वं मितो नु
नेवं अन्वयव्यतिरेकान्यां साध्यस्यावनिश्चयस्य तस्यैवप्रतिबन्धकत्वावधारणादित्यर्थः केवित्तु सिद्धस्य सत्त्वेऽनादेयत्वमि
तिस्वरूपतत्प्रयोजकस्य तत्र प्रतीत्यर्थः तद्धि स्वप्रतीत्येऽकेहि सति स्वार्थानुमाने सिद्धसाध्य नहोषेन स्यादप्रतीत सत्येऽद्दोषमाद्दित्य
वोचेः तद्वित्यमिति एवंहि सति स्वार्थानुमाने सिद्धसाधनदोषेन स्यादप्रतीतत्वे तद्दोषवादित्यर्थः उदाहरणमिति इत्थं रोऽनके षीपाद्दा ५५
विषयादिग्निसिद्धमितिहकमानबाधितत्वात् कार्यत्वेन तस्य सिद्धेः अनुविनश्वरत्वात् कपालाद्यारम्भकत्वं स्वरूपसिद्धिविशेषादि इति व्याप्ति
नकपसाध्यत्वात्तके गगनेन बाधितं लेखवत्त्वं पार्थिवीनीतैविल हेतोस्पर्शवत्वात्तेजोवदिति पृथिवीविलक्षणस्पर्शवत्त्वात्तेजोवदिति

सस्य श्रीस्पर्शतोऽगृहीतके स्पर्शान पराकृतं तां बाधितं एवं व्याप्याहावपक्षत्वं व्यानुपपत्तीवाति नहिपक्षत्वव्याख्यानं पक्षसंदेहं तद्व्यन्तमि
तेरूपतीवंवाच्यवाबाधकं भवतीत्यर्थः आजाग्येविरोषतां संदेहस्य हेत्वावसंकरोऽसिद्धिसंकरस्य सर्वेत्रिवबाधानेकसंकरस्य
पक्षवृत्तावेहेतास्यति नत्वन्यथाऽनुपपत्तिमानहेतुमवच्छादिसत्त्व बाधस्वरूपासिद्धेः ज्ञानेकांशांकासंकरादित्यर्थः दूषकता बीजम
नुप्रातो हेतोस्साध्यभावेन अयदूषकता बीजमात्रत्यर्थः एवं पृथग्लक्षणपरमा को भावनी यस्त्ववाक्यपरिहरतीयहेत्वाभासनिरूपणा
तरस्यामतु नयोरस्फुटीलग्नाहितदाना सेनापि वाव्यभिचारामासकत्वादनप्रिहप्राप्तं तत्रापि ज्ञातेः सव्यभिचारकत्वेनातिनव्यपात
इलस्य वत्ये तोऽनुष्चेपिद्धविषवनातोषिदुष्ट चन्नावनकिं तद्व्यवहितत्वाच्छलानिरूपणामित्याह स दूषणेऽविवादिनइति ना हि जा
तिप्रायमस्याहजात्यहत्यायदन्यथादूषणानि धर्मातः छलेन जातिनिग्रहकानांतदूषणं दूषणत्वछलजातित्यर्थः तेनानुक्तोऽनके चेत्के
वानुकलमपरोक्ष यदूषणाव नैतदपि छलं संगृहीतं भवतीत्यर्थः तेनेति इदमपि सामान्यछलमित्यर्थः उपलक्षणात्वित्यतेन
गकाप्रयुक्तेदलं तेदूषणावदनतदनुनाषतांतजातिं एवं वपरनात्पर्यो विषयेऽपि तात्पर्येसंवादेतादूषणावनन्छलमि
तिसामान्यलक्षणपूर्वकं तु सामान्यलक्षणप्रतन्नानन्तव्याप्तितनापरोपपत्तछलविभागमितिइत्यर्थः तनपर्यमलक्षणागनिग्रहाये
वाछलानादाहरतियथाऽवारित्यादिहेतुनिग्रहयोगाव्यपचारछलान्याद्वाहरतिएवमित्यादिन्त्रवापिलक्षणायाप्रयत्नेनापि
यदूषणांतदुदाहरतिययेयविषयमतानुसारेणावसामान्यछलमुदाहरतयथावोपवारङ्गतत्वादित्यन्यदपिसामान्यछलंतु
संग्रहविनदिहमितिअन्नापिपदंसंगारभ्रदाहरतितथैत्यादिनवदतिअनाद्यानुदाहरवतीलनेनानिग्रहायेणगभीवहितिप्रयुक्ते

केऽत्र नैव विच्छेदकं कल्प्यापि वा द्रव्यत्वविशेषमत्तापकृतिजन्यतिमद्भयवत्ता त्वतु न स्यानिरवयवत्वात्तथा यं पक्षो न स्वपूर्वत्र
प्रात्ययन स्वैः प्रकरे यं द्रव्यत्वं परतया न स्वप्रस्थूनां वितक्षेपामितिप्रयुक्तेन त्वत्र विच्छेदं कल्पयित्वा यं स्वप्रस्थूनां तितके रा
नवत्तीतिसाध्यतापित्ततत्रबाधितं स्वपुरुष्यस्याप्रत्ताबाधितत्वर्थः शालिसंवारमुद्राहरति नवेत्यादिनानेपासाध्यत्वे तो यं नवकेवल्य
दित्यवन्नतन्नासाध्यतानवपात्रप्रयुक्ते संस्थानिपाद्या द्र पापवनं कुतो स्यनवकेवल ... साध्यप्राप्ति कमितिप्रचोः न्दे स्यविद्य
विपर्ययो मुदाहरति यथेति शैवं चेतदेश्यता वच्छेदकं तद्रविद्येय चन्नकल्पापि चाप्र ... यतीपोः एवमित्तिनि कृतत्वा व्यवमुदिस्या
द्विविपपर्सिद्धत्वनीयः॥ श्री॥ ॥ श्री॥ स्वव्याघातं दूषयति तत्र कवेन्द्र धन्मत पाहे चात्र त्वनिरूपणानंत रहा तो यिल
गत्रहत्वान्नचंद्रशीयतव्यत्तिर्हि निरूपतां त्वा गाढमारि निरूपणाणि स्याहाथातृतिथिहि साधु पिति आसिद्धं स्थिर क
स्मितत्वव्यं नवे वतनिरनुयोगः यत्र कल्प्येत त्वप्यतच्छेदत्वं यमावत्तेनीयासिद्धपिति विद्यमानायां कास्य धतुव्याव त्रत्नो
यह पण ॥ स्यप्रयोगमिति तथाहीत्यन्न हीदं विंचु चानिमयद्वसिद्धमुक्तरे चितुकस्य शाब्द स्वरूपासिद्धचादित्यर्थः न शाद्रित
त्वनियमानप दूष्यः प्राप्ति दोषात् विवेक स्वस्ततिनच प्रासिद्धमवविकृच स्य वा सिद्धेत्पर्णत्तस्यैवान्यस्य ज्ञाद्विति चिंताकुर्य
ततस्यवहारानुसारे ॥ न स्वरूपासिद्धौ तमस्मिन्तत्कृत्ता जातिरेव तथा वद्धलीन्कृताशिं तत्र व्यापकमित्यर्थः अद्वितीय इतस्ति
बलवच्छादकस्यानुमानस्य सत्प्रतिपक्षाकरणाद्यीनुपन्यासे तद्धान स्यानिति विषयकं च साधकेनस्कं हेतुनाकं स्वव्याघातक
वमल्क्षितावस्थे चेन स्वव्यप्यानिर्विषयकं वैसिद्धेः एवं नवसातात्र

५९

रिस्तहितापादितिस्यर्थः तदद्वीतिये मादिनहूपे ॥ प्रतिद्वर्मप्रतिकृतत्वे नजातिरूपनं स्वव्याघातं दूषयति प्रतिपत्तिविषयी तीनैव स्वप्रापि
व्याहतिनिश्चयं विनानुमानं तु नतथा हादि स्वप्रवृत्ति पक्षतयोपन्यस्तंतथा वस्येन प्रतिपक्षेण स्वव्यापनं मप्रतिमतु स्वेनैव स्वमपि
व्याहतिति स्वस्य स्थिरप्रवृत्ति पक्षचासंभवात्प्रत एव स्वविस्येव सहिपक्षस्य जातित्वादिजीवः सिद्धे दित्यर्थः नन्वेवं सति स्वव्या
घातकवलस्यात्प्रकृत मेतदेव पतत्स्व व्याघातकतावाति तद्वयं नवादिति स्वतस्तु निस्वक्रियाविरोधमादित्यर्थः स्वव्यापनाताव
साध्यविसमेन व्याप्त्यपेतस्य स्वच साध्यपि समाहि रूपप ॥ तिस्माहिनाव्यापत्य तत्राव्याप्ति लर्थः अप्रामाण्य यतिनादितेन स्य
सनातीय यान्निन्न याच्यन्यायस्य व्याहृतितत्स्व व्याघातकं तथैव जाति चंतयात्र जाति चाद्रानाधीनं जातिचक्रानमित्याशा अप्रय
इत्यर्थः नैतदहितिस्याद्वप्य समाहि चतुर्विंशत्यन्यतमेन धर्मेणाय सजातीयं तद्वारा स्वव्याघातकमस्ते रजातिः अत्र वन्यतमत्वं
वर्धितमेतद्धिनापि जातिनिरूपकत्वं संभवादित्यर्थः साधर्म्येति साधर्म्याणात्पत्रं तत्त्वं साधर्म्यसम इति साधर्म्य स्व च स्याघ
जातिनिरूपकत्वं समत्रेषां मपी त्वात्र प्राय त्वर्थः नाद्य दूषयति यत्र व्याप्ति पक्षधर्मता रूप स्वयमेव साध्याविकल्पपरमेवोत्तरम
सदृशिकतया जातित्वं नवाति तत्र जातावव्याप्तौ नेतद्व्याप्तिनस्या द्विकाल्पावबाहि मापि ह्या हप्राव्य तत्पदप्रतिपाद्यातद्वर्थ अप्रस
दुष्टिकाववहेरेवनाय्यमपत्ताकवनुगोदूषयति व्याप्तिप्रतिपदे वा साधकतावाद्यनयद्रसाधुतासधकमुक्तं यच्च यच्छ तत्वाव्येना
पिजाते वा दपुरस्कृत व्याप्तिक चेनन्दकुमयजातिसंगतद्वस्यर्थः एवमपि यापच्चधर्मचाक्रकर्योरणजाति स्वरूपसंयूहस्या
त्तत्राप्तपरामितिपरंपरत्वान्निरपीयमानं दूषणापकतासाधकं च रूपं तत्र प्रयोजकीभूतं यद्रूपं पुरस्कृत्य मपाहित चंतकत्वमुक्तं नैरं ॥

ज्ञानेऽपि निरुक्तत्वेन स्थापनं नैवं पक्षपतितत्वादेः पक्षीयजातीयत्वमित्यर्थः इदं चापि सद्धेतुस्थले तु पक्षे सत्वे वह्न्यादौ हेतुर्यद्वा
अत्राप्यर्थो विशेषणं व्याहतिर्हमम धूमत्वेन धूमवानयं इत्यत्र वह्निव्याप्यधूमवत्वरूपेण चानुमानादाद्यार्थे कोटिद्वयमनुपाधिरेव
ज्ञाने च स्वरूपज्ञाने हि स्वरूपज्ञानहेतुर्नाशित्वात्तत्र हेतुः स्वाश्रयस्वव्याघातकत्वं स्वं ज्ञानेऽपि स्वेन रूपेण यद्व्याप्त्या
तं व्याहतमिति ज्ञानहेतुरिति येन केन रूपेण स्थापनाव्याहतिरिति तेन वह्न्याभासानां प्रतिपिण्डनाशः तात्पर्यमानपक्षसत्वदर्शितत्वं स्वरूपेण
नाव्याघातकत्वं संपादितम् अपि तु नैव रूपेण स्थापिताप्रामाण्येऽपि तेन सत्पक्षे तु अनुमितिलिङ्गबलवत्वान्न बाधितसाध्य
विपर्यये हि किं वा स्वस्थापनीयाव्याहतिः सत्तु तेन रूपेण स्वरूपनाशे अनुमितिलिङ्गबलं नास्ति वस्तुतस्तु साध्यापि तु सत्प्रतिमानान्न किंतु स्व
मानबलवत्वान्निश्चितबाधितसाध्यविपर्यये यत्रैव न रूपेण तस्य साध्यव्याप्तिरिति यत्र तथात्वं स्वमानाहृतकतापत्तेऽस्य केन
रूपेण सत्वप्रतिपक्षः स्वव्याघातकतेन वेद्यो हि स्वस्य व्याप्तिसंपादकः यत्र च विद्धिरूपयत्किंतु कुत्रापि साध्य
नैव साध्यज्ञानानां कर्तृत्वं न त्राकोऽतिरिक्तं साधकमित्यर्थः नाप्यद्रष्टिव्ययं किंतु द्वाभ्यामेव स्वरूपासिद्धत्वान्नानिष्टत्वं कुत्राकर्तृ
स्वितस्थले साधकत्वेऽमोक्षेऽलिङ्गित्वेऽपि मात्राशक्तिव्याप्तिहेतु सद्धेतोर्न वक्ष्यमाणतत्तद्धेतुस्थले तामात्राव्याप्तत्वमित्यर्थः नहि ती 41
यत्र लिङ्गमलिङ्गतस्य साधकत्वमास्ति लिङ्गत्वम् महत्त्वाद्यन्तु पक्षे साध्यदीपनकत्वं बहुस्थलानन्तरीत्यर्थः तत्संयुक्तेऽपि
स्थले धूमेव वह्निवानुमितेः यद्यथाशोऽपि तत्र पक्षत्वेऽत्र यत्राप्यर्थानुदित वह्निरेव तद्धूमत्वप्रयुक्तः तत्तमस्य तद्धानि
मपरात्रपक्षेण न तस्य योऽन्यकत्वं संज्ञावाहित्यर्थः साधनं शरद्धीतिप्यापि साध्यप्रमाज्ञानेऽन्यकत्वान्न तद्धेतुनकत्वं नि

वह्नुल्लेखसाधकत्वं स्वाश्रयान्तरव्याप्तमेवेत्यर्थः अन्यएवेति तथा च अविद्यमानवह्निविषयानुमितिर्बाधदोषप्रसङ्गे वित्यर्थः
ननु हलीपर्हलोकद्धृत्स्य प्रमाणलीपहस्व व्यापकत्वं वह्निर्न मेवान साध्यहेतुकः साधनमित्युक्ते अनानुमितित्वावत्तत्वात्
ज्ञानवत्साध्यविशेषकत्वमनायासमितिवेद्यातीत्यर्थः यत्रवालोके मन्दमयसाध्यप्रानुमितितत्रैव हेतुस्थले तामपि प्रमाणं तत्रासोकस्त्वा
पिद्विविशिष्टवाविवह्निर्चाहितिनावः अतएव हेतुस्थले साध्यप्रमाजनकत्वमित्यर्थः एवं हेतौ स्वातन्त्र्येण ज्ञानहीनतोऽन साध्यमात्मा
वह्निज्ञानात् प्रतिरोधवज्ञाननुदयप्रयाणेन स्वस्तामव्यापकमित्यर्थः साध्याभावविशिष्टान्तर्व्याप्तिराहित्येऽपि स्वपदेनलक्षितं
साध्याप्रतिविद्यामिलामित्यर्थः केवलान्वयिनि साध्ये ये हेत्वाभासाः तस्या साधकत्वमनेकान्तिकोऽन्यतमत्वं तच्च केवलान्वयि
लोके तत्र विपक्षे योऽधिकरणवाप्नोति हेतुमितिताध्वनसाधके स्वतः सिद्धमव्यापकमिदमव्यापकमित्यादिकतदक्षमिति सम्यक् पदमस्य तत्
पक्षे चानुपसंहृतत्वं तद्धि नाकेवलान्वयिता सिद्धान्तकत्वरूपं च स्यात्साधकत्वसंज्ञावात् तथा च हेतुत्वतद्धेतुसाध्यवेनसाध्यमाने येऽन्तर
वह्निस्थलीयत्वानुद्यासम्पादितन्यन्नुमितिप्रतिबन्धकत्वं तद्वत्पक्षत्वात्कदाचित्सिद्धिप्रसङ्गात् किंतु तत्र चेत्पच तयावृत्तिकोऽनैतत्स
हेतोर्यत्तत्स्वरूपाद्यत् साध्यानुमितेः प्रतिबन्धकत्वमेतद्दर्शयितुं कोऽन्तिकस्या साधकत्वं नायं तत्र साधकस्थले एतादृशानु
मितेः असिद्धाद्यनुत्पन्न शक्तितद्धानिस्वरूपासिद्धकस्याद्रष्टिति तत्रातिबंधकत्वं सुत्रहमिति वित्तु अत्राहुः अनुमितिप्रतिबंधकतावच्छ
वच्छेदकं वस्तुपदं चासम्भवसाधकत्वं इदं वाप्यनुमितिसाध्यमानिरूपतत्तद्धातिसिद्धमेवप्रतिबंधकतावच्छेदकं वस्तुपदं चानुमितिप्रतिबं
धकेऽनैकान्तिकादिज्ञानविषयी कृतमानेऽन्तिकवाधिकमेवानवहप्रसाधकमानेऽकान्तिकादिलसाधकतानुमानं तथात्वं साध्यस

विशेषइतिवाच्यं न पादि विनोषस्यानुमेयचानेयत्नेविपाक्षोविशुमनसमर्थीचावच्छेदकरूपवदितिक्ता वचप्रमाणेनइत्यत्ना
नकारइत्यादिपूरणन्हे कूलकचा साधयोत्वन्यस्यपि सत्र एवायं ग्रकरइति प्रत्यानिइणग्रामरोहिमीमांसकशब्दस्य कूलकचं प्रता
यांचन्नु स्थानुन्नित्यमांसेहिन्नाप्रातपुकेः न्यायोतिह याचान्यतरांनन्नीकारस्यानिलसत्वेतस्य वेदकानासंपन्हे चायं हेतुः
कत्वाविद्धिविजमकोनस्यातानिलप्रासोहिन्नामापुरुषदोषापियोवचनेयाप्तिः कृतकत्वसाद्धत्वयोर्वादिविप्रतिपत्त्याः कमुख्वाद्वि
प्रत्यकेत्रपन्यस्यानिहन्नवे प्रैवपुरुषदोषो यत्ननुतदुत्तरमपीत्यर्थः वस्तुतस्तु अन्यतरासिद्धत्वयावादिविप्रतिपत्त्या
कूलकचेसांदिग्धासिद्धिः स्वरूपासिद्धिरिदोषो दोषः सावान्मध्यस्यप्रत्ययेन तन्मकूलकचस्याद्यकोपन्यासे
नियायिके निरस्तस्य तद्दतिश्रपुरस्कृतोहितिरस्कृतो नियमो यत्नता इत्वासाद्धसिन्ने साद्यनेत्य यापृ
पत्नस्यस्यपन्हिपक्षस्यसत्वापि कृस्याद्धिः स्वसाधन्यपि सन्नः पूर्हिबेधः तथाव सा इवयं मान्नापृत्कु
तेन मकनपुरस्कारे तत्साद्ध्यमप्येसत्वप्रतिपदे श्यानासाधमसंनसङ्केत्यर्थः समशान्बइतिस्याप्रकाशु ५८
दिषुदोषतुल्यतानापर्यनाप्तयोगा बीजाप्रतिबंधपरः तेन स्थापनयासमस्यमाकरणतात्पर्यैःप्र ॥ श्री ॥ श्री ॥

योगसमर्द्धइत्यर्थः कूर्थंस एतादृशीप्रयुक्तइत्यतआह तस्यातिबुद्धिप्रयोगं प्रतिज्ञाहयोमयिवदतिकृश
इइतिपोहिरव्यापयिषा वा अबुद्धिपूर्वके तु प्रमादावसरइत्यर्थः अप्रयोजकत्वेति अप्रयोजकस्य विपक्षा
चयिनो धर्मस्य साहचर्यमात्ररूपस्य दर्शनं कारणमित्यर्थः यद्यप्यनुकूलप्रयोजकधर्मदर्शनेपि जाति
प्रयोगः संभवति तथापि तस्य प्रयोजकत्वापुरस्कारादप्रयोजकत्वकारिप्रवेशाभाव विवक्षितइति भावः सत्प्र
तिपक्षत्वमितिवादिमध्यस्थयोः सत्प्रतिपक्षितत्वभ्रमः फलमित्यर्थः त्रिविधत्वं विवृणोतिः विज्ञानेनस
दत्रिविधतनजातिरियं द्विधा संदिग्धविषयासंदिग्धविषयाविषयः स्थापनाअसत् द्विविषयानुजातिव्याघ्यादिदृानत्व
तितस्याअसदुक्तिकत्वं नास्तिआत्मातु द्विधा अर्थदोषवतीउक्तिः मात्रदोषवतीचतेनसद्विषअर्थदोषवती एकाव
सद्विषयाअर्थदोषवतां द्विषयासद्विषयेवोक्तिमात्रदोषवतीन्तीयाइतित्रैविध्यं जातेरित्यर्थः स्वव्याघातकत्वं वि
वरिर्तुं रावतत्वेतेवकल्पमितित्वातत्कत्वंदिस्थापनादेत्तः नियमानपेक्षेणप्रतिधर्मेणसदेवनाप्रतिषेधतः छलकत्वेद
त्रसाधकः कः न्हदुक्तस्य अन्यतिरापदेत्तः प्रतिज्ञानाविसाधको नविषयतीत्यर्थः व्यभिचारादिरितिजात्युत्तरे प्रतिधर्मः
प्रनिरुक्तत्वं चदुक्तौदित्तरहित्तः साधककत्वं स साध्यतास्तिइतिव्यभिचारइत्यर्थः अव्यभिचारेचेतियदिजातु नेरसाध

कत्वं साधनस्य व्याप्तितदाप्रतिधर्मप्रतिदृष्टान्तत्वस्वव्याघातकमेवेत्यर्थः द्वितीये चेति यदि प्रतिधर्मप्रतिदृष्टान्तत्वं अ
साधकत्वं व्याप्तं न भवतीति वैधर्म्येति विभजते विभागेन सदृत्रिविधम् तेन जातिरियं द्विधा सद्विषयास
द्विषया च विषयः स्थापना असद्विषयान्तु जातिर्व्याप्त्यादिदृष्टानिवेति तस्या असदुक्तिकत्वं नास्ति अंसात्तु
द्विधार्थदोषवती उक्तिमात्रदोषवती च तेन सद्विषया अर्थदोषवती एकसद्विषयार्थदोषवती द्विषयासद्विषयावा
क्तिमात्रदोषवती तृतीया इति त्रिविधा जातेरित्यर्थः स्वव्याघातत्वं विवरितुं शंकते ननु चेमितिदृष्टान्तकत्वे स्थापना
हेतुः नियमानपेक्षो गप्रतिधर्मो सद्धेतुना प्रतिहेतोना तु व्याघातकत्वे हेतुरसाधकः स्यादुक्तो तत्सत्प्रतियोग्यहेतुः प्रतिदृ
नापि सत्साधकोऽत्र विधायति त्यर्थः व्यभिचारादिति ज्ञात्वत्तरे प्रतिधर्मः प्रतिदृष्टान्तत्वं स्वदुक्तो हेतुरंस्ति असाधकत्व ॰स१
कसाध्यनास्ति इति व्यभिचारस्त्यर्थः अव्यभिचारित्वे तियदि ज्ञात्वत्तरे साधकत्वं साध्यमप्यस्ति ततदाप्रतिधर्मप्र
तिदृष्टान्तत्व स्वव्याघातकमेवेत्यर्थः द्वितीय इति यदि प्रतिधर्मप्रतिदृष्टान्तत्वे असाधकत्वं व्याप्तं न भवतीति प
न्यस तस्सतदाप्रतिधर्मप्रतिधर्मप्रतिदृष्टान्तत्वेन स्थापना यत्र अपि दोषोद्भावनेन त्वया न कृतं स्यादित्यर्थः एवं प्र ५८
तिधर्मप्रतिदृष्टान्तत्वं व्याप्तमिति समभसे तस्येतेन स्थापनाया असाधकत्वं साधयितुंशक्यस्यापि ज्ञा स्व त

रस्यतत एना साधकत्वं मा भूदेव प्रतिदृष्टान्तत्वमसाधकताव्याप्तं न भवतीति व्यक्षे तथा वाप्यनसिद्धिरोधा
दपि व्याघातमेवं वनानाविरोधाव्याघातः सर्वजातिसाधारणा मिहासत्वं पूर्वमुक्तोर्थः अत्रासाधा
रणमाहतदिदेतिप्रतिरोधं प्रतिसमानबलत्वं युक्तं अग्रगृह्यस्यात्र हानिः साधर्म्यमात्रं त्वयोक्तमतस्यात्रा
धिकामिसर्थः संप्रदायिकाः साधनेऽभिगयक्तं व्याप्तिः तदपुरस्काराद्युक्तौ गहानिः अयुक्तं मर्गं साधर्म्य
मात्रं तस्यात्राधिक्यं अत्यन्तिपक्षतां वसत्प्रतिपक्ष एवसत्प्रतिपक्षोद्भावनादविषय इति लवेत्याह
अपुरस्कृतेति अपुरस्कृतो नियमो यत्र तादृशीयं द्विधर्मोऽत्र तयाप्रतिपक्षो नास्ति सत्प्रतिपक्षदेशनासाविध
र्म्यसमासमइत्यर्थः अप्रयोजकेति अप्रयोजकोयः सत्प्रतिपक्षस्तत्कत्वे धर्मः तस्य दर्शनमिमन
स्याः प्रयोगे हरित्यर्थः एतदेवेति साधर्म्यसामान्यमात्रदर्शनात्वाचे धर्म्यं समानाव
तिरेव साहचर्यमात्रदर्शनात्प्रवर्तत इति इयमेव कारणान्नेदं दर्शयित्वं इमे जाती उपनिबद्धे
अन्यथाप्रतिधर्मसमानबद्धाव्याप्त्येव जातिः स्यादित्यर्थः ७ उत्कर्षसमपक्षहान्यामाह सपदशइतिसा

साहचर्यमात्रपुरस्कारेण प्रवृत्तिधर्मसहचरितस्य पक्षासतो धर्मस्य पक्षे आपादनमुत्कर्षसमं इत्य
र्थः अव्यापकत्वमेव स्पष्टयति अपेतेनतापीति स्वापको क्व सांध्यादिनापि अविद्यमानधर्मस्य पक्षे आ
पादनमुत्कर्षसमो भवति अन्यथा तस्याधिके दिन्नागः स्यात् तत्र नोक्तलक्षणेन व्याप्यत इत्यर्थः पक्षेत्वेतु
तदुत्कर्षसंज्ञानमुदाहरति उदाहरणं चेति अत्र वा ईश्वरजातिप्रयोगमूलमभिमतं वर्णायसे वचेति
तथाप्रकृते तेन रूपासहचारेण नित्यत्वेन सहचरितैकत्वस्य घटादौ विरोध इति रूपासहचारस्या
नित्यस्यान्नावसाधकोयं हेतुर्विरुद्ध आदित्यर्थः अतिपीडये विकिंचिवहतत्वस्यानित्यत्वस्य घटे रूपवत्त्वं व्याप्नुवदि
ह विपक्षे शब्दे रूपवत्त्वस्य व्यापकत्वस्याकुलत्वात् साध्यं तु वर्णितमापितिअति निरुक्तसंज्ञानं समीपत्वमित्यर्थः त
दस्य इति साधनसहचारी स्वरूपहेतु इति यथा साध्यसाहचर्यमात्रे इत्यभिमानो मूलमेव सूत्रेति अ
स्यादि दृष्टत्वप्रसाधारणी व्यापकत्वमपि रूपवत्त्वे हेतव व्यापकत्वमपि तथाच
एतत्कल्पादिनित्यत्वं सिद्ध्यति न तु रूपवत्त्वं पक्षस्याग्रस्य व्याप्तेरभावादित्यर्थः साधारणं तु [illegible] व्याघातमा ५०

हत्ताघाहातियथा एतत्कल्पदृष्टरूपवत्त्वप्रसंगेन [illegible] साधनस्य भवति तथा ज्ञात्कृत्तरमपि दृष्टस्य पक्षा विद्यमा
नस्य यत्किं विधर्मस्य पक्षे प्रसंगेन स्वसाध्यस्य साधर्म्यस्यादित्यर्थः केवलीत्यौक्तांगहीनत्वं स्पष्टयति व्यापकत्वस्येकित्र
पक्षर्मस्य तत्त्वागामादृसत्वादृश्वारितमात्रेति सहचरितमात्रस्य व्यापकत्वरहितस्य धर्मस्य पक्षेत्ति निर्बाधितयास
हचरितीतरस्य तत्त्वान्नत्तस्य पक्षाहत्यासरकीभावनिनिष्ठप्रसंजनं सो त्कर्षसमस्य [illegible] चार्यमीत भाष्य
पक्षेइति दृष्टत्व वितन्नेति अविद्यमानस्याभावस्यापि प्रसंजनमुत्कर्षसम एव भवति अविद्यमानमात्रप्रसंज
नस्येवोत्कर्षपदार्थत्वादितिर्थः ईश्वरात्मामनइति अर्थीपक्षधर्मिणोप्यसिद्धेः नहि कृत्स्वनिराकरणो
ईश्वरः सिध्यति अत्र त्वभावे प्रसंजितेधर्मिनिष्ठस्येवतत्र भावप्रसंजनमुत्कर्षसमं इति विवेक्तव्य एवमिति
तत्रापि येन भावप्रसंजनं तद्दृष्टांतधर्मेण नीयते तत्स्वभावप्रसंजनमप्युत्कर्षसमस्यार्थः अत्रापि स्वबाधात्कत्वं साधुर
णकत्वांगस्य व्याप्तेर्हानिरसाधारणादृष्टिवीजइत्सा तत्तरमिती उत्कर्षसमवदिति अस्यापि तद्दृष्टेतु दूष्य
इत्यर्थः अयं तु विशेषोयदस्या व्यापकानुपपत्तिर्दूषितथा वा साध्यस्य पक्षे त्रियमाणो व्यापनायो बाध
देशानीयव्यापकानुपपत्तिः स्वरूपतो तान्धिदिकत्वदनत्वेप्पनयास्थापनाबाधइत्यभिमानो मूलं तथाच

र्म्यदेशनाभासोयं यत्किंचिदिति पक्षसपक्षयोरेकत्र व्यापकस्तथा सपक्षेपीति सपक्षस्यापि पक्षत्वापाद
नं व्याप्तिग्रहः साध्ये तु हेतुसाध्यसिध्यंगे नासिद्धार्थत्वादिना लिंगाभासोदेश्यः यदि दृष्टांते क्वचित् साध्यविकल्प
मिति साध्यविकल्पदेशनया दृष्टांतो दुष्टः यत्र यत्र हेतुरूपदर्शनीयस्तत्र तत्र साध्यसिध्यंगे नासिद्धार्थत्वेन सप
क्ष एव सत्वाद्व्याप्तिः तथा च सर्वत्र सपक्षे साध्यसंदेहे साध्यविपरीतव्याप्तत्वरूपविरुद्धत्वसंदेहे साध्यविप
रीतव्याप्तत्वरूपविरुद्धत्वसंदेहादिदोषं विरुद्धदेशनाभासो विरोधसंदेहेन चात्र हेतोरेव दूषणमित्यर्थः दुष्टत्वेति
असिद्धत्वादिदोषेपि पक्षे कनियतं सत्वसाधनस्यांगे न स्ववतितथा च तस्य सपक्षे न ग्रहणमेकविधमिति अविष
यहेतुत्वं दुष्टिमूलमित्यर्थः अपवर्गसमनंतरक्षणमात्वमितियथासपक्षेस्ति यापक्षे पिवाव्याप्तिपक्षे स्या
पि तद्वत्साध्याभाववत्त्वेन निश्चित तत्त्वापादनरूपवर्ण्यसमइत्यर्थः गमकत्वानुगुणा दृष्टांतः दृष्टांतो ध्रुवं सवान्य
दो वाच्यः तथा च सिद्धत्वान्न वर्ण्यः स्यादित्यभिमानो मूलं मूलत्र अत एव सिद्धसाधनदेशनाभा ५२
वोयमित्यादि सिद्धसाधने तु दुष्टत्वे मूलमिति सिद्धार्थत्वादिदोषेपि सपक्षे वर्तमानो हेतोरंगं तथा च न स्प
पक्षे संचारणात् विषयत्वे तु दुष्टमित्यर्थः विकल्पसमलक्षणमाह किंचिदिति कस्यचिद्धर्मस्य विकल्पदर्शने हेतुमति
चि

साध्यविकल्पस्यापादनं विकल्पसम इत्यर्थः तत्रैवेति अनित्यः शब्दः कृतकत्वादित्यत्र वक्ष्यमाणेन यथा कृतेऽपि
शेषेपि घटो न विभागजः किंतु शब्द एव तथा घट एव अनित्योस्तु शब्दस्तु नित्य एवेत्यर्थः विकल्पपदार्थमाह वि
कल्पश्चेति निश्चयं न व्यभिचारदेशना नामविकल्पत्वेनैकदेशनाभासात्तत्कार्यव्यभिचारापादनमात्रं न च्युत इत्यत आ
ह सदसत्त्वमिति दृष्टांतादौ साधनसत्त्वादिदेशनया साध्यविकल्पादिदेशनापि संगच्छत इत्यर्थः सत्त्वेति अत्रादिप
दग्राह्यं व्यभिचारत्रयं तथाहि धर्मांतरस्य साध्यं प्रतिधर्मांतरस्य हेतुं प्रति साध्यस्य हेतुं प्रति तथा च यथा साधर्म्यस
दिके धर्मांतरं प्रति व्यभिचारि तथा हेतुरपि साध्यव्यभिचारी नव्यविस्पष्टः अयं वक्ष्यमाणे हेतुमति साध्यः विकल्पो बहुप्र
कार उक्तस्तथाहि दृष्टांते हेतुमति साध्यमस्त्येकपदे तन्मात्रादिति वादृष्टांत एव बह्वविद्यमानत्वात् साध्यं विनाप्यु
दितिवात्र मत्राद्यो व्यभिचारदेशना द्वितीयदृष्टांतभागस्य साध्यविकल्पदेशनात् तीर्थशतो बाधदेशनेत्यात्रायेना
हेतोः पक्षमात्रमिति निलत्र व्यभिचारमात्रं देशापित्यर्थः इदमेव प्रपंचयन्नत एवेति तत्तरमनिजाते दुष्टिबीजप्र
दर्शकमित्यर्थः तदेव प्रपंचयति किंचिदिति तथा चासाधकत्वानुमानेपि साध्यसिद्ध्यापत्तेर्व्याघातस्तथा चावि
षयत्वेपि त्वम्महेतोर्व्यभिचारदर्शनात् तद्धेतोर्विषयत्वं निरुपास्यं जयसीत्य विषजर त्रिदर्शनेनेत्यर्थः साधर्म्यस

दी॰
मत्वेन साध्यानुमितिविधित्यियथा क्रमितिरनेन लिंगपरामर्शेण साध्यते तथापक्षत्वादिधर्मिरूपितेन साध्यवत्त्वा
देरप्येतत्प्रयोगज्ञाप्यत्वापादने साध्यसम इत्यर्थः एकयोगनिर्दिष्टत्वात्पक्षत्वादयोपि साध्यपदप्रतिपादिताः प्र
अनेनेनिवन्याये नज्ञेयाइसन्निमानो मूलेनमंत्रेति भावः एवंचपक्षत्वादेरपि साध्यत्वापादनाद्दोषस्तन्निकृष्य कथ
यतियथायथमिति एतत्प्रयोगाधीनपक्षत्वादिज्ञप्तौ प्रपत्तरप्रयोगसिद्धिरित्यात्माश्रयः एतत्प्रयोगात्पक्षत्वादिधीस्तत
श्चैतत्प्रयोगइत्यन्योन्याश्रयः एतत्प्रयोगोद्भवपक्षत्वादिधीः ततश्च तद्व्याप्त्यादिधीः ततएतत्प्रयोगइति चक्रक एतज्जातीय
प्रयोगांतरानुसरणे अनवस्थेत्यर्थः असिद्धस्यदिकमिति एवं चात्माश्रयादिनापक्षताज्ञाने आश्रयासिद्धिः एवं ज्ञा
नेस्वरूपासिद्धिः व्याप्त्याज्ञाने व्याप्यत्वासिद्धिः पक्षधर्मत्वाज्ञाने स्वरूपासिद्धिर्दृष्टांताद्यज्ञानेनुपसंहारादिदोषः प्र
दृष्टिस्त्वेति एतद्धयात्पक्षत्वादिज्ञानेपि एतत्प्रयोगस्य प्रयोजकत्वं मंतव्यं तथाच साध्यसमाप्रवर्तत इत्यर्थः ननु
रमेवस्पष्टयति आसाधकेतानुमानेपातिनमहि पक्षत्वादिसिद्धौ तत्प्रयोगसिद्धिरित्यात्माश्रयस्तथैतत्प्रयोगस्य
क्लोप्पक्षत्वादिसिद्धिः ततश्चैवं तत्प्रयोगसिद्धिरित्यन्योन्याश्रयः तथैतत्प्रयोगसिद्धौ पक्षत्वदर्शैतयोसिद्धिः ६२

श्रीहरि
त्तिकार्यस्येति अनुमितिलक्षणस्य कार्यस्य सकार्यलिंगपरामर्शो निष्पादकः स्यादित्यर्थः ज्ञापकेतामुदाहरतिव्याप्ता
वपीति लिंगज्ञानं लिंगिनाविषयं चेत्तर्हि परिशेषात् व्याप्त्या तथावल्लिंगबुद्धावेवलिंगिस्फुरणासिद्धिसाधनादलमिति
नैस्यादित्यर्थः तदेवं प्राप्तिसमायामप्राप्तस्यसाधनत्वेनन्त्वसति प्रसंगादिनितद्वारामिलका प्राप्तिसमायांप्राप्तावविशे
एकारकत्वज्ञापकत्वेन संभव तदुनिपरिशेषाद्व्यापरामितापदेहावकमिति प्राप्तिसमायाइति प्राप्तिकारकस्य वस्तकारकस्य
वातकारणतोविनस्वन्सर्वकालसंबंधः सवकारकज्ञापकयोः कार्यज्ञाप्यसमयुसंबंधयोः नास्तीति पूर्वकाल
तारूपविशेषणासिद्धिः प्राप्तिसमायांदेशानीपानथावप्राप्यानसाधनत्व परिशेषाद्वारंदेहेतर्दूष्यः तस्मिन्श्च
पूर्ववर्तित्वरूपविशेषणस्यासिद्धिः फलेनासधव आरोपीनदानासवेयमित्यर्थः अप्राप्तिसमायाइ
ति अप्राप्तिप्राप्तिलक्षणस्य विशेषणस्यपरित्यागात् विशेषणासिद्धिर्देशानेत्यर्थः अत्रापिहि प्राप्तावविं
शेषपरिशेषाद्दोरदेहेतदूष्यः अपापातनः प्रतिकूलतर्कदेशनानिष्ठायांतु प्राप्तिलक्षणाविशेषणासिद्धिर्देशा
नातरा आसावेयधितिपन्नत्वार्थः कारस्यप्राप्तिरितिकार्येनासह कारणस्यैककालत्वगतौ संबंधकार्यजनेनसावागत

याचव्याप्तिमत्त्वमिति अयुक्तं गौरवाधिक्यं च ... ति लिङ्गज्ञानं यदि व्याप्तिस्मृतिजन्यत्वेन तदा यत्र धूमस्य
अवच्छिन्नत्वाकारेण सा वह्निविषया न ... रूपवत्त्वपुरस्कारेण तु वह्निमत्त्वव्याप्तिस्मृतिसिद्धावनन्तरमेवे
ति तस्याः गन्धोपगमे युक्तौ गौरवाधिक्यं च अविषयवृत्तित्वं व्याप्तिज्ञानं लिङ्गमेव किन्तु तत्रापि विशेषपुरस्काररूप
महत्त्वप्रसङ्गः अस्तु तस्मात् लिङ्गविषयकव्यापारज्ञानं कृत्वा साक्षात् अनुबन्धि न मा लिङ्गज्ञानविषयत्वं अनुमितत्वं गौत
च्चा तस्यैव लिङ्गज्ञानस्य लिङ्गविषयकव्यापारज्ञानं कृत्वा साक्षात्कृता तद्विषयकत्वं अङ्गमेव अन्यथा ननताप्यसा
धनतानिमित्तं निर्वस्यात् तथा च लिङ्गज्ञानस्य साक्षाल्लिङ्गविषयत्वमङ्गं ज्ञानत्वम् अङ्गमेव युक्तं गौरवाधिक्यं च लिङ्गज्ञा
नमङ्गमेव न तु साक्षात्साध्यविशेष्यतयेत्यविषयवृत्तित्वं चेति भावः एवमिति व्यापकस्य वा जनकस्य कारणी
त्वं स्यात् सम्बन्धरहितस्य वह्न्युद्देश्यमात्रेणापि निर्वहति अथापि वाप्यसाधकतानुमिति ६४
त्वं चेन स्यात् तथा चान्वयव्यतिरेकवत्तां तद्बुद्धिरूपमात्रेणापि निर्वहति अन्यथा तत्त्वाप्यसाधकत्वानुमानस्यसा

...नुमितिजनकत्वे स्यात् तथा चान्वयव्यतिरेकवत्त्वात् तद्बुद्धिरूपतादिप्रत्यासत्त्या कार्यीजनाङ्गस्यावधारणेन युक्तत्व
निः साक्षात्सम्बन्धेन वह्न्युद्देश्यतया अतिप्रसङ्गे निरस्ते साक्षात्सम्बन्धत्वमात्रपुरस्कारेणातिप्रसङ्गदेशेन विषयव
त्त्वमित्यर्थः प्रसङ्गलक्षणमाशानवस्थेति नवीनोक्तमाराद्दावनवस्था नासप्रसञ्जने ज्ञात ... तरलिङ्गेनेति वा
... ति वाक्येनानवस्थाप्रसङ्गेन स्यात् ... प्रसङ्गसमइत्यर्थः इति भावः कारणे कारणीभूतव्यवस्था
पकस्यापि ज्ञापकं ... स्थितं दृष्टान्तादिज्ञापकं स्यादिति ज्ञापकधारायोरनुसरणभावः स्यात्तथा धूमादे
र्लिङ्ग ... सत्तोर्ध्वगतिशालित्वानवच्छिन्नमूलत्वादिके विशेषणे न वत्तथा ज्ञातत्वमपीति तद्ज्ञानत्व
मपि ... निश्चितस्यैव नियामकत्वादुक्तं तस्य तस्याज्ञातस्य ज्ञानमपेक्ष्यं इत्यलिमानामूलमत्रेत्याह तत्तात्पर्ये वि
विशेषणासिद्धाविति एवं वनासिद्धत्वं लिङ्ग ... चरूपासिद्धत्वादिदेशेन लिङ्गादिविशेषणज्ञानं ...
सिद्धो विशेषणासिद्धिदेशनेति ... रणं विना बाधेन वतितीकारणाविगमेनवस्थास्फुटैवेति

निर्गलितार्थः यच्च निरूढलक्षणाघटो नेत्यत्र तद्भूतलघटसंसर्गे निषिध्यत सवनाप्रतीतौ बाध्यः निषेध्य
प्रतीतौ निषेधप्रयोजकाभावात् अन्यथा कारणकार्ययोस्तु तावतैव प्रयोगात् प्रतीतिश्च समनिरूपा एवं तद्भू
तलघटसंसर्गप्रसक्तस्वाभाव्यमिति अप्रसक्तप्रतियोगित्वरिति प्रगत एवं तद्भूतलघटसंसर्ग
स्येदानीं सत्त्वाभावांतया वक्ष्यप्रतिषेधे इत्यर्थः नि एकदा निषेधे निरूपाप्रसक्तिसम्भवे तथाहि साध्यंका
ले निप्राप्तिसामायामुक्तः प्राप्यं वद्विधिविधेयं निषेध्यं च तत्र निषेधयाद्धकूननिषेध्यं अप्राप्यंनि
षेधयाएयति अतिप्रसंगात् न तत्र प्राप्यैव कर्णे तथा चाविशेषः निषेधप्रत्वानिषेधस्यापि तत्र सत्त्व
त्वनह्यसतानिषेध्येन च ह्रषारादेर्निषिध्यत्वाद्वकस्यप्राप्ति संभवति तथा च प्राप्तिसमाया मेवेत्यविपरि
तप्रसक्तकौतकेत्यर्थः अस्याप्यद्वारपर्वेवद्वतथाहि एवं तद्भूतलमपप्रसधकतानुमानेनमदन्तुमनःस्य ८५

सधकत्वप्रतिषेधकस्यात्वस्कन्तस्कस्मन्तस्यघटस्याद्यारोपरूपः प्रत्ययः इत्याभावप्रयोगस्सवत्त्वया
नाद् तद् इति दुर्गगदानिः इदानीमत्रप्रतिषमाद्याया निषेधप्रमायामंगत्वमंगीकृत इत्यपि दुर्लं
गाधिकच्चेवड् एवं एतद्धितिनकिविपरीतप्रसक्तिवामनवस्थाप्रसंगरूपं प्रसंगसमलक्षणमस्ती
त्यर्थः नरमिति इहोत्वेग्रन्थचरक्रमः व्यवस्थितमेवव्यवस्थापकमित्यस्यकोर्थः किंज्ञातमेवज्ञापकंज्ञा
नितमेवजनकं जनवनीतिनम्पः प्रदीपस्याज्ञानस्यैवज्ञापकत्वान्द्वितीयेवजातीयापेक्षं परंपरायम
नवच्छेदमात्रेवासजातीयापेक्षानियमोवान्निप्रतः प्रघेन इति अन्यकारणस्यकारणापेक्षाया
मप्यर्धधनवत्पात्रवस्थाया प्रमाणिकचेनादोषचात् नद्वितीयः प्रदीपएव वान्निवारान्नहि प्रदीपः प्र
पादीतरादेवाजायते इति नन्वर्क सधनविशेषणत्वातृप्य प्या ... ज्ञातलमपिशेयं तथावानवस्थेति

र्थं ॥

वेस्त्वप्रयोजकत्वं यदत्र जीवित्वादिहेतुधर्मिसिद्धिर्न देवदत्तादिनामंगदेहतुधर्मापर्यंतवृत्तिव्याप्तोप्यसमइति नाममात्रमेव
ज्ञाने गत्येतेन च ननु दितिन तथा विज्ञातस्यैव ज्ञापकत्वादनेन युक्तां गाधिकत्वेन हि ज्ञापकत्वे ज्ञातत्वमंगं कृतिपक्षे
त्वविजातीयकारणापेक्षया मनवस्थाने विषयव्यवच्छेदनेयमनवस्था निरस्तेति सजातीयत्वपेक्षायां तु मत्के
युक्तांगाधिकत्वं अन्यत्वोदितकारणमात्रत्वेन तेन तु कार्यसाजात्यमपि ज्ञानत्वस्य ज्ञानापेक्षाया मयुक्तं गाधिक
त्वं तस्य हि ज्ञाने मंगीत्वप्रयुक्तं स्वरूपसाचिव्येनैव व्याप्यीकृत्य चासंभवादित्यर्थः प्रदितिदृष्टांतसमलक्षणमाद प्रति
दृष्टांतेति निदर्शनमात्रेणेति कृते मात्रशब्देनैव सर्वस्याग्रस्य प्रतिषेधमाद ननु तो पुरुषत्वतादवस्थ्यं गत्वस्य
त्वं कैतथा वनपुरस्कृतो हेतोरंगत्वाभावायेन एतादृशस्य पुरुषस्य प्रतिदृष्टांतमात्रबलेन प्रत्यवस्थानं स
त्प्रतिदृष्टांतसम इत्यर्थः न हि युक्त्या संभवप्य निर्धर्मप्रतिदृष्टांतमात्रेण प्रवर्त्तितु महतीत्यतो ज्ञानस्या ५५
नवीजमाहोनेति नह्यनेन स्थापकेन दृष्टांतेन साध्यसिद्धावस्ति द्राघवीयेहेतुरनंगं तथापि हेतोपि एव स्थापकोदृष्टं

न मात्रबलेन साधयतीत्यत्किमंत्यस्यमपि तथा प्रवर्त्तते ज्ञातिवादीत्यर्थः एवं च साधर्म्यवैधर्म्यसमाभ्याम
प्यस्य न दमाहतएवेति तत्रेहेतुबलेन प्रवृत्तिस्तत्र तु दृष्टांतबलेनेति भेद इत्यर्थः प्रतिरोधेनिस्वदृष्टांनि
नस्थापकदृष्टांतेप्रतिरोधो जातिवादिना देशपतेन तु हेत्वोः प्रतिरोधकृहेतोरनंगत्वात्किमानादित्यविधेयं
न हि विदृष्टांतस्योभयत्र सत्त्वात्किमानिर्णयमप्यधिकबलत्वमित्यर्थः न त्वरमिति व्याप्यप्रयुक्तं व्यापकत्वा
पकत्वं तथा प्राधान्यतिरोधकत्वेन तुल्यबलत्वं युक्तं गतयोरुभयमपि प्रतिदृष्टांतेनास्तीति युक्तींगदीनत्वं
तस्येत्यर्थः अन्यत्वाप्तिसमलक्षणमाहोन्यतेरितिवेन पक्षादेर्ध्वंसदेशायां अनुमित्यंगासद्भावेन प्र
त्यवस्थाने व्याप्तिः अनुमित्यंगासत्वदशायां तदसद्भावेन प्रत्यवस्थानमित्यप्यलक्षणत्वादित्यर्थः लल
क्षणमिति तथा बाधलक्षणेरूपवत्त्वहीरत्वेनास्तीति गागासिद्धिरित्यर्थः एवमिति अनुमित्यप्रत्तिदृष्टायाघटेसाध्यं
नास्तीति साध्यवैकल्यं प्राघपयोपोवघटे स धनं नास्तीति साधनवैकल्यमित्यर्थः न त्वरमितित्रयस्य धर्मस्यैव

निराशकताघटादिपदे न तस्यानुपस्थितिरेव । अथ तथात्वापि लिङ्गस्य साधकतामाने समानो दोषः तथा
नाविषयत्वमिति निराशकस्यापदत्वाचादित्यर्थः यद्वा तदा ऽनागासिद्धिदेशानंतरमुद्धृत्तरमेव किंतु पाकजरूपात्पत्ताव
वविरोधिमत्वस्यैवेतु चो ऽनागासिद्धिः । परि — यत इति भावः संशयसमत्व हेतोमाह यच्चिं विद्धिति तथा व संश
यकारणमात्रासंशयेन प्रत्यवस्थानं समइत्यर्थः विशेषणासिद्धिरित्येवं चादेसंदेहेश्चित चैन द्विशे
षणमसिद्धस्यादित्यर्थः निर्णयकारणे सति देशने त्यन आह संशयकारणे तिन थानिर्णयकारणात्विनिर्णयो
पिलवत्वविशेषाद् नवात्र संशयकारणानैवोस्ती निशांतवादिनोनिमानादित्यर्थः उद्धानेत्यिच्चिं चिकारणादेवकासा
वात्रोस्तीति निर्णयो भवति तु कारणमात्रासंशयः सामग्रीविरहात् तथा च निर्णयेवादिसंशयं कारणविरहस्यांगावमे
गीकरोषि तदायुक्तीगाधिकर्षेन स्यलैत त्रानंगवारसंपायेवायत्किं विकारणसामग्री चं मंगीकरोषित्तथायुक्ती
गहानिः विशेषादर्शनस्य त्यागादित्यर्थः प्रकरणसमत्व हेतमाह यच्चिं विद्धितिप सोपधिकरूपव त्रषानस्य पगमतो ६१
क्षणवापी द्रावान प्रकरणसमइत्यर्थः परिशिष्टमितिस्थापनाहेतो प्रकृते नधिकबलेन हेता बाधान प्रकरणास

मइति लक्षणी तन्वोत्कंइत्यर्थः तत्रैकदेशी दूषणमाहतन्नेति त्र विनाकृतायामापिस्थापनायांहेतुलेन चाज्ञाने प्रकरणसमे
न प्रत्यवस्थानं संभवतीति तदव्याप्तिरित्यर्थः अपति प्रपत्ते श्चेति अपनित्यशब्दः नत्पत्तिमचादितिप्रयुक्ते समएवायंगवारश्चेति
त्वालिङ्गबाधितो वेदे त्ररितिपरबाधालिधनंतदेनधिकबलेनैवोत्पत्तिधीप्रत्यालिङ्गेयोपरस्परानंतरानंतरं जयेन्मा
पलेन प्रत्यलिङ्गानास्त नोधिकबलत्वा ऽनावादित्यर्थः एवं च परिशिष्ट उणदूषणातिया ऽप्रपुस्तवाधिकबलेनपक्षबाध
लिधानं प्रकरणसमइतिपतेलदेशं अपतत्रापि अबलत्वस्वस्तौसद्व्यादिनाबलत्व च मारोप्यपुरस्कृताधिकबलेनयद्वा
धालिधनंतस्मिन्करणविशेषव्याप्तिदोषतस्मां चुवेराकइति केचितिस्याहृवर्यामार्गेन प्रमोपपत्तिर्कृताथा च न प्रमोपपत्तिर्कृ
पवत्वपात्र चैषानभ्युपगमस्तत्राप्यस्येपवेतिप्रथमलक्षणा ऽव्यापकभावः रूपमीदृशो लिमान इत्यत अर्थादोषाणामिति तत्वे
स्मर्ये अपेक्षेतुरामलक्षणमाह कालात्ययेपीति पूर्वभावेतिसद्भावेपि नतरभावेपि साधनत्वेन बद्धेभवतीत्यनयाहेतोः का
कारकस्य वाहेतु लोपादनमकारण चापादनमसापकार्थ चापादनं वाहे ऽइत्यर्थः यद्यपि हेतोः पूर्वापरसद्भाव एव जनमि
दमप्यपक्षे स चासद्व्यस्त्वमंडनेनाप्यत्र याविशेषो ऽक्षयकृइति प्रतिबंध्यवस्थानसंभवात् वक्ष्यति वासद्भावसद्भावो

पुरस्कृत्येदृत्पवस्थानयितितथापिसमपसंबंधमात्रेसानेधेचंनसंभवतीत्यनुपपत्त्याहेतोरसाधनत्वापादनमेदृत्रमेसेदृति
लक्षणाधईतिभावः न ज्ञानबीजमाम तद्विदेति सहभावे सव्यतरविघापायोरिव साध्यसाधनभावेनसंभवतीतिप्रवीपर
त्वविसवाध्यः तत्रव साध्यसाधयोःसिद्धिविशेषितयासिद्धिश्चक्रमेकारणाविशेषितयाविशेषणमंतरेणाविशिष्टस्यासि
त्वविनयासाधनादिना साध्यैव साधनकरणिकाधीरूपलक्षणमितिवाच्यंएवंहिपिंडमात्रस्यैवसाध्यचेसर्वस्यैवसाध्य
साधनेस्यातांतथाचसाधनयोःसिद्धिद्वारापरस्यविशेषणत्वं प्रलेपोयितमित्यान्हिमानोमूलमात्रार्थःविषासि
द्धीतिसाधनत्वंतिशिष्टस्यैवकार्यजनकत्वंतयोरन्युन्यानसंभवतीतिविशेषणासिद्धिदेशनाप्रतिकूलदेशनाधि
हेतुसाधनसाधनयोरन्योन्यनिर्वाह्यनयान्योन्याधीनानत्मलदोषकांचेत्यान्योन्याश्रयदेशनमितितिष्यांऽनेत्यर्थः
कथामितिसंबंधसंबंधविकल्पोपपत्त्यासाध्यसाधनेभावरवंडयमपितयोर्भावः अत्रावार्यसमाधिमाहएवंतत्रपरिशि
ष्टमितिप्राप्यप्राप्तिसमयोर्हिसाध्यसासाध्यतरमाहतइतिप्राप्यापिनसाधनदूरवबद्धिः अप्राप्तोपिनसाधनंविध्य
इवङिमवतीत्यर्थःस्वरूपप्राप्तिचंतत्रद्यपेरहतेशन्किहिताःसाध्यसाधनशब्दबलेनयत्रभावोनसंभवतिएवेत ६८

स्यापयोर्हिनमर्यादत्वेनतंविनातस्यापिसिद्धेरितिसाध्यसाधनशब्दबलेनयत्रप्रत्यवस्थानमितिविषइत्यर्थः आवा
र्यस्यैवचत्तीयंसमाधिसमाहतइतित्स्योर्हिप्राप्यत्वाऽप्राप्यवेतिविकल्पोऽप्यत्रपूर्ववासहौ वो नरकालेवेति
त्रयोलिकल्पामरुख्याइत्यर्थः प्राप्यप्राप्त्येहेतुर्विशेषयोर्दूषणेत्ते विशेषणासिध्यभासइयंप्रतिकूल
नर्द्धदेशतोऽभ्यासेत्यादिपदग्राह्य ऐनचसर्वदूषयतित्वेतिसाधनेद्विकालेपाप्यस्यसाध्यसाधयितम
प्राप्यवाइतिकाउविनापास्त्योपोरिप्ससंभावात्रकालवितान्दिद्विकत्यर्थः अत्रपीतिसाधनरूपस्यार्थस्यरूप
नेतत्रापीद्वारमत्रापीत्यर्थः यदिचसाधनशब्दापस्थापिनसाधनचस्यरवंडनादियंतिज्ञास्याचद्दाकारणेनशा
ष्टापस्थापितकरणायैस्त्वरवंडनाज्ञात्पंत्यरमपिबाध्यंस्यादिभावः द्विविकल्पेति अत्रौकार्यसहभावासहभा
वीः रूपद्विविकल्पापीन्नमकाचीसंभवत्येवमृत्तमित्यर्थः विशेषणासिद्धिदेशनान्नासचंरूपस्यापिव्यवस्थापित
मितितोपिनभेदइतिभावः एकभेदेचद्वितीयभेदक्मास्ततस्यादिनिपकृपघातादिसाध्यसाधनयोरेवपरस्परत्वं

बद्धेसत्त्वाभावेऽङ्गीकृते तयोरेकेनाधिकरणेन संबंधसंबंधत्वे वात्रप्राप्तव्याप्तिविकल्पाभावात् न यत्सत्त्वासत्त्व
भावविकल्पानवकाशात्क्वचिदर्थौ पिन्यर्थः न त्वामिति पूर्वापरकालतयैककार्यकारणत्वमन्यथा लोके विरोधइत्य
र्थः नयनकार्यसिद्धिविशेषणस्य कारणत्वात्तदेव मिति वाच्यं तदुपलक्षितस्यैवकारचोपगमात् न यातिप्रसंगः स्व
रूपयोग्यतापानिपामकचात् अएवनान्योन्याश्रयेपि कारवधर्मिणः कार्याऽनधीनात्मकत्वादिति भावः स्वजनेवे
ति अपिनान्योन्याश्रयः लिंगपरामर्शस्य व्याप्तिसंबंधस्य त्वाधीनत्वेपि स्वजन्यानुमित्यनधीनत्वात् अन्यथानव्याप्य
तत्वासाधनकृतानुमितिर्दयापत्तेरित्यर्थः अन्योन्याश्रयस्य नाविषयइत्यविषयवृत्तित्वमित्यर्थः पृथ्थापत्ति
समलब्धप्रमाणार्थापत्तौ नियघापिशिथिलत्वाधापत्त्या सत्प्रतिपक्षकरणेतत्राविस्याप्तिमिदं तथाप्यर्थापत्त्याम् से
नस्यव्याघातकत्वान्तरमर्थापत्तिसमइत्यर्थः न दृष्टेति अन्ययोगव्यवच्छेदेनैव विशेषणविशेष्यभावोऽवतीत्यानि ५८
मानोऽस्थलमितिभावः किंचित्तियथापीनोदेवदत्तो दिवा न भुंक्ते इत्यादावपदाहारित [illegible] तलरोगाद्यजन्यपीनत्वस्य

प्रकृतस्योपपादकं भोजनं कल्प्यते प्रकृतेत्वनन्यथेत्यर्थः चन विशेषणविशेष्यभावस्यान्योन्ययोगव्यवच्छेदनि
यतत्वादेवं साधकत्वानुमानेपितोल्यादित्यादाम्रयेति व्यतिरिति अनुमानेहि हेतुत्वमंगं व्याप्तिः तस्यात्र
पुरस्कारोराघवं कागमहानिरित्यर्थः शब्दार्थेति वाक्यार्थलक्षितशब्दयोर्विकल्पेन दूष्यते अनुशब्दार्थ इतिततोऽन्ये
दृष्टान्तयः तात्पर्येति स्वार्थपरतथापत्त्यन्यार्थव्यवच्छेदपरता वर्णनेनापि बलसंभवादित्यर्थः नात्रेतितया
तथावश्यकत्वे तात्पर्यवर्णापरदोषदेशनाइत्यन्त्र विशेषविधिनिरोधमहिमाश्रयणेन तिक्तेद इत्यर्थः अविशेष
लक्षणमाहुश्चक्षिविधिति साधनरूपाद्धर्मात्यन्तेतद्व्यतिरिक्तो वा विशेषतोऽस्याप्रसादनम विशेषसमइत्या
र्थः अएवेति अत्र साधर्म्यातस्त्वादिहेतुदूष्यपक्ष असाच्चमारोप्य अविशेषो वृत्तिति प्रतिबंधकत्वानो
बीजं तेन सर्वदूषणानां सायेयपक्षेहेतुत्वाघन्तेदे आश्रयासिद्ध्यादिरूपवादित्यर्थः नवेतिनात्रोत्कर्षसमयासे
करः तत्र साधनबलेनापादने अत्र तु यत्किं विद्धर्मबलेनेति विशेषा आपि प्रतिधर्मसमप्रासत्वपातिपक्षापाता

...व्याप्यविरहात्तेनापि प्रकरण [illegible] मानादृष्टान्तासिद्धेश्च न विरहात्तेनापि विकल्पसमया समव्याप्ति
यां साधर्म्येण व्यवस्थानादित्यर्थः तदस्मादिति सद्व्यभिचारदर्शनमात्रादेव किं तु व्याप्या [illegible] त्वापादनं
भवति तत्प्रतिमानः प्रतिबन्धिकारणाभावाजमित्यर्थः अव्यभिचारसिद्धिर्न हि सव्यभिचारमात्रादेव सिद्धिः किं तु व्याप्ता तथा च
तं व्यवस्थापनेन नु जात्युत्तरं तथा च [illegible] व्याप्तेरभावाद्धेतोर्ग्रहीतव्यमित्यर्थः उपपत्तिसमं [illegible] मादपि
किंचिदिति यस्य कस्य विद्धर्मस्य दर्शनेन यस्य कस्य विदूषणस्यापादनेनोपपत्तिसम इत्यर्थः प [illegible]
व सामान्यातः कारणमुपपादयति जातिवादिव्यापकमिदं लक्षणं न हि तत्र स्थापनादूषणोपादानं [illegible] त्वात
द्व्यवस्थितस्मिन्निति त्रयोपि शाविशविजात्यन्य जाति च मुपपत्तेसत्त्वमित्यर्थः अपादानतइतिस [illegible] सान्यतशक्तिस्यस्वप
क्षसाधनस्य [illegible] व्याप्तिमाने बाधदर्शनात्र अन्यव्याप्तिमानेनुपातिरोधदर्शनेत्यर्थः अति प्रतिपीडयेतिमाति
निर्बंधनस्य फलदोषदृष्टान्ताभासेयं न तथा यत्परो नो निःसाधो धर्मत्वादिति भावः अतिशोध्ये वा तथा चाबा
[illegible] व्याप्यत्वस्य वा साधारणत्व [illegible] इतिस [illegible] ब्राह्मासदर्शनेमित्यर्थः यथा कथं विदितिस्यासा

मान्यत्वे [illegible] चि साधनं दूषणं वा [illegible] दर्शनेन दोषदूषणः सर्वेषां [illegible] पारोष्या धर्ममात्रादेवाव्याप्तिमतसिद्धिर्भवत्वनि
मानेोप्यलमित्यर्थः अत एवातियनः स्वधर्ममात्रादेवाव्याप्तिमतसिद्धिर्भवति अत एवोक्तं चानर्थेनाप्यपि मदव्याप्तिमतो
व्याप्तिचारः सिद्धौ न्याप्तिमानेनयदिमद्दुष्टो व्याप्तिचारिष्यतामाकारेणास्याः प्रवृत्तिरित्यर्थः न चेति उन्मत्तके
लिप्रसंगादस्यात्कि संभवो नास्तीत्यर्थः उक्तिसंभवमादवरमिति रूपीभावे एकांतपराजयः स्यान्नासाव्याप्तिमाने
त्वस्यतस्य ममनियतसंदेहस्यासोपि ममक्षेपानित्याप्तिसधयतथा प्रयुक्तइत्यर्थः पदेनतथा चोपाधिशंकापुरस्स
रेण बाध्याः प्रवर्तनोन्मत्तकेलिप्रसंग इति भावः तदिदमितिसाध्यप्रसिद्धौ निपमस्यानः पदेणातद्भोगग्रहणानि विम
र्षः प्रांवा विशाविव व्याघातकत्वेनन दोषइत्याह तथाहीति इयमसेवेति तेषामुक्तावितरान्वय नेष्टग्रहणेन दोषत्वा
त्कि विधर्मदर्शनेनैव प्रमाणसर्वं अनेनतेषामित्यमित्यर्थः उनपानकि समम [illegible] माहांदधारणो पवि प्रवपरणस्यावाक्य
च्छेदस्य योविक्रत्नं स्यप्रयदेनाप्रयोगूकत्वं प्रयोगव्यवच्छेदेनवान्ययोगव्यवच्छेदेन वेत्यादिरूपः तदुक्तं नुपपत्ताय
स्यात्पवस्थानिसनुपलब्धिसमा [illegible] तस्य सद्दत्तरमपि भवतीति स्वव्याघातत्वेनैव विशेषं इति भावः तृतीयाविं

गपरामर्शस्यानुमितिजनकत्वं यावन्न दूषयति तावद्व्यभिचारेपि विवक्षितावच्छेदकत्वेनापि क्वचिदर्थेत्पादोत दोतद्वद्दूषयति
कृतावितिएवव्याप्तिलिंगपरामर्शस्यानुमितिं प्रत्यसंबध्यतेनबाधेपक्षयोगव्यवच्छेदेनवा अन्ययोगव्यवच्छेदेनवात्वीतायोगव्यव
च्छेदेनवा तत्रत्रिप्रकारकमपिसंबंधं दूषयति एवं परामर्शनिष्ठाप्यन्यत्रानुमितेरन्यातनच स्थानेऽप्यनुमितेरन्य
योगेपास्ति अनेनतुपरामर्शेन सहायोगोप्यस्ति अप्रतीतायोगोप्यस्ति अप्रतीतायोगोप्यसिन्दितास्मिन्ननुमितिस्थायीलिं
गपरामर्शेवाहवह्निदपिनवनिनीतस्मात्प्रायानुमितिकारणमित्यर्थे तेन च तत्कुमितिः परिशेषमेवप्रतिकारणं चेतुयापर्यया
गव्यवच्छेदएव अप्रकृमितिसामान्यं प्रतिकैतुनायकारणमितिपक्षं दूषयतिनद्वितीय इति तथासतिरासभोवह्निविशेष
कारणंस्यादितिजातिवादिनोनिमानरनिभावः एवं परमकारणस्यकरणाच्चेद्दूषयति चोरस्यरमकारणास्यतद्दूषयति
तव्याप्तितिरूपास्यवह्निनानायोगव्यवच्छेदेनसः दृणाभावेपि दृणाविरहेपि वह्न्युत्पत्तिनाप्ययोगव्यवच्छेदेन दृणभावेपि
दृणारणिनाघांसामग्र्यांसत्वामपकृत्वात्तेः एवं च सति भावमात्रेपरम वशि त्वं तेतद्व्यनकारणतातंत्र्यं व्याप्तिवारिसाधार
णपादित्यर्थः अप्रद्रुतिपर्वतेऽग्निसंयोगोनास्तीत्यर्थः तथाच बाधः पर्वतोऽग्निसंगस्यकदापि सत्वादित्यर्थः एवमिविध

मवत्वमपिपर्वतेनान्ययोगव्यवच्छेदेन सबद्धं अन्यस्यापि वह्नेः सत्वात् नाप्ययोगव्यवच्छेदेन निर्धूमस्यपर्वतस्यापि
दिधूमवत्त्वादेवाग्निनानित्यर्थः धामध्वपः विशेषणविशेष्यतद्भावः भानोकविशेषादपि अस्याग्निमत्त्वसिद्धेः त
दत्रविपक्षस्याभावेनपदार्थेनामन्वयः विशेषणाविशेष्यभावश्च व्यवच्छेदपलवरति भानिमानोमूलं चिवल्योक्त
पपाविरूपस्थानद्वीरमित्यादतदिहेति अथसर्वोप्यायोन्यवोदिव्यवच्छेदरूपाएवज्ञात्यंतइत्यत आह नान्ययेनितथा
साधकत्वानुमानेप्येतद्दोषापत्तेरिदं स्वव्याघातकमित्यर्थः एवविशेषणाविशेष्यभावयथोर्नोव्यवच्छेदोनागत
स्यानत्वयोगत्वमाप्तिमतामित्युक्तोगाधेचइतियर्थः मिवमितिनात्रतात्पर्यारोमूलंयेनमूलंस्यात्तद्विद्वत्रमइत्यर्थः
अनुपलब्धिसमं लक्षणमादस्वप्रतियोगिकेनिस्वप्रतियोगिकृपपत्तं तस्यस्वस्मिन् वृत्तिविषयचेमनस्वाविषयत्वे
स्वास्मिन्नेवत्वेवरूपेण पाजानातिः सानुपात्रद्विसममावि पर्यायेरस्यात्परंपरासाधारणकर्तृतेनानुपलब्धेरपि
संग्रहः अन्यथासनस्यात् अनुपलब्धेरभावरूपतयासाक्षाद्विषयत्वाभावात् एवं च सविषयकत्वाद्गुणानोपलब्ध्यनुप म·
लब्ध्योः इच्छानिवेदयीदोषोकल्पकतीत्यनुमतोशकोकशान्तीव्यवच्छेन्पनकृतोसंग्रहीतातेनासास्वस्यापविषयत्वेनौ

दिव्यत्वेन तत्त्वस्यात्मनस्तदनुपलब्धिसमर्थस्य इव विभुसविषयत्वसमर्थनिरूप्यनेनावश्यितेनात्यनिरूप्यात्वावधारणा
परस्यात्मवतः स्वेदानामपि दर्शनमनवस्थानं संगच्छत तदित्यर्थः अनुपलब्धिपादोपलब्धत्वाच्च स्यावश्यकत्वात्यक्तः
स्वस्मिन्पर्वतो न बाधकमः स्वस्मिन्स्वमो न वा इत्यादिप्रत्यवस्थानसंगच्छताय स्वात्मनि तेन तद्रूपतावि कल्पेन्द्रप
पत्त्या स्वेत्यत्र स्थानमनुपलब्धितमहत्यत्र एतच्चापि मा पिस्तत्र विरोधाददृष्टं किं नूपपत्तिसमापाहृति मुखेन ननु बो
स्तन्नापि इति भावः नामे निनयदानात्मासमेन्यवेनामात्रियत्वान्तावनेकसाकार्यवारतोगौरवमेव स्वियात्वं इत्यादि
पदार्थपादनक्रियत्वेन सातास संविषयचेतन्यपरमेवोति क्रमः स्यात् अनुपलब्धिरूपेणाया यत्र वर्चे तेन तदुपलब्धमित्य
विवादं एवं चेत् पदोपादाने रूपरेपत्तासविषयस्य पदकृतएवो नौ सत्त्व मौन तत्र पूर्व तदर्थं ननु पादानमिति नि भावः शिव॥
प्रवृत्तिरिति उपलब्धिरेवोपलब्धेर्यः समर्थः उपलब्धेरनुपलब्धिरूपेणाय यत्र वर्चे तेन तदुपलब्धमित्य विवादं एवं
चेयं स्वात्मनि तद्रूपेणापवर्ततेन वा स्वाविषयस्यवदिषय उपलब्धावात्यानयावोपलब्धत्वात्मनि तदुपलब्धितो ७२
घटादि वर्तनेति पदेपि स्वात्मनि स्वारूप्येणानुपलब्धिर्न साधुपलब्धिर्न तदी धीः स्वविषयान संक्रमतीति सम्पत्तिस

वाकुलयथाप्यनुपलब्धेर्लिंगपक्षादिकं नोपपद्यते मिन्या अत्रामिद्धि स्वरूपासिद्धिदृष्टांतासिद्धयः स्युः इति पूर्वमितिनिल
ब्धिः स्वात्मनि नाड्यापत्वर्ते न न वा आधिरूपलब्धत्वाद्वदिव भावः स्यात् अंते पिस्वात्मनि तद्रूपेणावर्त्यानुपल
ब्धेर भावः प्रसक्तितथाव पक्षे तद्रूपेणोपलब्धेरेवायातानयावानुपलब्धेरेवेतान्न सिद्धेत्यर्थः एवमिष्टसाधनप्या
पाद्यतेन तेषामसिद्धिरुक्ताद्वि तन्नानामसिद्धिर्दर्शयत्यादिकमिति अन्योदन स्वविषयवर्त्यमनंतरेणाविसानि एवं पक्ष
त्वेन संभवतीति अनुमानो वा उभयविषयकत्वानुपपत्तिद्वारेन्यायोदूष्यः विशेषणस्योपलब्धत्वादेरासिद्धत्वालिंगा
द्यसिद्धिशरोपेत्यर्थः अथान्यथेव साधनोपलब्धेरुपलब्धतया घटादिवोपलब्धमन्यथेव साधनोपलब्धेः स्या
त्तनयावस्यव्याघातमिदमित्यर्थः स्वात्मनस्तियथोपलब्धेर्विधेयत्वेनानुपलब्धेर्नि षेधत्वेनस्वात्मानं विष
यीकुर्यात् तदाक्रियाकर्मत्वः स्यात् अनुपलब्ध्या कर्मास्ताया अनुपलब्धेर्निर्व्यापारस्यात् न तर्हि किंतु स्वात्मनि तयोस्ता
दात्म्यं नास्ति एतावन्मात्रं विषयत्वसम्पादुकं तथावत् तन्निरूपत्वात्पादनस्यनकर्मे विषयत्वं तदा मा पितथा नतयावता
त्मनि तन्निरूपता पानविषयत्वत्तित्यर्थः वस्तुतस्त्वनुपलब्ध्यनुपलब्धेः सर्वस्योपदीव्यमास्ति न तु भावना वाविं विरुपनर मितिभावः तदन शावा पनमः

२०

७३

येनिज्ञानस्यस्वप्रकाशनामंतरेणार्थप्रकाशतापि भवतोधर्मः कीर्तेः स्वविषयत्वमाप्तं स्वविषयत्वेमिति व्याप्तोहत्वान्नः साचेन ज्ञातिप्रजव
दूत्यर्थः । अनिसमलक्षणमाह सा हे वैधर्म्यवदितिसाधर्म्यवान् दृष्टान्तेः साधर्म्ये पक्षेसाध्यसिद्धिवदितिज्ञातिमूलभूतत्वमवर्णनं साधर्म्यविधर्म्य
णोर्भ्वलक्षणंतेन सपक्षवैधर्म्येणविपक्षस्यपक्षत्वापादानं अनित्यसम इत्यर्थः । इदानीं पक्षस्य साध्यवत्त्वयाप्रकारेण सपक्षविशेष
आपाद्यतनत्वात्वाविशेषापादानादियमविशेषसमायामेवप्रविशतीतिदेशयतिनचेतिइदं चेति विपक्षस्य सपक्षत्वमात्र
मापाद्यतनत्वविशेषइतितत्तोभेद इत्यर्थः । तरूपेन इतिसपक्षत्वे मपिसपक्षत्वाद विशेषत्वया चाविरोधमापादानं तरूपा अविशेषस्य
पादानमस्या इतीयंतत्राविष्टैव स्वा इत्यर्थः तन्मतेद्विधा नातिएवं च यथाग्निमत्साध्यमानः धूमवत्त्वात् पर्वतो ग्निमान् हेतुतःसाध
म्यान्महानसपक्षे ग्निमान्नित्यादिके । विपक्षस्य सपक्षत्वापादानमापि प्रविशेषप्रविष्टमेवेति ज्ञावेः साधर्म्यवदितिवैधर्म्येहि व्यतिरे
कि स्तल्पेसाध्यसाधनं दृष्टमिति पि स्यादिति त्रमोमूलमन्वेत्यर्थः प्रतिकूलेपिसपक्षावैधर्म्याद्विधर्मीपक्षोपि साध्यवान् स्यादित्ये
वं प्रतिकूलतर्कशरीरे इत्यर्थः । अनित्यस्येति अनित्यशब्दः स्तनेघटवात्वं वदित्यत्र यदि च घटसाधर्म्यात्कृतकत्वाद्धेतोरनित्यः सात्तर्हि
वैधर्म्येपि तदभावपि च घटाकाशोप्यनित्यः स्यादित्यभिहरणात्प्रियतात्मा तावदनित्यसमभाति । नामतन्त्रया नित्यपदस्य स्थापनास्साध्यधर्मप
रेएवैवसाधर्म्यसमेति पर्यवसितं इत्यर्थः । अनित्यताभीतिःप्रकृतप्रियोगतापन्नं नियमस्वेनाभ्यन्तिसारितोपितद्वारेत्यर्थः । नित्य
समपक्षलक्षणमाह प्रकृतोपकल्पितप्रकृतोपयुक्तः प्रकृतास्थापना सिद्धावुपयुक्ताये धर्माः पक्षताव छेदक साध्यहेतुत द्व्यवस्थादयः ।

तेषां स्यान्मानिष्कस्तोपयुक्तधर्मस्त्वा। न निरवच्छिन्नैवापेनि घटविकल्पः। अनित्यत्वमनित्यत्वेवर्त्तिनित्यसाधनं साध्याभिमतेन बाह्यान्तरि
पक्षे हेतुप्रयोगः। अनित्याय जपति सनित्यसमेयमर्थः। आपस्तिर्जातिसमवायाभावाभावो धर्मः तस्या नित्यत्वे धर्मि नित्यत्वमा [illegible] नि
यत्वे वन्तु न पत्नित्वेवेति तत्वाप्यनुमाने तथा शब्दस्य नित्यत्वे पर्यवबाधस्य पनाया मानित्वात्। छिनार्थमिति अनित्यत्वेऽपि
त्वे वमस्तितदाप्यकालेनित्यत्वमपेत ननु कालेन शब्दो नित्यो नावस्य नित्यत्व पर्यवसानात् नापा शब्दो नित्यत्वानुमानबाधः इत्यर्थः ए
वमिति शब्दत्वस्य नित्यत्वे शब्दस्यापि नित्यत्वं नित्यत्वपस्य धर्मस्यानपायितत्वात् शब्दस्यापि नित्यत्वेन वा विशब्दत्वाच्च शब्दोपि अशब्द
रूपो न विष्यति तथा च शब्दस्यानित्यत्वं दिशादपि शब्दस्याजातेः शब्दे नानित्यत्वं [illegible] से स्यात् एव। एवं हेतुरपि नित्यत्वे पूर्ववद्धर्म
नित्यत्वाच्छब्दोपि नित्यः स्यात् अनित्यत्वे चेत्तस्यैतानोपि कदाचित् स्थैर्य भवतीति नागाः सिद्धिः एवं दृष्टान्तो घटो नित्यः [illegible] वेदासा
[illegible] र्निरूपो हेतुश्च विरुद्धः अनित्यत्वे तदानित्यत्वयोगादनित्यत्वेनाविष्यतीति अनित्यत्वे यादनित्यत्वे तद्घागादृष्टः। अथ अनित्यः स्यात्
नहि [illegible] रत्नेनयोर्हेतोर्न वर्तित्वं अथानित्यत्वेऽप्यनित्यत्वमनादन्त्यापि घटो विघमानो [illegible] नित्यः प्रागुक्तिसाध्यविकल्पेऽप्यवन
तत्पक्षेऽपि साध्ये दृष्टान्तस्तत्वमस्थिप्रमाणेन मानासिद्धौ निरूपमाणाभावाघः पटस्य देऽपि घटस्य सिंआपद्यते। नायं अनम
भ्यात् एवं पदव्यपरस्य रूपे नाम वा अयं साधव पञ्चस्य व्याप्त दोषस्वरूपः। सिद्धिर्दृष्टान्तासिद्धस्य तद्धासा पर स्पार्श्व वा ७४
सिद्धसाधनमेवाभिधायेन तो देवं निजाः तनावच्छस्वरूपेण तस्य नदान्तावात् अपैम यथाहू राध मिअन्हैले [illegible] शया [illegible]

नाप्यसो प्यावाबच्छेनकरूपप्रयोगिनः प्रतियोगिनिर्त्वव्यवस्तु विनाप्रतियोगिनोऽनुपपत्तिर्निरूपरूपानुपपन्नौ अन्योन्याश्रयात्
नापि नैधर्म्येण तस्यापि विद्यमानतिरेकेणेदं पक्षान्तरमपगम्यमान वस्तानुपपन्ने रिक्ता दूषणीयमित्यर्थः। एवं येनेत्यादि स्पष्टान्तरं तायामिथ्याभा
तन्नप्रतिकूलतर्क देशनाभासायां टचावा दिशानित्यर्थः। धर्मेतिरप्रसप्तधर्मिनेदो दोषेरसम्यमेदादिना। निर्विकल्पनीया जिमानामूलेन वध
धर्मिनामद्वाभ्युपगमस्यांगीकारोपगमापत्तौ घागादिन वेद इत्यर्थः। एवं सनवं शुक्लत्रैश्यादिव्यमिति भावः। तददिनि अनंशा
द्याविशेषणं विशेषणता पस्याज्ञ्यानस्यभेदस्यावच्छेदनानिवर्त्तनानासविषयत्वेना दोषः नहीत्यमिति अन्म इत्यनेन निर्वचनीया
वैदिकोस्तन्मतमूलाईत्वेनतन्मापत्तिनाप्रसङ्गादिति भावः। अथ कार्यसमलक्षणमाह। अनुगतस्यानित्यत्वेनुगतस्य कार्यत्वादेः स
संबंधिना कारणेनानेदान्स्यदर्शनानुपाधाव एव दूष्य इत्यर्थः। नित्यत्वस्यानित्यपदनत्वेऽर्थस्वार्थ लक्षणायामपरे धर्मपर
मितिरूपं परत्वेनागतीतेन नित्यसमेयस्यापरिशेषु धर्मसमेचयोर्विगतव्य इत्यर्थः। उत्तरमिति असाधकत्वात्मप्रभानेप्र
कृतेषामपचास्वव्याघातप्रसङ्गपि दं चित्वधर्मानित्यत्वेधर्मिनित्यत्वेनव्याप्तं नापि न प्रमाणविषयत्वावच्छेदकैतन्याय्य दोषस्यापि वि
शेषयोनपत्य विषय घटनित्यत्वे धर्मिगतत्वापादनं कार्यसम इत्यर्थः। अस्यासाधकत्वे धर्मिश्रोतिर्क्षे सीवादमात्र वरकेसकेनदर्शि
निर्णिगीतनस्य स्वरूप नचेदकारणभेदेनम् कार्यत्वस्यपलकार्यस्य सप्तवनानाप्यवस्थितेनेदिनः शब्दस्यानुगस्यानित्यत्वस्यानुमि

तिःशब्दमात्रसाम्यात् तदुक्तं कार्यत्वादिति शंकामात्रेण तत्र समानेतदर्थस्तु कार्यत्वं कारणजन्यत्वं तन्निन्नमेवात्र दृष्टांतमाह पाकजत्वाद्घुलाश
शनद्वयथाहतोऽग्निमान्धीकुण्यज्ञाजितवान् पर्वत इह तनोः शब्दसाम्यमात्रमस्ति अर्थस्तु भिन्न एव जलदृष्टे। हि पाकजे स्पर्शे हि विशेषस्व
पमस्ति पर्वतेन यथा पाकजत्वं प्रसज्यत इत्यर्थः। अनुस्य जातिवैलक्षण्यमानमहषो दोषाहेतुसाध्येनानि चैत्ययवादिनास्तहाकूपभाग्यन्तुगत
याकृतोः कार्यसाम्येन कारणविशेषितं साधनेनानुमितो क्रियमाणो यो स वैधर्म्ये न हि नत्र साधानेदोषः अन्यथा कार्यत्वमस्य
शुष्कत्वादिकार्यत्वमित्येवं कूपास्य कार्यसामान्याद्युपपद्यत इत्यर्थः। तत्रेति नन्विन हेतोः पर्यंतं क्षणानेजातिवादिन उक्तादयं ये नापकर्षसम
संकरः स्यात् तद्भिन्नसंबंधभेदात् केवलमात्रेण दानि प्रेतमित्यर्थः। अत एव पूर्वस्याख्यापनीयत्वपर्यंतं तात्पर्याभावान्नेयमपवर्ण्यसमे
यर्थः। तेन त्रुघटेस्य तत्कार्यशब्दवाच्यत्वादिति आवाणे जातिवादी कार्यत्वहेतोः साधारणं दृष्टांतदृष्टं स्वरूपासिद्धिं दर्शयोन्यतना।
थेतिरत्वमितितदाम्म इतरमेव किं चेयेघनाशी कार्यभाजातिरितिभेदः। तस्याप्यनुमतः स्यान्नदाचन्द्रकृतकत्वमहीमहिधरा
दीनां कार्यत्वमन्यथानेश्वयासयावद्गोऽग्नेरतोरण्यादिना द्वितियत्वं नस्य ध्वतिनदूषणं दत्तेतदापिताप्यनुमितितस्य स्वचारितविरोधः स्या
दितिनैवैधर्म्येदमादेवधर्मनेदः। न तत्स्वपक्षेरत्ते दनोदृचाष्टिर्यात्वाप्यचासिद्धिरिदं चुस्वव्याघातकमेवं त्रासाधकत्वानुमानमिति हे तो
रप्येवं धर्मनेदात्वाप्यचासिद्धापत्ते स्थालीमेवेयं ध्रवर्तते इति भावः। शब्दोनित्यः प्रयत्नकार्यत्वादित्यस्थापनायां जातिवादी स्वरूपासिद्धिमाशंक्य शब्दसमय ७५

विवक्षरारेणादिमस्वरूपादिशेषांतिरात्म्यनिवृत्तिरूपे विशेषापिजन्यादौ प्रयत्नानंतरमनुपलभमानत्वं चाविन्यारितथास्त्रयत्नकार्यत्वं सिद्ध
समाप्ययापर्वतोनजवारद्धं इति प्रयुक्तेष्यदि पर्वतेतदुद्धरायस्वत्वो न्निनस्यप्रमाणस्यपक्षे पेणानवानुत्पन्नस्यपूर्वे हेतोरसामर्थ्यसाध
... पानिन्यातिसाधार्थे निमतेहमहानसादिसत्त्व विचक्षस्यतिपचितिदूषणमाहतत्त्वेति अनैकांतिकेनसाधनसाध्यत इतिसदूष
णमेवः ...म प्राप्यादिमत्वेपिप्रमिताव्याप्यार्थसिद्धापासानायसाचानैकांतिकाः तितेनसोपिप्रमाणानुरेण हन्तव्यस्साधनीयेति।
अनवस्थाः ... निरात्मत्वादि... साधारणानुसरणादनवस्थादेशेन मिदमिदमतो न सद्भनेरमिदं मत अरूपमेमितदेवप्रयोगसमस्या
दनुपस्थानासनुपलब्धरूपचादित्यर्थः। तदस्यापिधर्मिणे देधर्मोपि निषेधत इति ध्वमोस्माकूतरइत्यर्थः। चाप्यत्वासिद्धिरितिधर्मिणे दाधर्मि
णेदृष्टांतवर्तिनो लिङ्गान्नुपदेशादिति लिङ्गमन्यदिति तस्याव्याप्यत्वात्ख्यापचारासिद्धिरित्यर्थः। उत्तरमिति धर्मिणे दमात्रेणधर्मभेदेतत्रेमा
न्यालावादित्यर्थः। स्वव्याघातकत्वमाह तथा जातीति चहुक्तासाधनासाधके निपिप्रदृष्टांतभेदाच्छिन्नचेनत्तदप्यनुमानेष्वादित्यर्थः।
तदिदिमिति अनुगतोहि धर्मोनुगतत्वमप्युक्तस्यपदोषस्याविषयोनत्वत्यर्थः। ननुनोपि जातिभेदानिततथाचविनागः गइति अ
तआदध्येनन्वसइतिनेष्टस्वेचिद्जातयः। तुविचन्ताननताः शेषास्वरूपपत्तिः समाप्यामालातिगेणां तगताः कृष्ण्याः तथापि विकल्पसमाविप
र्यवेणाविकल्पतथासमाजीवघटरीरं ने निरात्मकं प्राणादिमत्वादित्यतिरेकेणप्रयुक्तेजातिवादी घटाह्प्राणादिमत्वेनाविरुद्धेनत्वधर्मस्य व स्थि
ताच पिनीवघटरीरस्य घटपार्थ्यासहसत्त्वविकल्पः तथासात्मकत्वेनैरात्म्यकल्पोपिनस्यात्सेयमविकल्पसमा एवं साध्यसमाविपर्यायेणासाध्यसमा तथा

साधर्म्यवैधर्म्यदृष्टांतधर्मयोरन्यस्य चेदृष्टांतस्य [illegible] अस्यापि पिचाकयनासाध्यं वा प्रसंगस्य वैप्रसंगसमाविपर्ययेणाप्रसंगसमा यथा प्रमाणेरोध्व
नवस्था प्रनाप्या प्रमाणं एविना सिद्धिस्तथा ८ मेयेष्वपसिद्धिरिति एवं प्रसंगसमा यथेदं रजतमिति प्रत्यक्षात् सिद्धिस्तथा दृष्टान्तेनैवा
नेदं रजतमिति प्रत्यक्षात् तद्व्यापोऽपि सिद्ध्यति एवमनुमानादिसमापि एवमन्यापि यथाहि प्रसिद्धस्य पदार्थस्य तथा [illegible] तथा सिद्धि
मायंमाने करीर्षेत गनो वनि सिद्धेत [illegible] दृश्यमानं [illegible] स्वाश्रय निरूपणा [illegible] साधारणा [illegible] दृष्टान्त पाविचक्षते
ताहृशावद्धिः [illegible] सिध्येत् एवं प्रतिदृष्टांत समा नित्य श्च शरीरानुपयोगवत्प्रयत्ननित्य वेणुध्वनिप्रयोगो [illegible] साहृश आत्मतोरी
काः पिशमबी समायापे [illegible] साधनमन्यादवान् [illegible] विदितिति एवं विपरीतन प्रसक्ति समाय च [illegible] नपि [illegible] नाप्रस
क्तोत्पत्तेनिविधमने प्रातिप्रयोगात् किंत्रप्रसक्तः प्रसक्तिश्यतस्ये [illegible] सक्ति [illegible] नचवनथा [illegible] प्रसक्त
तिएवमनुपपत्तेः [illegible] प्रकारणत्वेन कारणान [illegible] नस्या [illegible] कारणं वाच्यं न थाचापक्कारे
पिक्षारणा [illegible] तिदाम्न [illegible] नरमेव [illegible] घनेत [illegible] नसमापिप्याहि याहि सकर्त्वे चेसाधो [illegible] नतया सिद्धस्या [illegible] मि
तिक्षार्थवमन्यत्र नेत्र यासयावत्रगोऽत्रं रतोरण मनिताकूप्येणवर्त्त तत [illegible] पदनामा [illegible] एवं विशेषयसमाय
[illegible] हृतिने वैधर्म्य [illegible] धर्मने [illegible] ननत्य पदेष्टत्ते [illegible] यथापि तस्या [illegible] धपादन एव तु पपन्निसमाविपर्ययेणानुप
रणेवं धर्मनेदात्मा [illegible] सिद्धापत्ते [illegible] मेवेयं प्रवर्त्तते इति [illegible] विशेषसमाविपर्ययेणाविशेषसमा यथा [illegible] व्यतिरेकेणाप्रस्तुको ७६

जीवच्छरीरेण [illegible] विशेषसिद्धाविति यथा [illegible] दृष्टान्तस्यै व विरोध [illegible] स्यादिति एवं [illegible]
यसमाय यापर्वतो [illegible] इति प्रयुक्ते यदि पर्वत एवानुमानानिति [illegible] अनाभिमचपक्षे [illegible] सोऽपन
भिमानि [illegible] तिसाधार्थे [illegible] महानसादिसक्तु [illegible] नस्यपर्वतस्य [illegible] तथा [illegible] दृष्टान्त [illegible] सच स्यात्
निषाद [illegible] प्राणादिमचेपि [illegible] त्वात् [illegible] अविकल्पसमापि विकल्पसाभिवअ [illegible] शरीर [illegible] समाया
अपत्रात्मन [illegible] निरात्मचाविकल्पे [illegible] जीवच्छरीरस्यापि [illegible] प्रतिरोधपत्ते [illegible] साधर्म्य [illegible] धपत्ते [illegible] समा [illegible]
विकल्पापि सचेनसात [illegible] भापादनेन [illegible] भापादयन [illegible] नि [illegible] नवि [illegible] रा
[illegible] गभापादयन्ततोपपत्ति [illegible] निगणा च [illegible] नावतर [illegible] प्रयोग [illegible]
[illegible] स्यान्नावत् [illegible] अथैतन्मयोगव [illegible] नाहष्टी [illegible] स्या [illegible] योगसा [illegible] भापादयतीतदापपत्ति
समा [illegible] निगणा [illegible] समापादप [illegible] मात [illegible] समादापस्त प्रतिरोधापादन प्रतिधर्म [illegible] समायोबाधा
पादने [illegible] समापादन [illegible] किं [illegible] नियो [illegible] नुयोगं तु न चित्ति [illegible] स्मात् [illegible] मेव [illegible]
[illegible] विवक्षितेति [illegible] स्यात् [illegible] पादनात्मत [illegible] दिसमात्मतान [illegible] नियंचेतत्ता ति

बुद्धिर्नास्त्येवेति द्वितीयस्यैवापादनात् कथं शक्यापि शाब्दा । तत्समानुरूपपत्तिस्थलीनागतिनात स्यात् आकृतिगण एवायं तत्र कुविपरीतमप्यलं किन्तु
प्रकृपपत्तिस्थलीनागतिनैव एवमनुपपत्तिसमा प्रकृपपत्तिस्थलीनागतैव एवमनुप कारकमाप्रकृपपत्तिसमन्ते यत्नैव अप्रसिद्धसाधनसमानुरूप
वत्तं निरनुयोज्यानुयोगः ॥६६॥ भागभावूत्या व्यभागभावप्रतियोगस्य स्वरूपापादनं गोचरम् परो रूढेन नाविशेषत्वमिति मयैव कृतं चैतन्य
क्रियादानां प्रतिजायमानानां स्वानि विशेषणभावसमता त्वरूपेण विशेषस्यैव परस्परावेदस्पष्टत्वात् सम्भवस्यापत्तिभावस्वप्रतीयमानि
यस्यास्तिमत्त्वमर्थः । नत्वयोगमवच्छेदादिदृष्टान्तादिस्वरूपयोर्वानन्तत्याचतथापत्तदर्शनस्येव पारुष्यमेव एवं मतविद्या प्रपंच अपि तु
पपत्तिस्थलीनागतिना एवमन्यत्र चेदाद्यस्य शंकायाम् प्येने निवक्रमे एवं तन्नायो भावयितव्यः । तत्सूत्रेण विभागः नेग इति उन्नय स्तुत
यत्प्रतिपादकस्य सावक्रमाया नाम्रवासत् प्रतिपादितपात्रप्रतिवादिनोद्भिन्नाय प्रकृतार्थो वादिनश्चरतीयक्र कायो प्रत्युक्तं नुवादि
नायगतेतरहूतनो ॥ ॥ कावितेयतो यमेव वादापंचपकायोनतथापप्रसनावादो व्रतं रूपं प्रकायो तथाप्रतिवादी दृष्ट प्रकायो
भृदाचिदकन्नजाविशेषभुद्धाव्य तियद्भिन्नपरपायपेवो कायार्थविदुर्हेतोमयतीयस्थितेछिन्ना तथा वाक्यपरत्वनिरित्रमकोपर्या
होकथायात्रर्पर्यवस्या नापत्तितयानक्रदोपरिक्षितेकियेपउन्नयोरस्तु हूयं प्रतिपादकं यतितथा वषड्वद्वेषनिर्वर्तना तिसो प्रदानेक्राना ७७॥
मात्रादयः तत्र प्रपञ्चविद्यु कृष्णस्थिते छिन्नाषड्वद्वेदापयति प्रपेद्वणोनयाम प्रमपदापेद्वणामितिस्थादिति अतः षड्वदोनियम

इयतः जाहषड्वदाचिति एवञ्चेति तथान्यपरामर्षड्वदीयहरणेउपजक्यैतेन यत्र्यावत्पक्षेपदृणेनवादिनोरन्यतरस्याप्रिमाचाना
निसंधिनः शंका व्यपैति तत्रनाचकेदापेदर्शी द्रष्टव्यइत्यर्थः इतिजा । तिनिरूपणं ॥ ॥ अथ निरनुयोज्यानुगतयाजानां अपि
निग्रहस्थानं चेदाप्युमिजास्पनं तरं निग्रहस्थानं उद्दिष्टइतितथैव संगच्छात् तिपदूरणानन्तरं निग्रहस्थानलक्षणमित्याहुज्ञातीति । यत्राद्
सम्यग्ज्ञानत्वपिस्थलकाले नास्तिविरुद्धादि तिवान नुनाचणेत्यत्रानुघवादो मोदवनोत्तरदप्रतिज्ञाकृतिनायाम व्याप्तेरित्यर्थः अव्याप्तिमेव
स्पष्टयति । अर्थानिरादेवेति । तत्रेता दृशकथाकारणं कृतज्ञानस्यस्य वाद्धेनप्रकरणस्यतत्राप्या प्रतीरित्यर्थः । नापी निग्रहमीचानायाः कथाया
मरवाणिकरणीभूतत्यच्छानात छिद्रज्ञो नियहो निग्रहद्वयनिपिनिपितियर्थः नाघइति । एता दृशज्ञानवतोपिउक्तौभन्नेणनकुनाघणे
हयात्र त्राव्याप्तेरित्यर्थः अन्योन्याश्रयादिति । निग्रहस्थानस्य स्वेज्ञानेनकमीचानकथाज्ञानस्य च ज्ञातायविदुक्रयाप्रावणीभूतकृत्तानाव
निग्रहस्य निग्रहस्थानस्य ज्ञानमित्यन्योन्याश्रयइत्यर्थः कथाजनकृतौ कथाजनकस्थलमीचानज्ञानस्य विरहोनिग्रहस्थानं लिंगनियहस्थानं इत्यर्थः सा ४
नलुपक्कतोयचेपिकारणं सम्यग्ज्ञानं तदुक्तं सेतुनस्थलेपि अस्त्ये वेति । पुनरव्याप्तिरत आह न नम्र वेवेति । कार्याघित्यणोपध्यातस्तं उनमु
चैविवहिनिइत्यर्थः स्थलमीचानचमितिप्रस्तनतसमयानिर्वादप्रत्येयज्ञानस्य समीचानं वेति तेनस्तेनस्थानेनकमपवेध विषयस्य कथायाअ
निर्वाहितत्कथापर्यवसायिस्थलमीचानज्ञानविरहोस्तित्येत्यर्थः । नन्वरितिसंवरणे नतिरो हितोक्तावना नक्रस्थानाधिकतोदाविततस्य च प्रतिज्ञातानां

न्यादेनियतकालेन वैनाशत्वास्तित्वादिप्रतिव्याप्यपेक्षया पक्षधर्मतापत्तेरनन्वनीतस्तस्यानीको हितत्वेन समयबंधविषयत्वानाकांक्षिता
नत्वकालस्य वतत्रापि मनसैवेन यथोक्तकरणप्रसंगादिति चेत् नैवाकांक्षा यत्र हेतुस्वरूपकथाकरणात् तत्कालप्रमाणानवस्थितेरनियतकालस्य स्तोम
लिंगनियतकालत्वात् प्रामाणिकत्वेनोक्तावितिकरिति श्रीचरणा इति स्वरूपतावसरे प्रतिज्ञाहान्यादिकं न प्रयुक्तो हेत्वंतरस्य प्रसंगस्तया समयबंधवि
षयत्वायात्र योगेनैव यथानुद्देश्यत्वादिति साध्यत्वायित्रास्य प्रामाणिकानामिह विवादेन नाहं परीक्षेति अत्र उपनीतस्तु नियमे नैव भेदः श
नाय तत्कृते योगो नहि स्थितिरेव न विरोधी न च कालदेशे वरणाद्यवच्छिन्नव्याप्तिस्फुरणानवस्थायां रूपायादिविशेषो तत्र स्वीकृतेन परित्यागः प्र
तिज्ञानिरियस्य तदर्थत्वेन तत्र कालदेशे परेणेति व्याप्तिवरणाद्यविशेषणं स्वविचारस्तदनेन स्वीकारेणेन न वारणाय रूपामिति
हे.२७ एवमाप्रकृतिगृहीतेनैव लक्षणार्थं हेतुविशिष्टैतदर्थं रूपनावधृतवानरनियतकालेन तथापि च तत्र स्वीकृतस्य हेतोर्विशेषणाभावस्वरूप
रियोगे स्तीयत उक्तेति तत्र विशेषणाभावानामिवं अपि अपि फि दीत्वेन वारणाय विशेष्यमिति स्यात् किंचिन्न स्वतन्त्र्यात् तु हि मिथ्याकारेण
सेतुपोषणे कः। अन्यथापरपक्षस्य यानिवारणाय स्वीकृतेति कालेन स्वीकृतस्तिन वरणानवस्थ स्वीकृतत्यागरूपरूपत्वात् न
ग्रहीतुमायवद्यतिज्ञार्थं वृपर्यशतिवत्स्यात् तथा कृतत्यागस्यैव नियतत्वेन यथा बाधितिभावः। अत्र प्रतिज्ञायदि निर्वाधित्वानिपरांत न
पक्षे पाधकेन दृष्टांतेन तद्विनाशनानिरूपणेन दृष्टत्वात् स्वयं प्रतिज्ञानातिविधा। दृष्टमिदमिति परेणोक्तेमात्रादिमपि कृतनः। अपालिप्यानः। २८यं ॥२८
नः

५

चाद्दित्वपापिप्रत्येकं पं च धर्म हूषस्यसेतुतथैव प्रयोगानां तद्धर्मे कुहनावेवप्रावृशेत्पदि तस्य हेतुतयानप्रयोगस्य तद्दापि विशेषण हानिः
पक्षादिहानौ प्रावृशकल्पं चैवमहानयः यथापि निश्चयशास्त्रः श्रावणत्वादिचेत्। अप्रामाण्यवाजन्यवस्तुकेऽस्वातद्विशिष्टो निश्चय इति
सेयं क्रमहानिः षष्ठी। प्राप्तानतथापि तत्प्रमाणस्वसाध्यादिनाविवादसाधने तन्नौ। यद्दृष्टमद्भुतिनत्र तावत्साध्यप्रहान्यादिहराति ग्रह
हरणामिति उपनीय च त्याद्दितिहावीक्षानेत्रौ तिथिपरिहारार्थं। इतिर्दिनाताववत्सर्वसाध्येत्यत्रेनडिविषयवरदृष्टं अपि त्यागोपविष
मानमितितथा चापि ममस्यादिनिभानेन तथा न हन्तैवेत्याशैनौतिकृतपरिहारार्थं त्यागवद्दोषकामहृद्यर्थीनात्सेवंस्नातिनिर्वाध
चात्पन्नेत्रौतिक एवशात्रु नाय नोऽप्यहानेरपि स्वल्पस्या। अत्र तत्पानयनसामर्थ्यप्रमाणानस्येवकृत्वापनालमानननपरत्तो कुमा।१
तेषाभ्यासकर्मे क्रमेणसा धर्मादिर्यथा। हानेरेवहापद्याद्यप्रतिमाद्देयस्वकेहनानां धारणं पर दत्तानेत्रौतिहो दिपरिहारस्य
स्यात् नमितिभावः। तस्येति। नत्रापक्षवःप्रतिज्ञानन्याय उत्कर्ष न स्वीक्रियमाणाय हेत्वाभासत्वाय तत्प्रतिज्ञानिरितिनत्वेद्द्वयपिः। हूर्व
मंगीतेदत्तानीयेत्यवद्धर्मो भावानंनरंगीकार्ययोः विरोधः एवात्रदोषो स्तनपावप्रतिरोधस्यान्य उप्रतिज्ञाहानिहापगिनाहृतप्रयुक्तिमपा
चीतिमात्रत्वमिति तथान स्वीकारस्वीकारयोः कालभेदाभावविरोधः स्वयं यः नत्वेवमाताविधेत्यादावपिविरोधानस्यात्तत्वाच्छ्मानाविनतत्रापि
कालनिशाहाचन। आह। त्यागस्यतित्यागविरोधस्यपत्राय्यः यानो हूषणे स्मिन्न त्यागएव दोष इत्यर्थः। प्रतिज्ञापदमितिपदा। ।२७॥

नेपरेण सता। सताबाधत्वेन दूषिते प्रतिज्ञायाप्रकारां नरेणातदुद्धारानपेक्षसापेक्षा। द्विहा नियोगनवंनायथा स्येयमिति। यत्रसमाधाने कस्य
पनादोषस्यमाच्यमते माकाद्विपयायत्रसमाधानासाध्यमनेतन्त्रायाद्विपयेच्यथः प्रत्यक्तरेति द्वितीयेस्त्वमिनाक्रमरेस्थितं नस्यवादिनएवा
पततितेनवादिनस्त्वंनाप्यवक्तव्यांप्रतिवादिश्वकथमिद्वायीदूष्यपतत्यथः। अत्रहेतुमाहपन्नेति। स्वोक्तपरेणापादितस्य दोषस्यपरिहाराथं
द्विनायुपहोतिनवातिनकमथमेवयथः। साचेति। यत्रसमाधानमेनत्वाभ्युपगतपरोक्तसमाधानदोषस्यसमाधानस्यथ चन्द्रतितत्रमति
ज्ञाहानिमतोवादिनः पर्यनुयोज्योपेक्षणमपिन्नवनीयथः। नाद्दष्टथायामपि। असमानस्यसाध्यतद्देहानिरुक्तानुज्ञा यानचमतिपन्य
विघातहेत्वथः। एवंयमतिज्ञानेनिग्रहस्थानवंप्रतिज्ञानंनच्य
विद्यानत्रबोधसमाधानस्त्वहानिरुक्तानामान्तवन्दुक्तापनेतच्यमतिपन्यविघातहेत्वथः। एवंप्रतिज्ञानेनिग्रहस्थानत्वेप्रतिज्ञान्तनच्य
तेरितिलक्षणांतद्विशेषणोतियद्विशेषणमयेनाश्चनेनविशेषणेनमूलेपवमितिर्यमतेपूरणान्यनदृष्टान्तोपदद्दोनदोषनिराषणेरणोक्तपतमे
तंयद्विशेषणस्याभिमनंतत्प्रतिज्ञांतरमित्यथः। अमचरस्रुवपिअनुक्तोपमुख्कणागनित्सदुसंचरणामवसरे प्रत्यैत्वस्यप्रयोगश्लेयवमहणंशे
षमुक्तिमेनवनानेनपरोक्तदोषपरिहारार्थयास्माकमिति संभवइत्यत्रेमत्यूतारमकोया। तिवेकस्येरितामितिद्रष्टव्यं। इदंसमनिग्रहपरंदेवेतरंग
दृष्टांतरंउपपन्नांतरंदूषणास्यचरक्तेनेनाप्रयोगपदोद्दूषणीतरंदैतिमंवतितच्चाद्यंपदाविशेषणांतरंसाध्यविशेषणांतरंमेतादिविधं १६१
द्वितीयंतुहेत्विविशेषणांतरमेमदविध्वंसतायूतदृष्टांतस्त्रविशेषणांतरमयासतमृआगविशेषणांतरप्रयोगस्यउपभागविशेषणेनन ६

मेद। त्रिविधं। उपनयविशेषणेनरच्वेकविधंपंचममपिदूषणविशेषणांतरस्पमेकविधं। यत्रदृष्टवोक्तेपक्षादिककान्यदेवपक्षादिक्रियते
तत्प्रतिज्ञाहानिप्रविष्टमवदृष्टव्यं। तत्रसाध्यविशेषणेनरथहारतियथेति। तपनंरसानाधिकरणंरूपवत्त्वादित्यत्रपृथिव्यांव्यभिचार
समावारणायमिपाकजेतिरसविशेषणंपीठपाकनयेयपार्थिवेवाअपाकजरसानधिकरणविवति। ननन्वपियारः साध्यसत्वापित्यथ दिशोयति
नच्चिति। मेवोक्तविविशेषणाच्चमेयस्यविशेषणस्पनद्विचेत्वादित्याशयः। परिहरति। मैवमिति। यो विशेषणानानरदानीयस्यतेसहणेनो
तेयन्तुविशेष्यस्यस्वरूपतः नादितानमपिनमनेअत्रापिविशेष्टेतस्यैवविशेष्यस्यानुमवेशात्विशिष्टस्यविशेषणविशेष्यनत्वंबंधेन्योन
तिरिक्तत्वादित्यथः। साध्यभागविषयकंप्रतिज्ञांतरंसाधनभागविषयकंहेत्वंतरमिति परिशिष्टमतेदूषयतिस्त्वभेतिदृष्टांतादीनामपीति।
नहिप्रतिज्ञाहानिप्रातिविरोधप्रतिसंन्यासेप्रतथाचप्रसंगोहेत्वंतरस्यादिकमपिअधिकंस्यादित्यथः। अदापादकनेदैतरस्यभेदोपचा
येणकेदेशिमुक्तिमुपनिबध्यतिप्रवेक्तिइति। वाधकमेतिवादिनादूषितेवादीयादितस्यपरिन्यजातेपरतदानस्यप्रतिज्ञानिःयदित्वतचकोपसं
धीमवपक्षा। इदंमानांतरंवाऽपापदस्तिनदसिदंनरं। यद्विपाप्रवेक्तिमेवपक्षादिअकमक्रमेननागेनविशेष्यतितत्प्रतिष्ठानरमितिविवा
दास्तीकविदित्यथः। एवंप्रकृतिपरोक्तदोषपरिजिहीर्षयास्मत्कनेदैतरेणमहाविरोधस्य [illegible] अपर्यवसानाशादानियुक्तानामपयाज्ञोयवं
दिक्फलकेप्रतिवारणेप्रयुक्तेनै [illegible] = प्रसज्जनार्हजातिमच्चेप्यातिचाक्षपक्षादितिम्रष्टमनप्रयोगेतथाचनायमपिपदादृतिनावः। (४)
पधिर

परिहरति। अस्यापि अस्यापि प्रतिपक्षत्यक्तानं प्रतिज्ञानन्तरं रूपेण परोक्षदोषं हस्तामिमाने मानो वीजं च नाप्यादिक कार्यं स्थानं प्रथ
मप्रयोगस्य सप्तभङ्गपर्यनुयोज्योपेक्षणस्य चापि चेवादिमुक्ता मध्ये वेद्यादि प्रतिज्ञानिवृद्धिवदित्यर्थः। एवं च ज्ञीतरेनविशेष गम्यमितिरहस्य
मितिभावः। प्रतिज्ञाविरोधलक्षणमाह। व्याहेति। नानाववनलक्षणे प्रतिज्ञाविरोधेनास्त्वाय एकत्र वाक्ये इत्यन्तं सत्यवतिपद्यते च प्रयो
गरूपायामेकत्र कृयार्थं बुद्ध्यादेरवान्यताश्रयांपरस्परविरुद्धार्थिकायां नाक्रिप्रातिज्ञाविरोधं इत्यन्तं ज्ञेये मोक्षनालिङ्गान्तेमेति। ननु
सत्यानवस्थापि नारिकामानिष्टमप्रसिद्धमितिकर्थं तेन रूपेणालिङ्गानं स्यादिति चेत् नयस्यस्य वक्तव्येन सत्यपदस्य चानुयोगोपेनष्ठस्या
भ्युपगमतत्त्वस्य वक्तव्येन रूपेण तद्वक्तव्याभ्युपगमो विरोधः स्व प्रतिज्ञा हि लिङ्गं चायतनं इति प्रतिज्ञाविरोधस्यान्तर्मुख्यार्थ इति। अत्र वि
रोधस्योदाहरणम् उत्तमस्य यतिमुक्तो भ्रूघातिशागत्वा वतत्वाति योगिनीसमानकालतया विरोधः ते तपावमन्योन्यस्येककालत्वेन स्याद्धि
योनिरूप्यमानं प्रतिज्ञाविरोधः स्यादिति अर्थः। द्वितीयः स्यादेकविरोधः तृतीय एकादश अन्यो मातृघातित्वयोगिनावच्छेदकेनता
दात्म्येन विरोधस्तयोस्तादात्म्येनास्त्यर्थः अन्येषामिति गोवाध्यत्वादिना मपि परस्परविरहव्याप्यानांप्रति योग्यवेन वयो द्वैत विरोधघटक इत्यर्थः
ननु ध्यानी विरोधानो भक्तागमात् दूरित विरोधलक्षणमपनुगतं स्यादितत्साक्षात् यापीनि। यथायत्पुरुषायत्नियतत्त्वे विनिन तत्त्वस्यभार
णामेवधत्र यदान्तितत्र तत्प्रज्ञानं यथापिमितेचनानुगतमेव कारणेन यथार्थत्वं वतयाविरोधं दिशद्धे क्या चतुरगनच धीज्ञानानीत्यर्थः। तचितिः ८०

अपसिद्धान्तेपि विरोधस्य स्पष्टत्वादित्यर्थः। अत्र क्वचिदिति नैयायिकस्य हि शनित्यत्वाभ्युपगमः। नैयायिको ऽहमित्यनेन पदपरिग्रह प्राप्त
वीनेन स्वचाद्वक्तव्यतया विरुद्धत्वेनास्य विरोधस्तावत्रज्ञायते तथा वच्छावच्छार्भ्युपगमविरुद्धः शब्दनित्यत्वाभ्युपगमइति नज्ञायते
नहि नैयायिकस्य शब्दानित्यत्वाभ्युपगमस्यापि अभ्युपेतप्रमाणानावश्यगौनमाभ्युपगमस्य विरोधाभवन्यत्राक्षिद्दोषः। तथा चानभ्युपगम
दशायां विरोधादेव प्रतिज्ञाविरोधस्त्रत्वैन प्राप्त्यां स्वेच्छातो ऽभ्युपगच्छमवाद्यापसिद्धान्त एव तत्र दोष इत्यर्थ एव देशि सभा
धत्ते मध्यस्थानिति। अत्र नैयायिकोऽहमित्यनेन सह नित्यः शब्द इत्यस्य न विरोधः नैयायिकत्वोपपादकनित्यत्वाभ्युपगमप्रतिज्ञा
विधनास्य सहितत्वस्य तथापि पश्चान्नैयायिकोऽहमिति ब्रूयात् तस्मादत्र यथा वहति नन्वनिर्वचनस्य निरोधादपसि
द्धान्त एवेत्यर्थः। अत्र विरोधमात्रे तन्त्रेऽस्मिन्नविरोध इति विरुद्धो हेत्वाभास एतत्समर्थेदः स्यादित्याहातपापीति तत्र
विरुद्धे हेत्वाभासे साध्यवादिति साध्यभावसमानाधिकरणभावेन वानादेवाकमानरवेनेतद्विषयो ऽपि तत्राकाङ्क्ष
तेन तत्त्वादित्यर्थः उपदर्शनेपीति यद्वा शाब्दिकविशेषो ऽन्यनायकस्याभावव्याप्यत्वेन तत्तो ऽपि तदा न स्यात् तन्न चा
क्तान्यापि प्रातिज्ञाहेतुविरोधेन दुष्ठावनाहेत्यर्थः। आह स्वित्वमिति प्रतिज्ञाविरोधो हेतुविषयो ऽपि विरुद्ध इत्याहे

तुभा न विषयः न नचैवमपि तस्यैते देशे देशे राद्यापत्तिः। सद्धिसाध्यसमानाधिकरणहेतुविषयकः अपक्षेत्र विषयत्वे
नवकाधसमानाधिकरणहेतुविषयकत्वस्यार्थी नयोर्भेदः इत्यर्थः। विरुद्ध इत्यालापस्य साध्यताव व्याप्यत्वमन्यपेयाद्
इत्यादि। नैवं नेति। हेत्वाभावे सत्वे नोपाधिनाने विशेषकः स्वोपाधिनिरुपितत्वविरोधाभावांतर इति विरुद्धत्वस्य एत द
गरत्वेऽपि न दोषः इत्यर्थः तथापीति। प्रतिज्ञाविरोधस्य स्थानमनुक्त्वा न नैवं विनादितालापस्यानुक्तत्वात् किंचिद्वाधक्य
चादसाधर्म्यतस्तनोदूषणक्रमः। तत्र प्रतिज्ञाविरोधस्य बद्दोषस्यापि इत्यर्थः। प्रतिज्ञाविरोधो द्विविधः। शाब्द आर्थ
श्च वापि विरोधोऽस्य प्रतिज्ञांतरेण परेणावच्छेदः अत्राद्यास्त्रिविधः उभयापयोः प्रतिज्ञानौत थाएक प्रतिज्ञेणापर
स्य प्रतिज्ञिनाः एवं चावयवयविरोधः अवयववत्त्वविरोधदूषण विरोधस्य संगृहीते तत्र प्रतिज्ञयोरेवार्थ
शाब्दविरोधेत्र उदाहरति यथेति। आत्मानभावमाह इयनयोः शब्दयोर्विरोध इत्यर्थः। स्वप्रतिज्ञयोरेवार्थविरोधमु
दाहरति यथेति। ज्ञातपुरुषसंयोगादितापसी स्वपरेण स्त्री। गर्भिणी वाध्यानवती [illegible] पुरुषसंयोगं विनाऽत्राधन २३॥

मित्यर्थः। सिद्धपुरुषसंयोगवारास्त्यर्णगर्भिणीपदयोर्विरोध इत्यर्थः। स्वप्रतिज्ञायोपदवाक्ययोः शाब्दविरोधमुदाहरति यथेति परमाणुरूप
स्यानिरवयवत्वानिवाधत्वाच्चयोरेतत्र विरोधः प्रतिज्ञाप्रतिज्ञेन पदवाक्यहेतोः प्रातीतिनोर्विरोधमुदाहरति य
थेति। दृष्टपदृश्यगकर्तृशब्दजगत्कर्तृकर्तृत्वे विरुद्धमित्यर्थः। एवं प्रतिज्ञाप्रतीज्ञेन साध्यमवाक्येन वहदेनोप्र तिज्ञेन शाब्दविरोधमुदा
हरति यथेति। शोगभावो [illegible] नावत्यावद्व्यः स्वहृत्वकमस्य वृत्या नाभानप्रतीयोगितिसाध्यत्वया [illegible] नाम यत्
तत्परः [illegible] लक्षणं [illegible] तिपदेन वनत्वापि सत्येन यावविरोध इत्यर्थः। अनित्यशब्दः [illegible] यथा कारशो॥
अयं च नाहि तस्मादनित्यत्वत्र हेतुरूपनयावयवयोः प्रतियोगिनो विरोधो हेतुः शेषं स्पष्टम्। अस्य पाठमानयाद्वारावले
पाद्यसि [illegible] रस्यैव पत्तति। [illegible] अन्यथानवप्रतिपत्ति विद्यातेऽस्यान् एवं प्रतिविरोधस्य दोषत्वे मित्यादि
नव हेतिनिरस्वयं प्रतिज्ञायां तत्रोत्पाद्य परोक्षे ति। अत्र पूर्वशिनः क्लिसं भवः प्रयत्नरक्षापानिवत्यलिस्वित्वप्रलाप इति
लक्षणं [illegible] त्वपलापपक्षे अपि पादेनाप [illegible] पादद्वारूपापलापः [illegible] यथा [illegible] इति अत्रानुसि
नापलापनुरोनीयते द्वितीयमाह परपक्षायमिति उक्तस्य [illegible] मतत्व मन [illegible] रञ्जनेषण उदाहरणानि

ॐ
प्रयो[illegible]नायंगविशेषणाद्युपानिय विशेषणाद्दूषणविशेषणाश्च [illegible] ख्या[illegible]तेतत्रनियतस्थाने [illegible]त्यादि[illegible]
[illegible]प्रतिक्षितरां गतमितिमनाक् [illegible]दानामेवापमर्थांतरलक्ष[illegible] [illegible]कृतस्यानुपयुक्तमिथ्यर्थः [illegible] नपदार्थनिवेचाये
[illegible]विद्धन्येयतितन्त्रेति। नाघा नवितिक[illegible] [illegible] प्रतिपादयन्नुच्यते तथा[illegible]लिंगवाचोन्मत्यादिशब्दः [illegible] [illegible]वातिपी
दष्टोनजवतातिनदभिमानमर्थांतरेस्यादि[illegible] तृतीयदूषणतीनेतरइतिचद्यर्थान्तरे[illegible] [illegible]योगा[illegible]पद्यधे[illegible] [illegible]मतीयत
तथायत दुनयवैशिक्षस्य[illegible]पर्याय[illegible] प्रतियोगप्रसिद्धस्फिविमिथ्याः इतरेति। निरर्थकादीनामप्युपलि मतविशिष्ट प्रतीमनप्रवा
त्रदविषयं वाच्येयर्थानकुस्तीत्रपाठेनार्थांतरे किंचाथ [illegible]कृतसाध्यनवेति। नहि [illegible]पाठस्य [illegible]वमनोनकृतंयेन [illegible] त्रपाठे
[illegible]प्रतिष्टः स्यादित्यर्थः अस्तीत्यवादिति [illegible] स्य१ दार्थवाकार्थधी [illegible]नया[illegible]पार्थकादिप्रवेश इत्यर्थः [illegible]दिति। प्रकृते हि [illegible] स्ते तिः
[illegible]तेनर्थादिनादिनो विवक्षवतदान्यवरप्रतिपाद्यस्यान्नरा[illegible] [illegible]यान्व[illegible] अर्थान्तरंस्यादतोमध्ये [illegible]ति एवमध्य[illegible] [illegible]
तस्यातत्[illegible] [illegible]पातिनदं[illegible]मर्थान्तरं नस्यात्स्याद[illegible]दिति तथाचक्रथापयोजकसमर्थवैधकानुयारेणायमध्य[illegible]प्रकृतविष
यत[illegible]नमित्यर्थः एवमपिप्रादिनोवीतरागतयानादेमध्य[illegible] भावतथावत दीदीयार्थांतराव्याप्तितः प्रतिपाद्यवेन ८२।

यार्थकथासंप्रयोजकसमवेधविषयः समर्थकत्वं इति[illegible] प्रकृतपदार्थ[illegible]भाया[illegible]पयुक्त[illegible]पदार्थ[illegible] [illegible]पयुक्तत्वेनेति। नवयो[illegible]
[illegible]मेण[illegible]वा[illegible]स्यप्रयोगः सा[illegible]र्थं[illegible]स्मात्[illegible]नावंगा[illegible]नाप्तितिवाच्यौ[illegible] [illegible]धस्य संबंधानुपदर्श[illegible]वचनमर्थान्तरा[illegible]
[illegible]विवक्षि[illegible] [illegible]वाला[illegible]योगलिंग[illegible]नार्थकबंधप्रदर्श[illegible]एवेति[illegible] इतरेषामपार्थकादीनां अर्थान्तरेवाच्यार्थे
ति अर्थान्तरे[illegible]दाद्धिके[illegible]पिस्य[illegible]मयबंधेनप्रतिबंधा[illegible]पधीः अपार्थकादोचा[illegible] [illegible]दिविरहादेववति विशेष इत्यर्थः [illegible]तैवं[illegible] [illegible]दिकये
[illegible]दाविद[illegible]विशिष्ट[illegible]तच्छेनतथा चवि[illegible]प्रतीय[illegible] य दूषणं[illegible]व[illegible] [illegible]गतेस्यादित्यतः [illegible]विशिष्ट[illegible]प्रतीतिरिति। प्रति[illegible]
[illegible]वादन्त्र[illegible]विशिष्ट[illegible]प्रतीतिरारोपरूपायिनोन्यघतेइत्यर्थः विषया[illegible]तिप्रयविषया[illegible] नार्थसाध[illegible] [illegible]सिद्धसाधनस्यार्थांतरेत[illegible]इत्येव
[illegible]मतं दूषयि[illegible]प्रस्यतित्वादिति दूषणमा[illegible] [illegible]नामेति[illegible] [illegible]या[illegible]नरमपा[illegible]ग[illegible]पाप्रयोजक समर्थ[illegible] [illegible]पदार्थसं
बंधेपदर्शनेवा[illegible]न्यार्थांतरंगतिः [illegible]चा[illegible]नत्रापि[illegible]शविघटना [illegible]सिद्धोपर्यवस्य[illegible] [illegible]इत्यपि[illegible]एवात्र[illegible]साध्य[illegible]सिद्धवंतस
स्वरूपेतदोषचास[illegible]नवा[illegible]मर्थः अनेको[illegible]वादिति अनेकां[illegible]रस्या[illegible] [illegible]पक्ष[illegible]साधने[illegible]स्याप्त[illegible]नुमानस्योपयु[illegible]वाचार्थांतरे[illegible]संद
साधनं[illegible]साध्य[illegible]प्यचक्र[illegible]यकथाप्रवर्तना[illegible]प्रगाप्य[illegible]कथा[illegible]तेऽम्नत[illegible]लिप्र[illegible]गादि[illegible] सिद्धसाधनं[illegible]एवनच[illegible]नीतिकृतस्यार्थांतरीतनवि
इति। दोषांतरमेव[illegible]परतरद्वारा[illegible]पयतिक्रयि[illegible]वतिनाप्यइति। सर्वत्रानुमानधर्म्येशस्य[illegible]सिद्धसा[illegible]साधना। सिद्धस्यापि साधनं[illegible]परा[illegible]मानमात्रो[illegible] [illegible]इत्यर्थः नहि

तस्य अशनः सिद्धसाधनत्वं यद्यपि सिद्धस्यैव साधनमित्यस्याभावादित्यर्थः विप्रतिपत्तिविषयः सौसाध्यं तत्सिद्धिनीनरीयकसिद्धिः पक्षादिनु न्यस्य साधनं सिद्ध
साधनं यत्रसाधनं सिद्धसाधनं न भवतीति यथा यत्रोक्तं तं तृतीयकल्पं दूषयति नेतरदिति एवं हि प्रवर्तते व्याहितत्वान्वायविषमतो वह्निप्रवहि न्नि
तिपादवोदे नाववादिनाय व्यापात् द्विसाधनेनासिद्धसाधनं स्यादित्यर्थः इत्येवं सिद्धसाधनमहोधरे वेतिहेत्वाभासान्तर्गतिम पित
नस्यादित्यर्थः इति मैव प्रकृत्लिस्य मीयमानप्रकारिकादिक्लिष्टं तत्र शयो दृष्टव्येनाप्रसिद्धिव्यन्तीतितावहोषस्तच्च कृतविशेष
तोपि जनवतिप्रयानि प्रेवा सानर्थ यत्र वागनियानवामनो निर्यन वेति प्रत्येक शया स्यागये प्रमाणमितावो द्वेश पायाक्षिनया
नुभाप्रत्र निमलेन न सम्भूतेन पनासानुमितौ कारयित्रमाणायानियावागित्यदिरपर लतेः सिद्धो दूषिकसमाप्त क्षेवपप
राहूणे निन्यस्या दोषस्तथापि माननसिद्धस्यासाधनत्वस्य साधस्तंशयापरिपन्थित्वात् एव यदेवेति वेत्यर्थान्तर न्तरणनावा व्याहिताये
वसिद्ध्येवाभावस्य वैस्पष्टत्वादप्यो गादिनिलावः असमूचसच्छमति वाप्रयोगदोष इत्याह चिति समाधानमशक्यतः तन्निरोधिस्यो त्रिसंतवद
तिसदवाद्भूपेच्छा काषवनसमर्थयतियद्यपीति अहहोपयोगस्पताः कथमसौ प्रकृतमसिद्धस्यादित्यर्थान्तरान्तरेनवए वह्निकृपूनादिना
दुष्टे तथावोक्तिः सभाषणे तरे भकुवादेष्वातिः अर्थान्तरोऽभावनवकृनाकाभावनमपि प्रसक्तमेवेत्यर्थान्तरमेवत दोषाप्यपि तिनियमे न साध २
घपितयापि त्वमानयाघचेन कृप्रतिपत्तिप्रवादित्यर्थः वस्तुतस्तु यत्राहुष्ट एवमाधने दुष्टत्वं निविष्टयेर्थान्तरं वरतितत्र साधनवाक्यमेवोक्तय
१८

इतिभावः व्यावृत्याकादिति न वाप्रतिज्ञापत्तिः प्रथमेनाप्यान्तरेण ज्ञायमानेफलास्त्वेयेनप्रयोग्यायी विच्छेदितायी तत्परिहाराय निगृहीत
स्य यद्यद्वितीयोर्थान्तराभिधाने तत्राभूत कथ्यावाद्ये तत्र चावव नाप्राप्तिज्ञापत्तिरितित्वाव चनमेव येयरित्यर्थः एवं प्रकृतोपयुक्तमेव
अयाद्यतिरेकस्य निरर्थकत्व जकुणमाहमयति कयाविधस्य पगवोन्यवाहिकाचना तायाशक्तिराकिं चिद्धितकणाववतद्यातिरेकयच्चयास्य
लितयीवे तत्स्वपायः पदप्रयोगे तन्निरर्थकत्वमित्यर्थः नचेति लौकिक जडूणो वृगन गंगादिपदस्यनाराधवाश कृवायाहशेगेगादिपद
स्यतराहि नतदस्यान्वाधशगेगादिप्रयोगे निरर्थकतेत्यर्थः अस्य नायवात्त्वोहिक्लावक्षतयाहि प्रमादाद्वावक्षवाकिमानाद्वावस्थापावकारि
घो कचित्तवशे घोषवातनप्रमादः सोकाह्वोचादिनावयोस्तयाकृतःकेवधःवाव कायिकनमी वाशक्ति मानस्यायी नमः अभ्यासो
न्यत्वस्तत्तदनुचिंतनादिविकल्पितशे त्रियच्चा वदुक्तमिदमर्थपरत्वेनाघयुक्त शब्दपरत्वेन
पातिवाक्यात्र पर्यवसततयावनिष्पक्षमित्यत्र कदम्बत्रयसोकयादुपे कृयद्वितीयकस्य पातिरतिच
येति संस्कृतेन वाप्रमिति समयबद्धम धवदपभ्रंशादितियीतन्निरर्थकं तत्रोप भ्रंशा वृत्तेः सम
नापद्यते तच्चोन्यस्साधकरत्वादितिवस्यापत्यात् यत्र तु समर्थबद्धेपभ्रंशानिसानान्यतत्रो २१
ये नयसाधकत्वोपभ्रंशानिरर्थकमर्थप्रतीतेरवैकल्यादित्यर्थः वस्तुतस्तु पदमुदीरणामभा

नस्यानिमानस्य तु ... हरहं णां वैयाकरणमात्रवेद्यानां कृत्तद्धितादीनां मध्ये वृ... सिद्धयोगइति इष्टव्यं । पदं
वो न भवादि साधारणोरेवशब्दैर्वा अभिमतिरहस्यं । अविज्ञातार्थस्य दुर्लभमार्गस्य तरेति । मत्पद मूलयस्मा
धारणो वक्ता प्रयुक्तं किं तु मदप्रसिद्धतया न्यतरवाचप्रसिद्धार्थकं भवतितस्यत ... प्रयोगोपार्थ
कमित्यर्थः निरर्थके पिपदार्थोपस्थितेः पुनरावश्यकत्वं तु तस्य त्यपि ... णादिकस्त्वष्टेरिति विशेषणत्रयार्थः तदेत
त्रितयं अतिप्रसक्तं योगानपेक्षितरूढेः कं मंद बुद्धिसिद्धिकं क्लिष्टं वेति । अत्राद्यमुदाहरति । पश्यति ।
पर्वतो न्तिमानु ... वातमाहनसवादितिपयो रूढ्या केशः पतनयात्यादिप्रयुक्ते केशपपतनमा
कारपयामतो तस्याद्यतिहेतुर्धतामहीधरपर्वतः ... त्रिनयनेशिवः तस्य तनस्य कीर्त्तिकेयः तस्य मान
थिरवीत समानं नाम च यावद्भिः वह्निमयस्तरयो शिखिनामकत्वात् तस्य वह्नेः केतुर्विरूढ मनः पदे
मध्वनीति वह्निरसानीरसवंतिमतानसः अत्र तिकशपपतनयावदेतिहेतुत्वादिशब्दे तुटिनीत्पे
वक्ताक्यवात् योगस्तु अदृष्यादिसाधारणत योगमिति इतर आपि प्रसंगो ... तइत्यर्थः द्वितीयमु ०४

दधरति पवमितिकरशब्दः ॐ नमः ... केशवोयतंको ... शब्दः त्रव ... केशोमय
वसिद्धिकं रूढ्यर्थः । तृतीयस्तु स्वेताश्वतरित्यादिः स्वप्न पवेति नावः ॥ प्राचीनमुदाहरणं
पयति । पचितिपदे द्वित्यात्तिपदं वतिप यास्वरूप स्कंधः सक्लिष्टकेशानमन ... वस्कंधं
तिपवस्कंधः आदिपदग्रहणं तु आयतनमार्गसत्यमिति अत्र षडिद्रियात्ति पदिण याश्च
कादशापि आयतनं ॥ दुःखं समुदयो निरोधो मार्ग इति चतुष्टयमार्यसत्यं । तत्र दुःखं बाधा । समुदयस्तृष्णा । सर्व
दितीयतः संसारइतिनिरोधो मार्गइति ... मार्गसत्यं सम्यक् दुःखो ... ॥ मार्गो निरात्मइति सा ...
रइति बोधपरिज्ञाना ॥ एवं त्रिविधर्य जे तत्यादेो ब्रीहिपदेन नियोगस्याधनद्रव्यल ... याग कारणानां ॥ ब्रीयवनि वार
णानां ... सकदेवएव देवऐ दमर्थमिदं प्रयोजकत्वं ॥ याजेग प्रयोजकत्वमनीचीयते । तथा ब्रीहिभिर्वहतीत्यादि
सर्ववृत्ते दर्णया ... याणामपि बहुनम्भूयस्य ... सकृदेवैदमर्थं नियोग प्रयोजकत्वं प्रतीयते । तथा दर्श हि
पौर्णमासाभ्यां यजेते त्यत्र ... याग ... क्रियायास कृदेवैदमर्थं नियोजकत्वं प्रतीयते । तथा नियोगो वा ... गप्रये
र्थिन्नत ... अनुपघातो यागो नियोगो उपादानमिति मिमांसकानां परिनाम ... तानि च परि ... मप्र

ज्ञातेति पदानि। अन्वयवादिसाधारणबहिर्विहितानिरथकान्तर्गतान्वेवेत्यर्थः। अविज्ञातार्थस्य चोक्तिसंभवः सत्ताद्दोनाद्याम
दूरितार्थावधारणेऽसति दूषयंती तिऽपाह। अस्याज्ञातं पदत्वि व्यामोहादित्यपरने वेति भावः। ननु न विज्ञातोऽर्थो यस्य तद्विज्ञा
र्थं तत्र सर्वदाव ऽतिज्ञातार्थकथाकालेऽवतत्त्वयथापि तुमात्रेवामिधेनव। अत्राधं द्रुमति ननु सर्वदेति नस्यपदार्थः कदापि न ज्ञा
तत्वाद् इत्यवधारयितुं शक्यते। वक्त्रा मोतर्थत्वान्द्रुमात्रत्वसिद्धं चेत्यर्थः द्वितीयं चोक्तयेति। कथाकालेऽस्यापि ज्ञातार्थकत्वे
ज्ञातार्थः। दूषयति। तेनेति। मध्यस्थवादिविषयकपर्यक्षतस्यावक्तुर्योकरणं तच्चेतदायतादर्शाविवेकानुत्यतानुवर्त्तत एवेति प्रद
र्शयेत्वं तेन नामिमध्यस्थतद्दर्शानवगमेऽविज्ञातार्थतानस्यात्। कथाकालानवपातादित्यर्थः। दोषांतरमाह। विज्ञातार्थेति। अविज्ञा
र्थेऽक्तावितेसति यदितदर्थस्ये यो ज्ञानातितदास्येयस्येवाज्ञानं नवादिनेविज्ञातार्थः इत्यर्थः। कथमिति। यावता कालेन सा मध्यस्थस्य
ज्ञानं गादिशं कालिस्येतेता वक्ताकाले अतिलेपि स्वेन प्रविलेनस्य द्रवनार्थे अविज्ञाते तेनाविज्ञातार्थ मुक्तिर्ता। तदंतरं तु मध्यस्थस्य बो
धोऽविषयतीति शं द्वेवनास्तीति सामय्रविज्ञे पादित्यर्थः। अत्र त्वत्रोक्तं विनिगमकं दूषयति तिम्रधमसन्निधानस्यन्यायप्राप्तत्वे तद
।८५।। सिद्धसन्निधानस्य व्यर्थत्वादित्यर्थः। नत्वत्वत्त्वतदेव विनिगमकं तथाहि। प्रथमसन्निधानं तावन्न्याय आपतंत्रवान वगतेः परि एष्यत्वेवं तर्कयं
ति। स्वत्वेवावधानादिव धीत्तारं तत्त्वमिश्र नसि धापयति अवहितिलुप्यक्षकोतितव्याप्यत्वगमोऽशुक्रवं नांकलेपदेनानिष्पन्नं स्वप्रसिद्धि विति
योग्यताबैधूर्यवंति वा तल्लो मनानुमत द्वीनपिदतापुनरस्तिं एतरेणा निवापयति। प्रतीयदिनवबोधनतावत् मयस्येवाविज्ञातं बीजं तादृशस्य स्वेय लोकस्ये
यस्यवार्तासुरिति ला नापिचोषपिलस्यधीभावी करणाज्ञा कवित्तगसा तस्मात्द्दोषलव सत्ववक्तृ स्वयेरेवलोके प्रसिद्धस्य प्रतिपाद्यो यो गांप्रकरणादपि
तं विषयदमधुतो धीरितं द्विपदजातं अर्थप्रतितेरं गांव स्वपदयोस्य संस्के स्यापुनतोर्थप्रातीति इति विकल्पपदजोलस्येकमत्य धान वे वकर्नेर्ग इति रसयत
स्यकं विरतिधानमंगमिति तत्सान्त्व सिद्धवदेव वासिधा इति रहस्यं। अर्थपदेकोक्तले तन्म्ल त्येति। नयवाचक कात समय प्रसिद्धा यस्य कनंचितास्यानार्कोल्लिखितालसा इति।

ततोऽन्वेदतस्त्वर्थः ननु निरर्थकाविज्ञातार्थयोः पदार्थोपस्थितिर्नास्ति अत्र तु वाक्यार्थबोधोऽस्त्येव प्रथमे नित्येव चु तन्त्र
नाकांक्षामात्र विवक्षायुक्तो अन्वयज्ञानाकांक्षयाइदमनास त्वावापरं नि ग्रह स्थानमितरस्यापि वा अमिति
स्य सत्यं समन्विव्याहृतान्वयपतीत्यजनको पस्थितिजनकं वचनमपार्थकमित्येव विवक्षितमिति। न च यथैव त्र
योजकप्रयोक्तमावक्तुरेव तदन्वयज्ञानाभावानुमानं वा व्यतत्रायुक्तं पदतन्वयज्ञानस्याप्रसिद्धिरित्याह।।
नत्वमिति। इदमेस्यप्रयतिन्नहीति। नह्यनत्यपार्थिक्तो भावपितु इतएवपदसमुहादेतदन्वयधीः योग्य
तादिविरहात् अन्यथा तथात्वासंभवेवक्तुरितदभावसाधनेबाधः स्यात् तत्रापि कारणतांततस्य तदाना
मनवेतालान्वादित्यर्थः। एवं साध्याप्रसिद्ध्या व्याप्यत्वासिद्धिरन्यत्राप्यस्य रूपासिद्धिमहत्पवमिति।। नहीति। नहिग
दलिप यस्या ग्राम चं त्व स्यादवपार्थकेप्रतिपदं निहामैवनोत्पद्यतो तथा चनिराकारूपाकांक्षा। सचातुत
त्रानाकांक्षितासन्निमलदकंदंबप्रयोक्तुंचतं गअनाकांक्षापाह तु विशेषणान्नताया असिद्धेरसिद्धमिति स्वरू
पासिद्धेरित्यर्थः। सोपि संसर्गविगमप्रागभावो पियर्क्ति विदितिय क्तिं विस्संसर्गविगमस्य प्रागभावो निराकांक्ष
नपासिद्धिप्रकृत संसर्गविगमप्रागभावसाधनेबाध्यादित्यर्थः। आकांक्षेति अभिधानापर्यवसानरूपाकांक्षान भवति

रेकमप्रत्यक्षपवेतिनतिचसिद्धिरित्यर्थः तत्र चोक्तमिति। अनाकांक्षितस्याभिधानस्याभिधानेऽप्राप्तका[illegible]नत्वमेव दोष इत
र्थः। तथा चात्राप्यति। सक्रमव चान्याप्राप्तकालसंप्रदायित्वान्नन्यनाचिके अ[illegible]त्रेत्यर्थः। इदं चापार्थकं ह्येवापदविषय
कं वै वाक्यविषयकं वा तदपि प्रत्येकं त्रेधा आकांक्षापाऽयोऽप्यतयाऽनासत्या वा तत्राद्यं कुंडमजाजिनपललपि
उइतिदहमेवपुरस्त्वम्सलग्रंथत्र वत्तः दिगाडिमानि षडेंदूपादिपं वमंवङ्किरयं सम्यक्पक्षेन पक्षेन सेवनं कुचिता
दिपपदेवदत्तेन गिरिर्भुक्तमादित्यादिव्यस्यवसनादोनादेउक्तिसंभवः पृन चान्वयगमनयोग्यत्वाद्यादिति रहस्यं।
अप्राप्तकाल[illegible]नाह स्वसिद्धांतेति। स्वसिद्धांतेऽपगतायोऽभिधानं क्रमनक्तचतिदि केन क्रमेमाभिधान
मप्राप्तकालमित्यर्थः। न चैवं स्वसिद्धांतविरुद्धमेवेदं स्यादत आह नवेति। अत्र वदति यद्यप्यत्रापि क्रमविषयकः सि
धांतस्तत्तेपव तथापि प्रमादेनेदृशप्रयोगेऽपसिद्धांतसंकरेऽप्युपजीव्यत्वात् क्रमलंघनस्यैव दोषत्वेन नैवमप्यपाप्य
कसंकरोऽवयवविपर्यासेन तत्संकरेऽपि पादविपर्यासे तदसांकर्यादिति रूप्यं। अस्य च सभावो नो नेतात तप्फुरताम्रमो
पातःकतिक्रमेताप्यर्थ[illegible]बोभवतातिविक्रमाबोतिसंभवत्यात् अपतिक्रमेतोति। अं काद्दित इति। आकांक्षित क्रम
स्याच्चयानुभवांगस्याभावो दुष्टिर्वा क्रमस्येत्यर्थः। तदिदं चतुर्विधं तथाहि पादविपर्यासः पादांशविपर्ययासः अवयवविपर्यासः
अवयवांशविपर्यासश्चेति। तत्र तावत्कथायामवयवाः पादा भवंति तत्र स्थापनाप्रयोगः कंटकोद्धारश्च प्रथमः पादः नहित्स्का

पन्नार्थमवश्यतायांतदोषोद्धारो युज्यते आम्नायासिद्धत्वाद्दतो त्रस्थापनाप्रयोगप्राप्यासिकः ततः प्रतिवादिना स्थापनाखं
रवंडनं कार्यं सच द्वितीयः पादः तथाऽनेनैव तदनंतरं स्वपक्षे न्यायप्रयोगः तत्कंटकोद्धारश्च कर्तव्यः अयं च रता
यः। न ह्यदूषिते परोक्ते स्वपक्षसाधनमुचितं तस्मिन् सति स्वन्यायस्य तद्विरोधिनैव फलाऽर्जनकत्वात् परोक्ते दूषिते
पि साधनप्रयोगं विना स्वपक्षासिद्धिरिति स्वपक्षसाधनप्रयोग आवश्यकः। अत्राप्यकृतपुरस्या स्थापनाखंडनमेव वाप्यमि
कं। यथादिव्यवस्थापनं चतुर्थः पादः स च निग्रहस्थानेऽनुपयुक्तफलत्वात्। तत्र यदि वादि प्रथमत[illegible]पवहते वा नासानु
दूत्य स्थापनांशपुरतैव पापादांशविपर्यासः प्रतिपादियच्चि स्वपक्षे साधनं प्रयुज्य पश्चात्स्थापनां दूषयति तदा पादविपर्यासः
। अवयवविपर्यासस्य प्रतिज्ञादेर्व्युत्क्रमेणाभिधानं न तर्के आपाद्यापादकभागयोर्विपर्यासोऽप्यनेनैव संगृहीतः। अव
यवांशविपर्यासस्तु सकर्मकक्रियाद्युत्पाद्यादि। एवं दृष्टांतेद चाट्टव्यानुवादेत्रदेशप्रविचेय विपर्यासस्तुप[illegible]ः सोप्यनेन
संगृहीतः। नन्वेवं सिद्धांता अपेत क्रमेणोवाभिधानमिति॥ रहस्यं न्यूनं जल्पमाह। वाक्यार्थेति॥ यद्वा कथं
त्यशास्त्रवाक्यार्थप्रतीतेरंगतयांगीकृतं तस्यैकदेशाभावो न्यूनं तेन स्वसिद्धांते बद्धमतयांगीकृतभागस्यानभिधान
नं न्यूनमित्यर्थः तदृपेहतो वे[illegible]ति। अवयवप्रयोक्तं बोधस्यापर्यनुयोज्यत्वादित्यर्थः। ननु नैयायिकादेश्चतुरे[illegible]वयवनादिम

योगः स्वसिद्धांतोक्तविरुद्धस्याभिधानं तथास्यापसिद्धांतेऽन्तर्भावः स्यादत आह॥ न चेति॥ न स्यादिति अपसिद्धांतोक्तविरुद्धाभिधानं
रं तु अविरुद्धस्यानभिधानमनुपइति नेदं इत्यर्थः॥ वस्तुत एव प्रयोगोऽस्ति नात्र दोषः किंतु पंच इदं तु अविरुद्धधर्मस्यात्र योग इति
भावः॥ ननु तथापि योऽवयवी नोक्तः तस्यानेन चानभिधानं तावदस्ति न च अन्यथाज्ञानात् अन्यथा चत्रयुं इति सं
भवति तथा च सिद्धांतविपरीताभ्युपगमस्य सत्त्वात् चापसिद्धांतोऽप्यस्त्येवेति पूर्वास्ति दृष्टांत वादत्रदोष इत्यत्र
आह॥ एतदिति॥ अत्रापसिद्धांतः सन्नपि न्यूनो न्वेय इति न्यूनतममेवात्र यन्नोक्तिं तं स्वच न पाठ तम त्रदोष इत्यर्थः॥
अवान्तर रव यथांतरानभिधानेनैतदनंगत्वान्निमानोनवीनं येनात्रापसिद्धां संकरोपि स्यात् किंतु
तादृशाभिमानं विनैव सन्माज्ञोन मादस्य किं विन्यागनं हीनमित्याह यद्वेति तद्व्यदवेति इदं न हि न्यूनन्यूनमन्य
देव अपसिद्धांतासंकीर्णमेव निग्रहस्थानमित्यर्थः॥ एवं यः सिद्धांतः समयबंधविषयस्तत्र प्रयोऽपतयायुदंगीकृतं तन्न
त्यागमिति रहस्यं॥ अधिकं तन्निरूपयति यस्मिन्निति यस्मिन्नागेऽनुक्तेऽपि युक्तेः प्रयोगे न सिद्ध्यति तदधिकमि
त्यर्थः॥ तथा वक्तृतकर्तव्यान्निधानमधिकमित्यर्थः॥ तत्र शाब्देनेति चधिकं पत्तदुदाहरतियच्चेति॥ अत्र हेति॥ ८॥

आलोकवच्चादिति मदान्वितत्रान्यायार्थकं अप्रतिपन्नप्रत्यायकत्वात् न पुनरुक्तं अनवकृत संगतार्थकत्वाचनार्था
तरमित्यर्थः॥ नन्वधिकत्वं तत्तोन पुनरुक्तस्यापि क्रोडीकृतत्वात् पृथग्व्यधिकांत गीतमस्त्वित्यत आह॥ नेति॥ अक्ते
तिारं मोक्षमइति हि वाक्यं ज्ञायामिहितेन हि च प्रत्यायनात् अधिकत्वं नाविकृतं कर्तव्यत्वात् नावानुपु
नः श्रुत्या पौनरुक्त्यं तत्राप्यस्त्येवेत्यर्थः॥ तथा वाक्यासंकारत्वमेव चाक्षुषव बाधितादौ सांकर्यं पि न दोष इति
भावः॥ एकदेशिमतं दूषयति तन्वेति॥ न हि प्रमेय वक्तव्यमत्र कृतकत्वेन स्तंपश्वा नन वात्॥ नापि कृत
के यकर्तव्यप्रमेयत्वेन तत्कर्तव्यस्य प्रत्यक्षनिवरत्वा रस्यप्रमेयत्वा दसिद्धेरित्यर्थः॥ वस्तुतस्तु पक्षविशेषणे
विशिष्टस्य हेतुप्रकरणान्नवक्तव्य त्वं च संभवति प्रत्येकं लिंगानुपस्थापकत्वात् किं तु हेतोर्योपन्यासयवत
भवतीति भावः॥ अयमत्र संक्षेपः अधिकं तावद्द्विविधं स्वशब्दे सामान्यस्वशब्देन वतदपि प्रत्येकं त्रिविधं अवयवाद्वि
कं अनुवादाधिकदूषणतादिकं च॥ अनुवादाधिकमपि असंकार्तादिविधात्मे चधिकं दृष्टांतादिक्यतं उदाहरणा
धिकं चत्रपत्यादिकं हि चधिकेने संगृहीतं प्रतिज्ञानि भगमनात्रयमधिकं यत्तन्निग्रहांतरसंकीर्णमेव

जे० म० ता०

म० द० वा०

संभवतीत्यत आह नतं नव बोधस्य प्रतिज्ञाप्रयोगे प्रतिज्ञाधिक्यमप्यसंकीर्त्तं स्यादेवेति वाच्यं नहि तन्मते प्रतिज्ञा कू
र्त्तव्यं किं विद्वत्स्वित्यस्यान्येन कृतत्वात्तत्राधिक्यं भावात् किं तु मदिष्टमतत्र तस्यापसिद्धांतः तद्दिशा च साधनां
गवचनमिति ॥ नन्वास्तु वायुः प्रत्यक्षो द्रव्यत्वादिति माद्रैः स्थापिते नैयायिके [illegible] कालो
८ काशान्यमनैकांतिकत्वोद्देशिते न्यादेशितयोः प्रत्यक्षत्वे नानैकांतिके उच्यते नैयायिकैश्च तत्स्थापनायकाल
त्वमाकाशस्याप्रत्यक्षो नीरूपद्रव्यत्वात् इयत्रानुमायेतेन चान्यतरस्यैव परोक्षस्य सिद्धावनैकांतिकात्वम
वस्थितेरपरोक्षनिर्देशोऽधिक इति प्रतिज्ञाधिको दाहरणमस्त्वित्याहुः ॥ स्फुरोद्द्र [illegible] ह्यायमर्थो भवतीति व्या
मो[illegible] नास्योक्तिसंभवः अत्रैकेनैव हेत्वादिना कृतकृत्यत्वे द्वितीयस्यानंगस्यांगवचनप्रमाणाभिधानात् स्फुपव
कथाकारणाभेत यथार्थ्याविरस्ततुपो नि[illegible]ग्रह[illegible]तिदिगिति पुनरुक्तलक्षणमाहोक्तस्यैवेति उक्तस्यैवार्थ
स्यप्राप्तौ नोक्तिप्रयोजनानतिरिक्तप्रयोजनकं यदुच्यते तत्पुनरुक्तमित्यर्थः। एवं चानुवादेतिव्यार्थपुनर्व श
वनेपि प्रयोजनाधिक्यान्न पुनरुक्तं च प्रसंगः एवमिति सिंहः सिंहसमपराक्रमो माणवकः इति न समपराक्र
मस्ति तो माणवक इत्यादावित्यर्थः तदेतत्तत्रापि [illegible] स्यव हेतुः प्रतिज्ञयाभिधानादर्थपुनरुक्तं स्यादित्यर्थः ॥ ८८

त

अत्र सांप्रदायिकाः प्रांचः मंजरीकृत्पुनरुक्तमात्रपरः अर्थपुनरुक्तं तु द्वितीयं तूदात्तमर्थतः प्रतिपन्नस्य स्वशब्देन प्रतिपादनम
र्थपुनरुक्तमिति वह्निरस्तीत्युक्ते हेतोर्नास्तीत्यर्थतोऽवगतेऽपि हेतुर्नास्तीत्यभिधानं। यथा वाग्नी वागरते नात्मीत्क
क्ते वह्निरस्तीत्यर्थतोऽवगतेऽपि पुनर्वह्निर्वह्निरस्तीत्यभिधानं। न न्वेकं वचनमर्थतोऽपि त्र्यपादापन्नं वह्निम
त्वमिति प्रतिज्ञायार्थपुनरुक्तं विशेषः स्यादिति सत्यमुक्तं न तु युक्तं। नहि प्रतिज्ञां विना कृतमवचनादिति शब्दोन्नह्या
नुभावको हेतुर्विना पक्षवचनं न च यावत् ततद्धि वाक्यं स्यादर्थपुनरुक्तं मा भूत् पदं तु स्यात् तथाहि यथा वह्निरनुत्पत्त
त्रवह्निपदार्थोद्दिष्टस्यैवास्याभिधाने तत्कर्मपदमप्यर्थपुनरुक्तं भवतीति तथात्रापि वह्निमपदार्थोद्दिष्टस्य वह्निरात्रि
धाने प्रतिज्ञास्थं वह्निपदमप्यर्थपुनरुक्तं स्यादिति वेदसत्यं पुनरुक्तं चाभिमतं शब्दमंतरेणापि तदर्थधीर्यत्रा
न्वित त्र शब्दोदीरणं व्यर्थं अप्राप्ते शास्त्रमर्थवत् भवतीति न्यायात् यावानिधानस्यैव वैयर्थ्यं पुनरुक्ते तावद्दुष्टि
वीतं त ह्वह्नि तु स्मो वह्निरस्ति वै हेत्वादानुदाहृतेऽनुमानादेवौस्यादि प्रत्यापनतात्पर्यतिवीहितत्रायर्थे पुनरु
स्मादिशब्दोदीरणस्य व्यर्थ्यापदहृतमेव नन्वेवं प्रकृते नहि पांचावयवप्रयोगमंतरेण प्रतिवादिनोऽत्र साधनानु

नि०दी०प्रा०

मितिरूदेतिकिंतुपंचावयवप्रयोगादेवतत्रानुमित्युदयः तथा च न शब्दप्रयोगात्पूर्वमनुमानप्रवृत्तिर्येन शब्द
स्तत्रव्यर्थो भवेत् तथा च पंचावयवं विना सामग्रीविरहात् प्रतिवादिनो वक्त्राद्वेपस्यानुदयान्नात्रैव द्व्यादि
शब्दो व्यर्थः किंत्वनुमानप्रयोग एव तद्वक्रावृत्तिर्वतित्पर्यायावृत्तिर्वा शब्दपुनरुक्तमेव तावन्निमानुपान्नवर्थे
ति अर्थपुनरुक्तं यद्यपि व[illegible]द्विविप्रतिपत्तावप्रवातित्वपंतिर न तथापि वीमनिनपश्यतात्पादाव र्थपुनर
क्तस्यासंकीर्णत्वाद प्रसंकरेऽपिनदोष इति एवं वर्ममौलं लक्षणं शब्दपुन[illegible]रुक्तस्यार्थपुनरुक्तस्यार्थपुन
रुक्तस्य उक्तमेव स्यान्नान्यल्लक्षणस्य उत्प्रतिपादितस्य तत्तयोजनानन्यिकप्रयोजनकमन्निसंधानं पुनरुक्तमि
तिरमताश्च नित्याहतः प्रस्यच्चसन्भा को नादृक्तिसंभवः पुनरुक्तेयांचव त्तरुत्ते द्वावत्तम येव्वि तइतिनाव चेन
तिरमतोयमित्याहतः प्रत्यं।। यननभाषणा[illegible]नक्षणमाहासंहतोति। अप्रत्तानुवादसंहितं यदूषणात्रिधा
निग्रहस्थानमितिप्रकृत्वं।। अयं च विशिष्टव्यतिरेकेणेत्र धमहृष्यस्य संप्रत्तौ त्रिधा नाभावात्। [illegible]षणा त्रिधा
नंतस्य व्यतिरेकइत्यर्थः अयं चविशिष्टव्यत्ताघोपि दूष्यस्य हेत्वाद्यवयवस्यैकदेशानुवादत्वांत[illegible]गतानुप्र वी
नाभावात् तद्दे नयसाधित्याभावा[illegible]अत्राघोपि दूष्यस्य हेत्वा ॥ ननु बहुविशेषणाके हेतौ यत्रैकविशेषणा व्य र्थं तत्र यदिविशेषणामिति सामा ८८
न्यत्यायादेव त्याहातदयमिति ४

न्यशब्देनान्यद्व्यर्थमिति विद्यमतितत्रान्यत्रत्र सामान्यानुवाद अयमेवव[illegible] सर्वनामानुवदशपे नोक्तः अयं वदो
पपत्ननानाविशेषणानां प्रकृतवेन विशेषणामिति यदे नदूष्यस्य विशेषणेणस्वविघोष्यानुपस्थितेः न वयोग्य
तया तयानियमो नविप्रतिवादिनामयाग्यांनिधानस्याविग्रसंभवेन तत्र तस्यानियामकत्वादित्यत आहन
न्वेतितस्येतिततत्र तथा येपिमत्रेकमेव प्रकृतं तत्र सामान्यानु[illegible]वादोपइत्यर्थः तथा च वक्ष्यमाणंत चे सामा
न्यानुवादोऽपि दोषः न चैकं सतिलक्षणमव्यापकं दृष्योपस्थितिदोषस्यानुवादस्यासंप्रत्तानुवादशब्दोर्थ
त्वात् अवततदमत्वाभावात् न चाधिकानुवादोऽप्यननुभाषणमेव तथा च तदव्यापकं लक्षणमिति वा[illegible]।।वा
पकस्य दूष्यभागातिरिक्तस्यापि अनुवादो ह्यधिकं निग्रहस्थानं तचननुभाषणं तदनुक्तस्यापितत्प्रयुक्ते च
मारोप्ययोनुवादः च यावत्त्ववत्वर्मतमनिश्चितमित्यादिरूपः सप्तिविपरीतानुवादप्रविष्ट एवेति। न चैननुभाष्यापि
सम्यग्दूषणां प्रयुंजानस्याप्रतिपत्तिविप्रतिपत्योर्भावान्नेदं निग्रहस्थानमिति वेत न दूष्यज्ञानेन दूषणे
दूषणास्यनिराश्रयस्य दूषणता वीयोगेनतादृशेतज्ज दूषणत्वबुद्धेर्भ्रमत्वात्। तस्माद्दृष्यभागमात्रयत्नादनुभा
षणीयमितिरहस्यमिति भावः शेतेऽपि दूष्यइत्यज्ञानं स्फुरेदुत्तरस्यापीत्यनेनवाप्रतिभानिरस्यते इति। अज्ञानलक्षणा

माहत्स्वाचेति। चायस्यविपर्ययस्या त्र मस्य आविष्करणं कथनमित्यर्थः संप्रदायत्र दोताद्रूपयतिनचितिकि
यामांप्रकृतविषयेस्वाज्ञानाविष्करणमज्ञानमितित्रुनसंप्रदायमतेनैवाप्रतिभायामतिव्याप्तेरित्यर्थः। अननु
भाषणादिति नस्यवकापिनिग्रहस्थानेस्वभ्रांतिकथनमितिमस्यान्यस्यकत्वभेदः स्फुटइत्यर्थः। वस्तुतस्तुकथाया
मित्याद्येवलक्षणमविज्ञानमितिसोत्रलक्षणोत्तमभेषाननः प्रत्यप्रतिषेधार्थत्वेनोपपन्नैतत्रपर्युदासल
क्षणमितिकल्पनेगौरवात्। नवाप्रतिभासंकरः तस्याअनुवादोत्तरमुपपातित्वाद्ज्ञानस्य तु अनुवादपूर्वमेव
प्रवृत्तेरिति। समयबंधानंतरस्थापनप्रवृत्तः सभाक्षोभेनयत्रनकिंचिद्विधुनोतितत्राज्ञानोपसंभवेपरिशेषादप्रतिभे
त्यर्थः। तत्रराप्रतिपत्तिप्रतिभेदप्राचीनलक्षणंदूषयतिनत्वितिस्याच्चप्रतिभासंनतावच्चकिंचिद्विधत्तेरानमेया
प्रतिपत्तिरुपातस्याअनुभाषणप्रविष्टस्तेनरुपत्वेनपृथग्ग्रहणस्थानानुपपत्तेरित्याहनाघइति। नचैवंसापि
अनुनुभाषणोत्त्यनुवादविषयत्तेनः अप्रतिभायांउत्तरविषयकइतिभेदः स्यादतआह नवाव्याप्तमिति। व्यक्तिभे
देनैकस्यैवतन्त्रमस्यनानातिग्रहेचेत्यातिज्ञादिसंभस्यापिनिग्रहांतरत्वापत्तिरित्यर्थः। ननु
दस्येति विषयान्तव्यक्तिभेदेनैकस्यैवतन्त्रमस्य नानाविष्काराभावयोः समानपवातथाचभवतामपिकथमनयोः कथमनयोर्भेदः
वाज्ञानप्रतिभयोः सम्यग्ज्ञानाभावाविष्कारभावयोः समानपवा। तथाचभवतामपिकथमनयोर्भेदः 2011

स्यादितिसांप्रदायिकः प्रतिवादिमाहनचितिसंदेहविपर्ययाविष्कारभेदाभ्यामभेदः स्यादितिपरिहारतिमैवमिति। अन्यथे
तियदाद्यांतगीतिकोभेदोनविवक्ष्येततद्देत्यर्थः सांप्र दायिकैकदेशिनांमतमाहपरेत्वितिसांप्रदायिकास्तु
उत्तराधस्तरेउत्तराहितंउत्तरविषयज्ञानोन्नायकं। कथकव्यापारोऽप्रतिभा। अयंचव्यापारःक्वचित्तु वनकेशरवन
ग्रोकपाठनादिवार्तादिरूपोयोकथासिद्धएवअनुवादानंतरंवैतद्वसरइति। नाद्यानानुभाषणं नाप्यज्ञानंतस्यानुवाद
पूर्वकालीनत्वात्नविक्षेपःव्याजेनकथाविच्छेदनाभावात्। नार्थांतरप्रतिपत्तेरनुपदेशयचातुन्नापार्थकः क्वाचस्त
त्वनादिनान्वप्रतियोग्यनुपस्थापनात्। ततस्तस्मिन्नवसरेऽवहितायांपरिषदिवादिनिवप्रोत्रमेकतानेउत्तरमदत्वानः
प्रतिवादीसर्वथाप्रतिभयैवनिगृह्यः उत्तरातर्हितउत्तराज्ञानेपिनाप्रतिभेत्यत्रउत्तराहितइति। एवं चाप्रतिभायां
असंकरइत्याहुः। केचित्तुकथोपगमनानंतरस्थापनस्वत्तोयत्रक्षोभान्नकिंचिदाहतत्राप्रतिभायाअ
व्यासंकरइत्याहुः अप्रतिभायाउत्तरकहातिचान्नात्रसाकिंचिज्ञानमेवातत्रोपिव्यवहारादिनावाज्ञानाविष्करणा
विशेषादितिसंप्रदायः। सेयमप्रतिभास्थापनोप्यअसमीचीन चेपर्यनुयोज्योपेक्षणसत्वात्रिंगीतिरुपव्याप्तमिति
। विक्षेपलक्षणमाह। आवश्यकेति। आवश्यकायेप्रातिभ्रमभ्रमौरावेगा स्तदितिरिक्तव्यासंगेऽस्तदितिरिक्तव्यासंगेन

तदिति विक्षेपस्य लक्षणं कार्यव्यासङ्गात्कथाविच्छेदः एतेन न विक्षेप इत्यर्थः तेन व्याजेन कथाविच्छेदनं विक्षेप इति लक्षणं सिद्धं अ
नेन व्याजमुदाहरति यथेति कथां न समापयति तस्मान्न विपर्ययं तं अस्यावसरे इत्याह अनुवादिति कथायां च स्वस्था
पनावसरे किं विद्यमानं नित्यं पञ्चोपमं पारं सावयवं तु तं प्रतिपक्षपायकरणे न मध्ये कंठं क्लिष्टो वितण्डां अपयाता न दोषा
दुष्टो वाः वसनुत्तरेष्ट वैदिष्यामीत्यादिव्याजेन यत्र कथां विक्षिपति तत्र न तावदज्ञानं ... व्यंसं दिष्ट्वा चान्नाप्यपर्यो
त्तरं प्रसक्तानुप्रसक्तिविरहात् नाननुभाषणं अप्रतिभा अवसराभावात् न न्यूनाधिकं अनन्वितमनादि तिपरिशेषा
द्विक्षेप एवेत्यर्थः अत्र व्याजोत्तरेण विक्षेपो विक्षेपः पलायनमूकीभावात्मक इति लक्षं कथायां एतेन नस्य सदिष्टवाचा
नुन विक्षेपः किंत्वज्ञानमेव यथा मनादिनैव स्वाज्ञानाविष्करणाविष्करणादिति प्रांवः शब्दादशब्दा ... दाय त्र कथा एतेन
स्य प्रतीतिस्तत्र विक्षेपोत्र तु अज्ञानस्य तत्राज्ञानमिति नव्याः ॥ अतस्तोऽन्यान्योस्य विक्षेपः अन्यथा व्याजं एतेन नस्य
निरवधि वा कथाविक्षेपाभावे कथायाः फलानुदयप्रसंगः एवं व्याजेन न कथां विक्षिपेदिति रहस्यं ॥ मैनुनालल दोषा
माह ॥ द्वयमिति ॥ अत्र द्वयं बुध्येति प्रयोगावीतं कथनमात्रपरं असत्प्रसंग इत्येवं लक्षणं तथा वस्त्र संगा भासोमता ता
नुत्वेत्यर्थः ॥ अस्यवयमिति ॥ यस्य तर्कस्य मयेन रूपेण समीचीनत्वं तस्य तद्रूपविरह इत्यर्थः इदमेव प्रपंचयति प्र ८१

प्य
शिथिलेति ॥ अत्राप्याप्य भासा अप्यंतं नेवंतास्य त्रैव स्यति अव्याप्तेरिति प्रशिथिलितं ... व्याप्तेरित्यर्थः ननु तर्काभासाः स
वैते वा भासांतर्गताः एवं तथा च तथा तर्कस्तत्वाश्रयो तु निग्रहस्थानानि पुनस्तर्काभासाः तथा वमतानुज्ञा तर्का ...
सक्तिन्नावाप्या अन्यथा हेत्वाभासप्रविष्टास्यादित्यत आह नचेति तर्काभासश्चेति ॥ विपर्ययपर्यवसाने ह
त्वाभासत्वं तर्काभासश्चेत्स्यात्प्रत्यायत्वात् विपर्ययाविपर्ययपर्यवसानेपि तर्काभासश्चेन्नैवाशाह्निस्तत्त्वक चा...
तर्काभासा एवं वा तत्र प्रत्यक्षदोषा इत्यर्थः ननु घोरः पुरुषत्वात् इति प्रयुक्ते वादिना जातिवादिना वक्तव्यं च
मपि घोरः पुरुषत्वादिति एवं घोरत्वसाध्यकत्वेन पुरुषे ... व्योपपत्त्या सत्प्रतिपक्षमुत्तरं मतानुज्ञान्त्वमन्यत्रापि इदं
वस्त्वव्याघातकत्वात् भातिरेवेति देशयतिन ... चेति इदं चेति पुरुषत्वं हि यथा देशस्य घोरत्वं साधयति
तथा वस्तुत्वरवित्तत्तोपवस्याक व्याघात वक्तव्यतीत्यर्थः अत्र परिशिष्टसमाधिमाह अत्रेति दृष्टीपेति अत्र
दिगाविशिष्टेन ता वस्त्व व्याघातत्र रूपं न दोष इति कुतः स्वव्याघात इति किंतु प्रयोक्तुरनिशं विरक्तं मध्यपि

त्तं न शक्नोति । तथा च त्वमपि चोरः पुरुषत्वादिति प्रयुंजानस्य प्रतिवादिनः पुरुषत्वेपि स्वस्याचोरत्वमनिच्छतोपि व्याघातो
नवेत्यान्तरस्य व्याघातकत्वमिति तथा च दूषणासमर्थत्वेन ... च्छेदोक्तेरस्य नास्तित्वमिति वाच्यं तथा
५१ दिन पुरुषत्वे चोरत्वसाधके आतिव्याप्तिकत्वादित्यादिना स्वेष्टापादने दूषणासमर्थत्वे विवादिनोक्ते तथा च ... मे स्वय
मपि पुरुषत्वस्य प्रतिवादिनि चोरत्वस्य सिद्धस्य ... तत्कत्वेन स्वस्याकोप्यनेन विवरणप्रवृत्तेरिति ज्ञातिस्थितः पारमार्थिकमपि
तदुद्भावनाशक्यत्वात् प्रतिवादिनि प्रमहत्वमंड अतः स्वसंकेतेपि मतानुज्ञा वा तत्र दोषमुद्भावयतीत्यादि तस्यार्थः तत्र
प्रमे तस्मादुदहृतिः न चेद्व्यभिचारितोपि प्रयोक्तव्यः ... सिद्ध्यतीत्यर्थः वदेत तद्दूषयतीति तत्रेति नपणासम
र्थीकृततरज्ञातिः तस्याथ ज्ञातित्वं पततेः किं तु स्वव्याघातकीइदंवनत्वस्यार्थः स्वव्याघातकत्वाभावप्रयुक्तस्य
तितया हीति । त्वमपि चोर इति प्रतिवादिवाक्ये यदि पुरुषत्वेन चोरत्वानुमितिः स्यात्तदा स्वस्यापि त
ताए वा चोरत्वस्याधकत्वात् स्वव्याघातकस्यादिति नन्वेवं किं त्वपुरुषत्वादिहेतुचोरत्वस्याव तदा वादिनोपि तताए
व चोरत्वमापद्येत तस्य निष्प्रापनिमात्रप्रसतीनज्ञात्फत्तरतानाम्य निष्पादकत्वाभावदुत्तराति व । वाह्निः स्वचोरत्व
स्यैवेत्याव अतत्या पुरुषत्वेन स्वस्मिन्नेव व्यभिचारितेन कथं प्रतिवादिन चोरत्वं मापद्येतेत्यर्थः नकु प्रतिवादिव ९२॥

वन मिदमनेकांतिकोद्भावनपरं वादिन्येव पुरुषत्वेपि चोरत्वाभावाव्यभिचारस्योद्भुतत्वस्य दुष्टत्वरैस्यात् अत आहनेवेति आ
पादनेति तथा सति हि पुरुषत्वमनेकांतिकत्वमेवा चोरेगत्वबुद्धिलेव वक्त्रा कृचित्तं न त्वत्वमपि चोर इति तस्माद्वा
दिन चोरत्वापादनार्थकमेवेदं प्रतिवादिवचनं तस्माद्वापापादितत्वापि पत्वमनुद्रूतमहत्रपि विवादी ज्ञानोन्नायक
त्यात्तु नवतिति ग्रहस्था नतस्येत्यर्थः स्वचोरत्वसंगो ... स्य वादिनाननेवीत: परि हतइ तिबदुद्भावनपरमपि
प्रतिवाद्विवाकोन सदुत्तरमित्यर्थः ननु त्वमपि चोर इति कृत्वा णस्य प्रतिगादिना स्वावन्यतानुज्ञापतति तथा
वास्या अविद्यमान धर्मापादनतापत्तो हेडू पाठ ... र्चमामा अत्रेव प्रविष्ट एवं मतानुज्ञाप्रतिवादि
नासमवादिन चोरत्वानाविशेषपादनस्पा इस विशेषसमायास्तादृशस्या अत्रेवांतर्भावः स्या
स्यात एवमचोरस्य चोरत्वापादानरूपामतानुज्ञातथाच विपदस्य सपदत्वापादनरू
पादिसा अतोऽनिस्सप्तमा तद्रूपात्रैवांतर्भवित्याशंका निराकरोतिनवेतिप्रसंगेजनी
रास्यति । यत्र प्रसंजनीयं त्वेप्त्वादि ... उद्देश्यानुरूपेति तत्र तदापादकस्यावादितो मतानुज्ञा भवति अपनि
ष अनेगाद्रूपस्यापादनात् । तत्र च सा प्रथमेन विवादिना द्वितीयपादे त्रि तेन सता प्रतिवादिन प्रस्तु ...
व्यतइत्यर्थः अन्यथेति यदि तु अप्रसंजनीयमर्थच्छेदशः प्रतिवादिनानुत्पतित तदा निग्रहस्थानं नियमपीत

रसूत्र नियूल्येव कथया द्व्यपर्यवसन्नत्वेऽप्युद्भावकस्य मतानुज्ञोद्भावकस्य निरुत्तरत्वं स्याद् यदि हि परदूषणमपि
म षूत्स्य पराजये न प्रविष्टं तिलदातस्य मताभ्यनुज्ञा कुतो वक्तव्येति न हि न्यायेत्यर्थः । उच्यते परदोषापादिते उद्देश्ये वादि
नेतमर्थमि । स्वमते तद्दोषनियापमि श्री तादृशी गाव । अतएव कथायां आपादने मतानुज्ञात्वे नदोन इत्याह नेवादीन
स्वाद्वितीयपक्षे कृतसमादिकं वमतानुज्ञावद् यमप्युसदुत्तरं तद्यापितत्रापसिद्धान्तादिना वाद्यापवर्जिते वा प्राप्त नितमर्थं दूष्यवादी तेणीक
शेतित त्रप्रसंजकस्य । कर्पसमादिकं पततिरुन्मान्यते वद्यत्र वणीक शेतित त्रप्रसंजकस्य मतानुज्ञापततिरुन्मान्यते वेति विवेकरस्य पक्षः । वादितः
स्ववीर चांगीकारेणी नमाह यत्र चित्विविधदृष्टि वादी वमपि वीरः दूषणं नापितिप्रति वाद्याप्यादने पुरुषे वमने कातिके वीरत्वे साध्यमाइति कृत्या
तत्पदार्थं वौपुरुषं वादितिस्वी जमपि दूषयेत ततस्त्वव्याख्यातमतपनस्य वीर च्चांगीकारे वनकाचित्कृतिरिति पानोऽमस्य वीर
तत्पदार्थं वौपुरुषं वादितिस्वी मतानुज्ञेयादीप्रतिवादिना छित्र दृष्टा तात्पर्यः तदयमिति । अप्रामाण्ययाभासादीनामपि प्रयादनाच
चोन्भपगमे मेवोद्भाव्यमतानुज्ञेमिति भावः । पर्यनुयोज्योपेक्षणेऽपि त्वाद्भाव्यमात्व उद्भावनार्हेति । उ उद्भावतार्हस्य मरकापनिग्र
तन्निविवेत पंचविच्च चमत्कृत मिति । त्यर्थः । पर्यनुयोज्योपेक्षणामित्यत्र पर्यनुयोज्योपेक्षणामेव दोषः पतितस्य निग्रह
स्थानस्यानुद्भावनं पर्यनुयोज्योपेक्षणं ॥ अत्रकृटिति संवृतस्य उद्भावनावसर॰ मध्यास्तस्य यस्य कस्य चिन्निग्रहस्थानस्य तथापर्यनुयोज्योपेक्षण
स्थानस्योपेक्षणात् ॥ अत्र कृविलस्य उद्भावनार्हत्वात् तदनुद्भावनेऽपि पर्यनुयोज्योपेक्षणं मात्र दित्येतदर्थमुद्भावनार्हेति नि
स्यपर्यनुयोज्य ... नतुद्भावितस्य उद्भावनार्ह इति
ग्रहस्थानविशेषणं ॥ वादइति ॥ उपेक्षणं हि नतात्पर्युपे ९३

३

क्षितेन वादिनोद्भाव्यं स्वकीयदोषमनुद्भाव्य तदुपेक्षितास्योद्भावयितुमशक्य चात्स्वकीयदोषस्योद्भावने
स्वकौपीनविवरणापत्तेः नहि नुमतः स्वसंगोप्यं प्रकाशयतीति नन्वपेक्षणोद्भावने विपरापेक्षया शक्त
त्वं भवत्येव तद्वीतस्य स्वदोषस्यानादत्रापेक्षिते नैवैतदुद्भाव्यमिति चेन्न । अखण्डितत्वाकारेणापि
वादिनापराहंकारखंडनं सन्ध्यानानुदेश्यनवतदिकं संभावितं भवति स्वदोषप्रकाशनेन स्वाहंकारस्या
खंडितत्वात् नाप्युपेक्षकेनैव तदुद्भाव्यं न त्वनुन्मतस्वात्मायं निग्रहीतातिकिं तु स्वयोद्भाव्यमिति
मितिमत्य वितं स्योगति वादे तु उपेक्षिते नैव वादिनात पेक्षीशमपत्नायतत्वेनापरिपंथितयास्वीयमपसिद्धा
तापत्ति निग्रहनमनुद्भाव्य अन्यथा ततत्वचौ विवादः स्यात् अत्र च न स्वौ कौपीनविवरणादोषः इत्याशक्ति संगृहीतन
स्थानदेशप चादिवत्पर्यानत्विति प्रति भाया मप्यननिग्रहनमत्रापीति भावः प्रतिज्ञेति । वादि वाक्ये स्थितं सदूष
णमुपेक्ष्यासमाधीनयुक्त्यायत्रप्रत्यवतिष्ठेतेत त्रनाप्रतिभात्तरापतिपुनरभावात् किं तूपेक्षणामवेत्यर्थः नन
प्रश्ननेऽप्रत्यवस्थानेन च संपुतैः स्वतः परस्य तु हृदयस्खलितं हि नयात्प्रज्ञतः किन्तु पर्यनुयोगप्रत्यभावात् नोपेक्षितांत त्रनिग्र

स्थानमिति दर्शयति नन्विति अत्र परिषत्समाख्यानमात्रमाह तथैवेति प्रतिज्ञासंन्यासप्रयोर्वतस्याशक्ति
संगृहीतार्थकाननुभाष्य स्खलितानीतिस्तथा च विप्रतिपत्त्याप्रतिपत्त्या तेषामेवानुभावने पर्यनुयोज्योपेक्ष
णं पुनरुक्तादीनां तथात्वे तानामप्यत्वर्थः इमं समाधिं दूषयति नेति सर्वेषामेव निग्रहस्थानानां विप्रतिप
त्त्यप्रतिपत्त्यन्यतरस्वभावत्वावश्यकः अन्यथा तद्भावेन निग्रहस्थानत्वमेव न स्यात् तथा च सर्वस्यैवापेक्षणा
नुभाव्यत्वविशेषात् ताननुप्रतिज्ञासंन्यासादिमात्रस्येत्यर्थः एवं च निग्रहस्थानमात्रस्यैवोपेक्षणोक्तं पुनस्तथा
पर्यनुयोज्योपेक्षणं वेदिते यत्र समावो नेत्रयोगे कोल्यादितां प्रतिवादिनः स्वीकृत्य स्थिरमसंवेदनं भवति तं
वस्तुं संवादाय चेदितेत्यपि वादिनः पर्यनुयोज्योपेक्षणं भवतीत्यर्थः वस्तुतस्तु यदि तत्रोत्तरं वक्ष्यति तदा प्रतिपत्तिस्त
दा प्रतिज्ञैव अथ तत्प्रतिपत्तिः तदा प्रतिज्ञैव अथ तत्प्रतिपत्ति तदाक्षेपो विनतया वा प्रतीत्योपेक्षितो नैवकस्मिंश्चोपेक्षणं स
दा प्रतिज्ञैव अथ तत्प्रतिपत्तिः तदा प्रतिज्ञैव अथ तत्प्रतिपत्तिः तदा पर्यनुयोज्योपेक्षणं तो मध्यस्थेनोद्भावितेऽप्युपेक्षितादेव निग्रहस्ताद्वादिनो भंगः उपेक्षिता
न्तरीतमिति संप्रदायः अत्र च पर्यनुयोज्योपेक्षणं तो मध्यस्थेनोद्भावितेऽपि वादिनो भंगः किं तु मध्यस्थस्यैव दोषः यत्र तु मध्यस्थोऽपि नोद्भावयति तत्र न कस्यापि भंग इति
रुपाद्य निरुक्तात् प्रतिवादिनो भंगः किं तु मध्यस्थस्यैव दोषः यत्र तु मध्यस्थोऽपि नोद्भावयति तत्र नस्यापि भंग इति
रुपाद्यनिरुक्तात् प्रतिवादिनो भंगः निरुक्तात्मा हमसमादिति॥ अमीत्रनिग्रहस्थानत्रिविधमप्रकारे कोविद्यदितःसव
दूष्यत्वं। निरनुयोज्यानुयोगलक्षणमाह

देयत्वनिग्रहस्थानं च प्रकारकः प्रज्ञाहानित्वादि प्रकारकश्च तेनानिग्रहातइत्यर्थः एवमनवसरग्रहणात्स्यादिति माशंक्या
ह॥ अनुयोगेति। पतितेनापि ग्रहीता स्थानवसरे नुयोगो न हि इत्यनुयोगानर्हानुयोगत्वं तत्राप्यस्तमित्यर्थः उत्तरांशं
तानुसारणाविज्ञाते तदयमिति विभुं [illegible] विधः। न त्र वा। विपर्ययवृत्ति चं अहं वा नासो भावनंतं वा भासांतं गमे
वा स्वीतिशंकते विपर्ययवृत्तिं चमिति। परिस्तरति नेति। यथा भासेषु हेत्वाभासादयोगतिता स्तथानाविपर्ययव
त्तित्वं गतितां चेनाभासादि देशनमविपर्ययवृत्तित्वं अन्यहेत्वाभासादिषु वान्यहेत्वाभासादि देशनमाभासा
इति। विवृद्धित्वाप्यविधिवित्त्वमप्राप्तं साम्प्रदायिकेस्वनपोरतापतितं निग्रहस्थानं योग अन्याय
इति पारिनामिकवलक्षण दोषलोदि विज्ञा गस्कगोदृष्टन्यायादिनिवान्के विकल्पकं अतो अतो न
विरोध इति दूष्यत्वं। तत्रापि चापक्ष दाहरवित्त्रेत्यादि तथा च वनन स्वजाते अपूर्वो क्रमेवोदाहरणीं
दूष्यमित्यर्थः अस्यास मुदाहरति यश्चेति नुपलनदर्पा वितते नकलनेऽज्ञातिरिति ज्ञाताळलं
मितिवा कूळलादिनुपवारलादिरिति अविशेषसमासादि तकर्षसमादिति प्रतिज्ञाहान्यादि

प्रतिज्ञांतरादात्वपि सर्वमन्यस्मात्तेन प्रद्युन्नक वानुक्तत्वे तस्य परिगृहीतस्य सिद्धांतस्य विरुद्धा न्युपगमोऽप्यसिद्धं

तदर्थ: उक्तिसंचव रवस्या स्फूर्तिदशायामस्मन्मतानभिज्ञेयोग्यमिति वाच्यतानाद्धा अन्यथाव्याप्तिस्यामिति

शौंडीर्याद्धाए कदेशिमतं तदितिविमस्याद्धासात्तानोक्तमितिव्यासोऽल्पदेविदुष्टव्य:। न्यायोद्यातेन सौगतमतं निं

राकर्तुमादनहीति। अत्र नैयायिक: शंकते न त्ववि। अस्फूर्तिंगते तिसौगतेन दत्तो सा धनो प्रयुक्ते अस्फूर्चं ग ४

त्रिमतावनियायिके नसिद्धसाधन मुक्तव्याप्तो गतोयदि निगृहीतेतदापसिद्धांतो द्भावनादन्यसौगत:॥

किं ज्ञयदि अपितत्वप्रसिद्धांतमेवो द्भावयेदित्यर्थ:। अत्र सौगत: शंकते आये ति आद्यापि विप्रति

पत्तिं नैयायिकस्तैर्यपद्यपरिगृहरूपातद्विरोधमेवोद्भाव्यमित्यर्थ:। अविरोधादिति। यद्यपि स्वै थैत्यज

तो नैयायिकस्य व्याहतत: तथापि तदनुगुणत्वं प्रत्यभिज्ञानमात्पंत्यजतइति सोपि व्याघातोऽपि न्याव्य: तस्मा

दिति। परस्परानुकूलतापन्नपदार्थ ज्ञातस्य शास्त्र इति पाचतत्वादेकत्वोगे सर्व। पाणयकपरिगृहीते सर्व

पतिग्रहत्यर्थ सिद्धमित्यर्थ: न चेति। शास्त्रान्तरयतो तावतांपदार्थीनांविशिष्य तो उभशक्य वा

न्ताः तथा वा विरोधिनां प्रसंगसंगतादीनांमपि पन्निधानं शास्त्रेस्तीति बन्धात त्थाद्रितस्य शास्त्रत्वापत्त्यता २५॥

मित्यर्थ:। तत्र पदातितथा व पदैवपदानुपेतं पुरुषांतरोपगतं स्वयमंगी कृतंत्यक्त्यात्र व र्हितात द्विपरिता अ

पगमे ऽपसिद्धांत: पुरुषांतरोपगतमनुपगतं व्यक्ता भ्युपेतविपरीतविपरितान्युगमे विरोध इति विवे

केइत्यर्थ:। नन्वेकं शास्त्रान्तरयतो किंबीजमिति। उच्यते। तत्र कथार्थं नेतन्मकत्वमिश्रायं विना कथायामस्व

रत्यासन्नानां कथकयोस्तत्तत्कालनिभयावृत्यवाच्य: सवत्रति व्यक्तिनसंनयति प्रोतत्वादिति मान्यत

यैववाच्य:। तत्र वनमायात द्विशेष्यदृष्पन्नतद्विशेषसमयस्यपमशक्य वातत्परिषिदनपेद्दितवोद्वेमा

मान्यस्यवाननुगततेकवावोपुतदनुगुतोषु तेषु तेषु पदार्थेषु वास चादनन्यगत्या शास्त्रपरिग्रहस्य

वक्तव्य: तथा वस्याभ्युपगम विरोध स्यैव शास्त्रविरोध स्यापि दोषत्वा। ननु तथात्वदनुगुण मात्रवि

शेषेष्टे ऽनुदोषो ननुशास्त्रव्यत्यादितापसीन विनेत्यादिदा नासोतसोतगतमेव दूषणं त्वात्र नवसरग्रहतां

उच्चरेति निसंवतो नतिरस्कृतो भावनावसरस्य पतितस्यापि निग्रहस्यान्यत्र हतांत त्यानुवादात्त नुन्दाव

स्य कालोपि दोषस्यानुवादितु त्राण्येव ग्रहतां तथा तत्र कालेपतिष्यतो दोष स्य पूर्व कालेगृहतां

मप्योन्नाप्तस्यो प्रमानदशायातथाप्रर्वपतितस्यान्तरगृहीतां यथाऽनुक्तग्राह्यादेरुक्त्यादिदर्शयामितिवस्तुर्विषयं
एवमविषयवृत्तित्वमपिकथाभावे सतिकाकुतं त्यादिएवंज्ञातभावेसतिसाधर्म्यसमेत्यादिएवंहेत्वाभा
भासादीनांनिग्रहस्थानानामभावेनत्स्याद्रूपमात्रेतोप्रतिज्ञाहानिरित्यादिएवमनवसरग्रहणाभावेऽनवस
रग्रहणमितिएवमविषयवृत्तिवाभावेवाविषयवृत्तिमपिपंचमितिअपसिद्धांतलक्षणमाहतेदितिएवतत्त्व
कथानुकूलनतथांगीकृतस्यतत्त्वशास्त्रार्थस्यविरोधोअंगीकारोपसिद्धांतःरोधेपीतिचेतनसर्वस्येवशा
स्त्रप्रपाद्यस्यइष्टांतवादिनामप्याकथंविदनुगुणत्वात् विशिष्टसमयबंधस्याशक्यत्वेनसामा
न्यतयेवशास्त्रप्रतिपाद्यत्वेतच्चरत्वेत्रदासीनस्यापिस्वशास्त्रप्रतिपाद्यस्यसमयबंधविषयतयात
दभिक्रमस्यदोषत्वादितिदाय:नन्विति।नैयायिकस्यश्रुतिविरोधोप्याश्रयत्वात्प्रलगवदभ्युपगमविरो
धिचादपसिद्धांतस्यादित्यर्थ:।अथेति।नन्नयवादिसिद्धश्रुतात्वभावेनसत्यत्रविरोध:स्वाभ्युपेतप्रमा
ताभावेनसहतत्रविरोध:तत्रापसिद्धांतइतिविवेकइत्यर्थ:तदेतत्दूषयतिनेति।यत्रेदि।त्यादिकर्ई ८६

भ्यविषयकंशास्त्रंत्वन्यवादिसिद्धप्रमाणाभावंअतस्तद्विरोधेनागमविरोधएवस्यादित्यर्थ:नतितथावापसिद्धां
तलक्षणांतत्रैवातिव्याप्तंस्यादित्यर्थ:।मैवमिति।स्वाभ्युपगमप्रमाणविषयप्रामाण्येनशास्त्रेणसहविरोधोपसिद्धांत:
तथाचकरणादगौतमीपयोर्विवादेऽन्यतरस्यक्षितेरकर्तृत्वाभ्युपगमेऽन्यथाभ्युपेगतप्रामाण्येनशास्त्रेणसह
विरुद्धइत्यपसिद्धांतलक्षणोऽतिव्याप्तिर्नेत्यर्थ:।यद्वेति।बाधकस्याविकलस्यप्रामाण्योपजीवनेनबाधअभ्युपे
तशास्त्रकाराभ्युपगमासमानत्वेऽपिसमानत्वेऽपिसमानत्वेनतद्विरोधेऽसिद्धांतइत्यर्थ:।अतएवासौग
तेनसहकथायांसौगतस्यस्वागमविरोधवत् तार्किकेनतुसहकथायांमीमांसकस्यवेदविरोधोबाधएवसौ
गतांतरेणसहकथायांसौगतांतरस्यस्वागमविरोधवदितिद्रष्टव्यं।अनवस्थानादितितत्राप्यपसिद्धांत
सिद्धानेतुन्मतत्वेलिंगसंगेनकथाविच्छेदोनस्यादित्यर्थ:।श्रितमितितर्हिशास्त्रविरोधस्यलेपिस्यवागविरोध
एवदोषोऽस्तुइत्युपपत्वात नैयायिकोऽहमित्याद्यंगीकारेणसमयबंधसमयेसमस्तस्यैवशास्त्रार्थस्यस्वीयमभ्यु
पगमादित्यर्थ:।सुभाषितमितिनहिनैयायिकोऽहमित्यत्रिसमयत्रअभ्यौतिकांतीद्रियमपिवदतइंद्रियाणिअंतेत्रे

इति पारमर्षवचनमनवस्थैकचकस्य तत्रापरस्य च वचनविशेषविवक्षुः शक्यते यथा दोषज्ञीव्याघातात् तत्र शास्त्रविरोध
एव दोष इत्यर्थः। एवं सत्यनवस्थां समाधत्ते अनवस्थाऽयिति। यथा समवाये समवायांतरप्रसंगो न लगति। अर्थां
तरेऽर्थांतरप्रसंगो न लगति न चोपपत्तिसिद्धांतेऽप्युपपत्तिसिद्धांतप्रसंगोऽपि न लगतीति नानवस्थापात इत्यर्थः। न च्युपपत्ति
सिद्धांतेन पतितेन मध्यस्थेन कथायां विक्षिप्ततायां निग्रहात् तस्य वादिनोपपत्तिसिद्धांतो दोष एव वचनमवतीत्य निधा
नमुपादेयं येन निग्रहः कस्य पुनरस्ति सिद्धांतो भावनेशक्यते तापीति भावः। एतावतैव सर्वंपदोऽसमाहितेय कृतानु
रुपो बलिरिति समाधानांतरमाह मद्वेति। हेत्वाभासलक्षणामाह [illegible] हेत्वाभासोऽप्रदेशानुमित्प्रतिबंधकयथार्थज्ञा
नविषयत्वं हेत्वाभासत्वं तस्य योगाद्धेत्वाभासनमकनिग्रहस्थानमित्यर्थः। विशंवादादिति। प्रतिज्ञाविरोधस्यैव
दूषितस्येत्यर्थः। तत्रेति। सौत्रेत्यादि हेत्वाभासपदेनानैकांतिकादौ लक्षणप्रापतत्पर्युपात्तं साधनविकलादि आ
त्माश्रयादि अनुदर्शिता च यादि चत्रितयमपि च कारणलक्षितयोपात्तमित्यर्थः। तत्र तेषां प्रयोजकरिति [illegible] स
कं बध्वा योग्यकं रूपमाह तत्रेति। यद्यपि कृतिकर्तृत्वाप्रसिद्धेय कृतिकर्तृत्वाद्व्येत्यवदित्यत्र दृष्टांतस्य साधन ८९॥

वैकल्येऽपि न हेतोरसाधारण्यं विपक्षाभावात् तथापि व्यतिरेकि धर्मस्य साध्यत्वे तथा [illegible] यद्यपि पर्वतोऽग्निमानु धू
मवत्त्वात् तथा यः पिंडवदित्यत्र दृष्टांतस्य साधनविकलत्वात् धूमो वस्तुतो नासाधारणः अन्वयसहचाराभावात् आ
वात् तथापि तौ शास्त्रीयोगदशायामसाधारण्येनैव दृश्यते सपक्षांतरस्य च तस्यानुदाहृतत्वेन अप्रयोजकत्वात्
संनिहितत्वोपपितवात्। दृष्टांतं च सत्त्वादेव अन्वयी साधनवैकल्ये हेतोर्व्यभिचारखंडने साधनवैकल्यस्य परा
ज्ञानवद्दूषकत्वस्यादिति भावः। विरुद्धइति। यद्यपि पर्वतो धूमवान्वह्निमत्त्वात् तथा यः पिंडवदित्यत्र दृष्टांतस्य
साध्यवैकल्येऽपि विरुद्धलिंगस्य वस्तुतो न विरोधत्वं किंतु व्यभिचारित्वमात्रं तथापि तथा [illegible] प्रयोगदशायां विरु
द्धतयैव यत्रोदाहृतसामानाधिकरण्यं तस्योदाहृतं तत्र साध्याभावसामानाधिकरण्यात् साध्यसामानाधिकरण्यां
तरस्यानुदाहृतत्वेनाप्रयोजकत्वादित्यर्थः। एवमुभयविकलेऽव्याप्यत्वासिद्धं वाच्यमप्यन्येयं तथा आश्रयवि
कलेऽप्यव्याप्यत्वासिद्धत्वं द्रष्टव्यं। व्यतिरेकदृष्टांतेऽप्याह साध्यव्यतिरेकेति। यद्यपि कृतिकर्तृत्वाऽप्रसिद्धे यः कृ
तिकर्तृवाधनेवं यथा घट इति व्यतिरेकिणि घटे साध्यवत्त्वमपि हेतोरसाधारण्यं नास्ति विपक्षाभावात् तथा

पक्षे च ता[illegible]न्वयिनि साध्येत्याद्युक्तं। साध्यनेति व्यतिरेकिणो व्यभिचरितस्य विरुद्धत्वनियमादित्यर्थः॥ आश्रये
ति। दृष्टांतासिद्धत्वस्य[illegible]धर्मिणोप्यसिद्धौ व्य[illegible]तिरेकव्याप्त्यसिद्धिरेवेत्यर्थः। आत्माश्रयेति। आत्माश्रयादिनापदस्या
सिद्धेन आश्रयासिद्धेर्हेतोरालिंगनेस्वरूपसिद्धिः॥ दृष्टांतस्यालिंगनेदृष्टांत[illegible]सिद्ध्या व्याप्यत्वासिद्धिरित्यर्थः
अनवस्थायामिति। अनवस्थायां प्रथमस्याव्यवस्थितता। तावत्स्वव्यापकापेक्षणीति यापेक्षत्वात्। तस्य च प्रागसिद्धौ
आद्यस्याप्यसिद्धिः। अथ घाव्यवस्थितता तावत्स्वव्यापकापेक्षाद्धिता घापेक्षानवस्थितता विशिष्ट[illegible]तात्पासमवायेसा
व्यसमवायवादितिविनिशिष्टप्रतीतावेव्यभिचारः। तथ्यतस्यामपि विशिष्टप्रतीतौ विशिष्टप्रतीतत्वेनातिरेकसं
बंधविषयत्वमनुमेयं तदा बाध्यः समवायस्य समवायांतरानाबादित्यर्थः॥ अनिषेति। अ[illegible]त्र व्याप्यग्रहरूपा
व्याप्यत्वासिद्धिरित्यर्थः दुरुत्तौ विति॥ अनुपदर्शितान्वये विपरीतोदर्शितान्वयेऽनुपदर्शितान्वयेऽनुपदर्शितव्यतिरेके
[illegible]विपरीतापदर्शितव्यतिरेके च यद्यपि वस्तुतो दोषत्रयः[illegible]तत्र एवोक्तिमात्रं दुष्टं। तथापि[illegible]नुसारतो ताव ८८

चो

दिहत्वादिग्रहः उक्तिः स्वनतत्क्रमेत्यत्रापि व्याप्त्यप्रतिपत्ते व्याप्यत्वासिद्धत्वमित्यर्थः तत्रापीति। अत्राप्युक्तिदोषादस्या[illegible]धारत्वं
तथा चैतादृशदृष्टांतप्रयोगेतावान्यादिः धर्मिः न भवत्येवेति परिशिष्टः कुदाशयः एवमिति। साध्यविशेषकनादपि दूषणताम
हनीयं तथा च तत्रापि साध्यं[illegible]मदत्तमेव दृष्टांतस्य साध्यवैकल्येति[illegible]न व्याप्तेरेव[illegible]रितिग्रंथार्थः॥ अन्वयोक्तिदोषेणव्या
प्तिग्रहेनो देशस्य भवतीति परिशिष्टः कुदाशयः। इमं चाशयमबुद्ध्वा परिशिष्टं दूषयति बाधकदेशी स्वयं च वक्ता राधमा
तितस्मादिति। तथा चकारेण गमकत्वप्रयोजनमात्रयोः संगृहीतयोरन्यासत्रयस्यापि[illegible]ति ग्रहणे न च मुक्तं भवतीत्य
र्थः एतदुक्तं तयोरपि तथा दशायां अनुमानस्थापयोगोपन्यासनी[illegible]यत आह[illegible]सपदे नैव संग्रहसंभवादिति परिशिष्ट
व कुदाशयः। यद्यपि च साधनविकलादि कल्पत्रयेपि हेत्वाभाससंक्रमस्य त्वयमेव[illegible]शित आह[illegible]विकल्पत्रयमतिरि
क्तं न स्यादिति किं कारणं तत्समुच्चयं। तथा वि साधनविक[illegible]दि नापि रुद्रेणेतेषां बादिनिग्रहत्वमेव मेतितान्येव रूपाणि हेत्वा
भाससंकीर्णान्यपि व कारणतासमुच्चिता नीवध्येयमिति सर्वमवदातमिति दिक्। तावतेव प्रतिज्ञातार्थेपूर्णे शिष्यधीवैश
द्यायप्रसंगान्[illegible]विद्योतक्रियं तइत्याह॥ अथेति। तथेति वक्तिमर्थं ~~[illegible]~~

षेतिरिक्तो यएतत्पर्वतस्य धर्मत्व इति सिद्धः एतत्पर्वतावृत्ति साध्यधर्मो वह्निमत्त्वं वा भवति तत्राद्यमादाय पञ्चातिरिक्तो [illegible] सर्वत्र प्रतिज्ञा
तार्थत्वं सपक्षो बाधितः न हि पर्वतावृत्तिधर्मो वह्निमत्पर्वतस्य सम्भवति तथा च पक्षधर्मताबलाद् अत्र वह्निमत्त्वसिद्धिः अत एव पक्षता
तिरिक्तस्य सर्वस्यैवात्र दृष्टान्तत्वसम्भवान्न दोषः स्वेष्टसाधनं तावन्न निदर्शितः एवं वह्निमत्त्वस्थाने यदेव किंचित् प्रतिज्ञायते
तदेव धर्मे वैतत् प्रयोगासिद्धमिति द्रष्टव्यं अथ प्राक्तनेन एतत्पर्वतस्यास्मिन् वह्निमत्त्वसाधनाय प्रयोगान्तरमाह एवमिति
तदेव धर्मे वैतत् प्रयोगासिद्धमिति द्रष्टव्यं अथ प्रयोगान्तरं शरीरं [illegible] स्यापि पूर्ववदेव एवं प्रथमकल्पे
अत्र वह्निमत्त्वस्थाने अवह्निमत्त्वपदमह्निकं शेषं पूर्ववदेव प्रयोगान्तरमाह एवमिति वादिना स्थापने कृते प्रतिवादिना [illegible] रितोयं
यां मतविद्या प्रयोगमन्निपन्नपरतृतीयकल्पायां तमाह एवमिति वादिना स्थापने कृते प्रतिवादिना साधनीमित्यर्थः अस्यापि व्याख्यानं प्रथम
हेतुरितिदूषिते अयं हेतुरव्याप्तिबाधितत्वं तृतीयकल्पास्थितेन वादिना साधनीमित्यर्थः अस्यापि व्याख्यानं प्रथम
हेतुरिति दूषिते अयं हेतुरव्याप्तिबाधितं चतुर्थकल्पास्थितः सन् प्रथमप्रयोजकत्वेन
प्रयोगवद्द्रष्टव्यं अस्मिन्नपि स्वहेतोर्निर्दोषत्वानुमाने प्रतिवादिना चतुर्थकल्पास्थितः सन् एव प्रयोजकत्वेन
येन तदा वादिनोपकल्पितं तदाह एवमिति तत्राप्यवं हेतुरप्रयोजकाभावात्त्रिरिक्तै तदेव मीतिरिक्तापत्तिधर्मवानुक्रमे
यवादितवेन हेतुनिर्दोषत्वानुमानस्य प्रयोजकत्वाभावः पञ्चमकल्पास्थितेन वादिना साधनीयमित्यर्थः अतः परं नमस्कारमवोत्तरमिति
२००

इदमप्युनः प्रकारान्तरेणास्थापनामाह अयं पर्वत इति एतत्पर्वते एतदितरत्र न वर्तते अथ च वह्निम
वृत्तिर्न भवति एताद्रशो यो धर्मः तद्वानयं पर्वत इति साध्यार्थः अत्र च वह्निमद्वृत्त्यादेः साध्यत्वे वह्निमन्महान
सवृत्तिधर्मे एव तव्यवृत्त्या प्रतिरोपसंहारेण तेऽपि पर्वतस्य वह्निमत्त्वं न सिध्येत् अस्यार्थः तस्यापि एतत्पर्वततदितरा
वृत्तित्वेन धर्मविशेषणत्वं प्रमेयत्वं तेनैवं तस्य सर्ववृत्तित्वात् एतावन्मात्रेण साध्ये कृते एतत्पर्वते च सिद्धौ
वाच्यौ तत्पर्वततदितरावृत्तित्वात् तदाह न्यायवह्निमद्वृत्तित्विधर्मविशेषणं न च [illegible] अवृत्ति [illegible]
एतत्पर्वततदितरावृत्तिर्वह्निमद्वृत्ति [illegible] महानसीयन्तरत्वं धर्मस्य चात् एवं चैतत्पर्वत [illegible] तदितरावृत्तिधर्म
स्त्रिविधो भवति वह्निमदेतत्पर्वतान्यवह्निमद्व [illegible] ह्निमन्मात्रवृत्तिः एतत्पर्वतान्यवह्निम [illegible] दवह्निमन्मात्रवृ
त्तिः एतत्पर्वतान्यवह्निमन्मात्रवृत्तिश्चेति तत्र द्वितीयतृतीयाबाधायपदातिरिक्तो प्रतिज्ञोपसंहारः सपक्षे
त्तिः एतत्पर्वतान्यवृत्तिर्धर्म एतत्पर्वतेव र्तमानः एतत्पर्वततदितरवृत्तिरेव भवेत् न चाव कल्पत्वेतमादाय प्रति
संभवति अन्यवृत्तिर्हि धर्म एतत्पर्वतेव र्तमानः एतत्पर्वततदितरवृत्तिरेव भवेत् तथाव कल्पत्वे तमादाय प्रति
ज्ञोपसंहारः स्यादयं प्रकारमादाय सद्वाक्यः तथा चैतत्सर्वं तस्य वह्निमत्त्वं पक्षधर्मताबलात् वह्निमत्वं सि

न्यतिप्रसंगः पर्वतपदस्थाने यत्तत्स्यैव वह्निमत्त्वमिति सिध्यतीति। तथा च वह्निपदस्थाने पक्षपदं दायतेतद्घटितमेवेतः सिध्यती-
ति दूषणं। अयमिति। एतत्पर्वतातिरिक्तो यावद्वह्निमान् तदन्यपर्वतत्वं तस्य पक्षत्वं भवति निर्व[...]त्वं भवति तदन्यत्वं साध्य-
र्थः। तथैव तत्पर्वतान्यत्वमादाय पक्षातिरिक्ते सर्वत्र निश्चितं तत्र पक्षे बाधितमिति। [...] निर्वह्निमन्यत्वमादाय प-
क्षधर्मताबलात् सिध्यतीति भवत्येतत्पर्वतस्य वह्निमत्त्वसिद्धिरित्यर्थः। इदं इति इदं एतत्पर्वतातिरिक्तो यः स्यान्या-
यो वह्निमन्महानसवृत्तिधर्मेण वादिमतपाषाणतिज्ञाताधीनिर्वाहे पि एतत्पर्वतस्य वह्निमत्त्वं न सिध्यतीति तत्प-
तत्पर्वतातिरिक्तवृत्तस्य इदं वृत्तिव्याघातं नवादिति तद्धारणाय इदं इति। तथा च पर्वत इदमेतत्पर्वतत्वविशिष्टान्य-
तत्पर्वतातिरिक्ते[...]ति एतादृशो धर्मो इदं एतत्पर्वतमात्रवृत्तिः स च वह्निमद्वृत्तिस्तदा भवति यदैतत्पर्वतो वह्निमान्
स्मिन् धर्मो न वर्त्तते
सिध्यति इदस्य वह्निमत्त्वे बाधादिति पक्षधर्मताबलात् इदं एतत्पर्वतस्य वह्निमत्त्वमायाति न च व्यभिचारादोषाभावाद्वारः तस्य
पक्षसमत्वात् पक्षाविपक्षः पक्षविपक्षातिरिक्तवृत्त्यवह्निमद्वृत्तिधर्मत्वानुत्रमेपत्वात्स्वपक्षवदित्यनुमानार्थः।
तथा [...]च सर्वविपक्षातांपक्षीकृत्य तात्पर्यविचारणं काप्यतदनुमानेनैव पक्षस्य वह्निमत्त्वसिद्धौ सर्वेषां विपक्षाणां
। तथा [...] सर्वविपक्षातिरिक्तवृत्त्यवह्निमद्वृत्तिधर्मसिद्धिरिति। एवं विपक्षं पक्षीकृत्य पक्षे साध्यसिद्धिमभिधाय स १०२
पक्षविपक्षातिरिक्तवृत्त्यवह्निमद्वृत्तिधर्म

पक्षं पक्षीकृत्य पक्षे साध्यसिद्धिमुपदर्शयति एतदिति एतन्महानसमिति एतन्महानसे तत्पर्वतान्यमतिरिक्तं च पादितदन्य-
देतन्महानसं एतत्पर्वतश्च एतादृशं यद्वह्निमदेतन्महानसं एतत्पर्वतस्वरूपं वा तदन्यत्वं साध्यं तत्र चैतन्महा-
नसरूपवह्निमदन्यत्वानधिकरणतां वह्निमद्वृत्तियो धर्मस्तद्वानिति साध्यार्थः अत्र च वह्निमद्वृत्तित्वादेत-
न्महानसवृत्तिधर्मे यत्त्वमेव वेनार्थो वह्निमदवह्निमद्वृत्ति नानधिकरणतो तद्धर्मविशेषण[...]। प्रमेयत्वं। नैवं प-
वनपिनाद्यः स्यात् वह्निमद्वृत्तेर्धर्मस्य इदं निर्वह्निवृत्तिः सिध्यतीति तस्य धर्मस्य वह्निमद्वह्निमद्वृत्तित्वमेव भवति नत्र
तदनधिकरणत्वं त्रवह्निमति इदं वह्निमति एव विपदेशे वृत्तेरिति तद्धारणाय एतत्पर्वतातिरिक्तेति वह्निमस्मात्रविशे-
रि षणं। एवं चैतत्पर्वतातिरिक्तेति [...] यत्र पक्ष विपक्षावह्निमति यो धर्मो न वर्त्तते स धर्मस्त्रोपस्त्र भवति अवह्निमन्मात्र-
वृत्तित्वीवह्निमन्मात्रवृत्तित्वं एव तत्पर्वते वह्निमति यो धर्मो न वर्त्तते स धर्मस्त्रोपस्त्र भवति अवह्निमन्मात्र-
वृत्तिर्वा वह्निमन्मात्रवृत्तिर्वा एतत्पर्वते वह्निमति यो धर्मो न वर्त्तते स धर्मस्त्रोपस्त्र भवति। एवं वह्निमतिवृत्तेर्मानइ-
त्येतादृशो वा। तत्राद्य पक्षमादाय पक्षे साध्यसिद्धौ पर्वतस्य वह्निमत्त्वं न सिध्यतीति तदूर्ध्वं वह्निमद्वृत्तीति धर्मवि-
शेषणं। एवं चैतद्द्वितीयप्रकारमादाय [...]पक्षे हारो निरस्तः नहि इदं यत्पर्वते तद्धर्मस्य वह्निमन्मात्रवृत्तिता

व

संभवति।अदस्यावह्निमत्वादिति तृतीयं प्रकारमादाय पक्षेऽपसंहारो व्याख्यातः तथा च पक्षधर्मताबलात् पर्वतत्ववि
तवह्नित्वं सिध्यति अन्यथाः अत्र सर्वत्रैवैकैकविरुद्धपक्षमेकं संकेविद्धिताय कल्पमादाय साध्योपसंहारसंभवात्
न कापि व्याप्तिग्रहशंकेति। अयं पर्वत इति॥ अद्रिमत्वान्योऽयपतद्वह्निसामान्यव्यतिरेकेपतद्वह्निविरहवद्वह्निमत्वेन
धर्मो भवति तदन्योऽन्यधर्मपतद्वृत्तित्वं भवति वह्निमत्वं च भवति तच्चैतद्वृत्तिधर्ममादाय पक्षोऽतिरिक्तो ऽप
र्वत्रसो ऽप्योपसंहारोऽवलम्बः सवपक्षेऽबाधितं न चैतद्वृत्तिधर्मवच्चमस्यसंभवतीति पक्षधर्मताबलाद्वह्नि
मत्वमात्रसिध्यतीत्यर्थः अर्थेवाद्रिमत्वं चमितितु अवान्द्रिमत्वप्रतियोगिकान्यचैतत्पर्वतेतिरन्योन्याभावः तद
रिक्तोऽपच्चैतत्पर्वतवृत्तिरभावः साध्यो भवति अद्रिमत्वात्पताभाव अवह्निमत्वव्यतिरिक्तो नाम भाव
स्य अंतत्प्रागभावादिभेदवदुदीतत्राद्यं वदुःप्रकारकमन्यापच्छ पपमादाय वह्निमत्वीति निरू
सर्वेषु पक्षेषु साध्योपसंहारः सबाधवह्निमवबाधितः न च न्यद्गीनाभावप्रतियोगितेभ्यस्तमान्य
संभवतीति पक्षोऽव ...कालेऽद्रिमत्त्वाभावस्यैतत्पर्वतोऽविरोधेन वृत्त्या भयपर्वतो वह्निमान्
सिध्यतीत्यर्थः एतन्न ...मित्तिरिदत्तन्मतानस्यैतत्पर्वतान्यामतितितो बटादित्वेदन्यादत ... २०२१

नसमेतस्य परस्य पर्वत ...पतादृश्योऽयेवह्निमानुतद्वृत्तिर्योधर्मस्तद्वन्यथं साध्यार्थः एवं वैतन्मता
नस्यैतत्पर्वतातिरिक्तोऽन्यवह्निमदेतन्मतानसंभवप्रसिद्धं तद्वृत्तिधर्मेऽन्यवंकादायेतन्मतानस्येति
विरुद्धे सर्वत्र साध्योपसंहारः सबपक्षेऽबाधितः न चैतन्मतानस्यैतन्मतानससधर्मप्रसिद्धं संभवति
॥ नदी ...नीतन चावह्निरेव स्यादिदानीं तन्नैतद्वृत्तिधर्मप्रसिद्धस्यतायुरयमित्यापन्नधर्मताबलात्पादु
द्रिमतत्पर्वतवह्निध्वस्वं ...तन्मतानस्य सिध्यति एतत्पर्वतो वह्निमानेव सिध्यतीत्यर्थः अथेदानीम
भावांस्थापनद्वयेतो ...मि ...दर्शयति दर्शति। यद्यपि स्थापनमनुमानान्यत्रेऽदृष्टानित्याधिद्वि
नुमानस्य निर्वह्निवसाध्व ...यप्रथमतृतीयाद्विकबोधितमेकं दर्शकवह्निपदस्यानेन नवस्यनुमा
नेषु निर्व... ह्निपदवदोपातं। दृतालसतितेत... नवकेनतिवह्निवसाध्ववद्वितीयं दर्शकं एवं च प्रथम
तीयादीनां दर्शानामवतारात् ... अनुमानं भवति पक्षस्य वह्निमत्वप्रकारतोऽनं भवति न चु निर्
वृतित्यापि निर्वह्निवसाध्ववदृतीयदर्शावतारात्। अनुमानखंडनसवह्निचानुमानखंडनं भ
पंडनं भवति तथा

वतीत्यर्थः। एवं सति यस्मिन्नेवं तदाकृकारोतीति तादृक् दशानाम नु मानानामवतारपतङ्गः स्वपतङ्गो मा भवतु
अनुनाशिवे कुंठछिद्रं यं करोतीति तादृशानुमानैर्योक्तरिपुरुषोत्तम बुद्धिं जनयतीत्यर्थः। एतादृशो यं कोकोतरोप
पत्र यदानुमीयते तत्रैव तदनुमानं नु शक्लोलीत्याकारो अत एव चिद्विद्यं तत्र जनयतीति यावत्। एवं
एवं दशानामवतारः विपतङ्गः सन् विपतङ्गतां गाहमानः सन् द्वितीयं वादिनं वैदिकविनिर्धारिताकुंठवि
यमेव जनयतीत्यर्थः। तथा स्यात् निमितान निमित सर्व विविधिं दत्त चाद स्फुरिंदशायां अ योगः कर्त्तव्य
ना परानर्पितस्वचा साधककलाना साधकत्वेन ज्ञातिवाद नेतृत्वमिति दृष्टव्यम् अवतारक्षेपादत्राथांतर
मपि वर्त्यते। तथाहि अन्येपि दशावतारा वै प्रवाः दनुमारवंडनंदनोमीनखंड नंदनो मीनखंडनामात्रा
यन्नवति दशावताराङ्गानुमानं वति। तदमी भूवनस्य नवति न तु खंडन मनिष्टं सप्तिदश विध्वसे विरवता
ऽः पतङ्गः सन् अनुकूलो वैकुंठविद्यं वैकुंठविषयां विद्यां यं ज्ञगच्चकर्तृ विषयकं स्वादाकारं अथा मे
नादिशातिनां मगोतिस्वपवनु विपतङ्गः सन्नीश्वरवादिनं विनिश्चयेन कुंठ ज्ञदयं तदविद्यमेव १०

करोतीत्यर्थः। तथा च तन्मनादिश्रुति विना नान्यस्तत्सौदीकाशे पावयः। तं च विना न्यो मोदो पायो न अतो
मोदो पायो वमननात्मा प्रति पत्तिस्साधनं कर्तव्यमिति ध्वनितं। मतविध्या प्रपंचस्तु ग्रं ये विस्तरभयादितो
पेक्षिता न चैतावे व एवं तर्हि व्याकृतपूतद्विस्तारादिमिश्रेति। यद्यपत्रो सतांपंडितानां रूपदोस्तां नु केनां
ग्रंथपद्दोके दोवर्णात्मिति स्थान विशेषः र रूपदोकं दोग्ताव। ताम्हे समीचीनेन दोषारंस्ष्टे नव प्रकारोन
स्वपरिकरवोरन्याय प्रकाशेन वमत्कारि आश्चर्य इति तुः र नमपि सताम्सता श्रेष्ठेन अनु तमभास्वरेण
प्रकाशेन मत्तौ च मत्कारि आश्चर्य हेतुरित्यर्थः। इदानीं शब्दार्थ्योनिपश्नु द्विमात्यद्विवत्तमेनेति। अत्र
प्रथमपदे नार्थस्य द्वितीयपदेन च शब्दस्य संदर्शी अत्र शुद्धि दर्शितेति। प्र त्वं। अत्र त्रिपुरुषास्त्वावद्धि चाम
वं अज्ञाविज्ञाश्च विज्ञा अपि द्विविधा वाम सेराः अ मवाश्च। तत्रास्मा [illegible] माचाद [illegible] विनोद [illegible] पाः। किं तु
ज्ञोपाय वेत्याह ज्ञानतीति तथा च मत्सराय वाः स्मात् समीचीनां ज्ञानं क्षित्युत्पद्य वारम्भा कं सम्यकोसि द्वि रप्र तद्
हेतिभावः गुरुवादि [illegible] तिर्यन्तरक्षिता व्योपपन्नेति अतः प्रवे [illegible] हेतुः सव्वतिबु [illegible] तथा च न स भवतीत्यापात तोदा
पाभास दर्शनमात्रेण नात्रामदेयं किं तु पूर्वापरमीतांत्यंतः अविशय स्वारस्य अन्तव्यमिति भावः। क्ष्णन्निरूपयति विश्वेषां

विदुषां नरस्कं नीत्वा यरत्नत्रं कोशो यं श्रीवाचस्पतिना कृतः। तर्ककांतर वारितयात्रवलंतिप्रायशो द्विषः
॥ तत्समाप्तमिति

५